

INSTITUT PRO KRIMINOLOGII A SOCIÁLNÍ PREVENCI

**BEZDOMOVECTVÍ A BEZDOMOVCI
Z POHLEDU KRIMINOLOGIE**

Závěrečná zpráva

Zpracovaly:

PhDr. Markéta Štěchová (odpovědná řešitelka)

PhDr. Marina Luptáková

JUDr. Bedřiška Kopoldová

Technická spolupráce: Marie Kuntová

Tento text neprošel jazykovou korekturou a je určen pro studijní účely.

Neprodejné

Praha 2008

Zpracovaly:

PhDr. Markéta Štěchová, odpovědná řešitelka– úvod, kapitoly 1, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11,
shrnutí a závěry

PhDr. Marina Luptáková – kapitola 9, 10

JUDr. Bedřiška Kopoldová – kapitoly 2, 3

ISBN 978-80-7338-069-4

© Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008
www.kriminologie.cz

Obsah:

Úvodem:	4
1. Cíl a metody práce	5
2. Právní úpravy vztahující se k bezdomovectví	7
3. Orgány a organizace, zabývající se problematikou bezdomovectví	14
3.1. Organizace poskytující služby bezdomovcům	15
4. Vymezení pojmu bezdomovec/ bezdomovectví	21
4.1. Typologie bezdomovců	23
4.2. Počet bezdomovců, jejich sociální struktura a základní sociálně demografické charakteristiky	23
4.3. Délka bezdomovectví a specifika některých skupin bezdomovců	28
5. Bezdomovectví jako sociální deviace a sociálně patologický jev	29
6. K faktorům, příčinám a spouštěcím mechanismům bezdomovectví	34
6.1. Sociální vyloučení (exkluze)	37
6.2. Osobnostní problémy a vlastnosti bezdomovců	39
7. Bezdomovci a psychické (psychiatrické) poruchy	43
8. Bezdomovci a další sociálně patologické jevy	47
8.1. Problémy v rodině	47
8.2. Bezdomovci a návykové látky	48
8.3. Bezdomovci jako pachatelé	49
8.4. Bezdomovci jako oběti	51
9. Základní témata výzkumu problematiky bezdomovectví v současné francouzské sociologické literatuře	56
10. Anamnestická šetření vybraných jedinců	72
11. K možnostem prevence bezdomovectví	96
11.1. Shrnutí relevantních poznatků	96
11.2. Prevence bezdomovectví v ČR	99
Shrnutí a závěry	104
Summary	108
Použitá literatura	110

Úvodem

Bezdomovectví je sociální problém, jehož závažnost v současné době postupně narůstá, přesto znalosti o tomto fenoménu¹ jsou v České republice stále na poměrně nízké úrovni. Je tomu tak i proto, že problematika bezdomovectví a bezdomovců byla za minulého režimu uměle „zneviditelnována“ a v České republice se znovu naplno objevila až po roce 1989 v souvislosti s rozsáhlými sociálními a ekonomicko - politickými změnami. Ve většině zemí světa se s tímto problémem potýkali a potýkají s různou úspěšností stále.

Pokud se jedná o kriminologický pohled na problematiku, nejsou v ČR k dispozici téměř žádné informace odbornějšího charakteru. Většina dostupných pramenů je orientována na sociální a zdravotní oblast.

Před rokem 1989 bezdomovectví v České republice jakoby neexistovalo. Ten, kdo nepracoval, případně se trvale nezdržoval v místě bydliště, byl trestně stíhán za příživnictví, případně byl umístěn do psychiatrické léčebny či jiného zařízení. Nepochybně u nás i za minulého režimu existovalo tzv. skryté bezdomovectví, ale tento problém se spolu s dalšími nezveřejňoval a tudíž neřešil.

Po roce 1989 se počet bezdomovců začal rychle zvyšovat. Příčinou bylo již zmíněná dekriminlizace trestného činu příživnictví, v dalších letech k jeho zvyšování přispívala a dále přispívá zahraniční migrace, propuštění a amnestování vězňů či další (společensky nepřizpůsobení) lidé, kteří z různého důvodu ztratili byt. Vedle zrušení trestnosti příživnictví měla na znovuobjevení se bezdomovectví v ČR velký vliv také privatizace podniků a především faktické zrušení podnikových ubytoven, kde často žili muži, kteří prožili dětství v dětských domovech, mládí v internátech a po dvouleté vojenské službě už jen přežívali v různých podnikových ubytovnách, někteří s občasným pobytem ve výkonu trestu.

¹ Terminologická poznámka: v české odborné literatuře se často používají promiskue termíny bezdomovství a bezdomovectví. Názor odborníků z Ústavu pro jazyk český je takový, že „v praxi se již poměrně jednoznačně ustálilo podstatné jméno bezdomovectví, které je utvořeno ústrojně odvozením od označení bezdomovec (obdobně jako např. novorozenecký, vlastenecký, obrozenecký, vyhoštěnecký, bezvěrecký...). Slovo bezdomovství není utvořeno chybně, ale spíše bychom podpořili užívání již vžitého termínu bezdomovectví“ (zodpovězeno v lednu 2003 na dotaz Pavla Pěnkavy z MCSSP).

Souběžně a ve stejném významu jsou v odborném diskurzu užívány pojmy „lidé bez domova“ nebo „lidé bez přístřeší“. Schwarzová¹ dokládá, že pojem bezdomovec je zatížen negativními konotacemi a může mít pejorativní význam, ale zastává názor, že by měl být pro svoji výstižnost zachován i v odborném diskurzu.

Barták a kol. (Barták a kol., 2004) se snažil - v odkazu na Giddense - objasnit průnik slova bezdomovec do českého slovníku. Pravděpodobně se ztotožňuje s Giddensovým názorem, že došlo k významovému posunu termínu: zatímco dříve byli za bezdomovce označováni ti jedinci, kteří žili osaměle, např. v ubytovnách nebo svobodárnách, tak nyní termín označuje lidi, kteří fakticky nemají kde spát. K posunu prý došlo proto, že osaměle žijících lidí stále přibývá a je to jejich dobrovolné rozhodnutí. – Dovoluji si polemizovat: toto tvrzení platí patrně pro anglosaskou oblast, v našich podmínkách lidé žijící na svobodárnách nikdy nebyli nazýváni bezdomovci.

1. Cíl a metody práce

Bezdomovectví jako krajní forma sociální exkluze je nepochybně sociálně patologickým fenoménem, který se často pojí s negativními společenskými jevy jako je např. dětství v problémové rodině, nízká úroveň vzdělanosti, problémy na trhu práce, dlouhodobá nezaměstnanost, kontakt s problémovými jedinci a okolím, ve kterém se vyskytuje zločinnost, alkoholismus a jiné závislosti. Bezdomovci jsou často stigmatizováni jako chovanci různých institucí – dětských domovů, psychiatrických léčeben a věznic. To všechno jsou důvody pro podrobnější prozkoumání problematiky z pohledu kriminologie. V českém prostředí dosud nebyla publikována studie tohoto zaměření. Z toho důvodu by tato studie měla být vstupem k důkladnějšímu prozkoumání dané problematiky, a to zejména ve spojení s doprovodnými sociálně patologickými jevy, sociálními deviacemi a kriminalitou. Znalost těchto skutečností je nezbytná k návrhu preventivních opatření na tomto poli.

Uvedenému cíli byly podřízeny metody zvolené k dosažení daného záměru. Výchoziskem práce bylo poměrně široce pojaté zmapování novější česky psané literatury k danému tématu s orientací na sociálně patologické jevy, kriminalitu a viktimizaci bezdomovců. Výběrově byla uchopena zahraniční literatura, důraz byl kladen jednak na zajímavé aspekty života bezdomovců (francouzsky psané texty), jednak na vyzkoušené a osvědčené preventivní aktivity (zejména anglicky psané texty).

Součástí práce byla empirická sonda (v dalším textu označovaná „SONDA“). Byla zaměřena na výchozí zmapování vybraných faktů současné populace pražských bezdomovců, kteří mají dočasné ubytování v azylových domech.

Empirická část - SONDA

V empirické části byla provedena orientační sonda mezi bezdomovci. Sonda byla uskutečněna v roce 2006 v azylových domech Naděje, Katolické charity, Armády spásy, Emauzy, Městského centra a (tehdy) nově vznikajícího Domu Agapé. Dle nejnovějšího členění bezdomovců (více viz kap. 4.1.) byly zkoumány „osoby bez bytu“, což jsou osoby žijící v přechodných ubytovnách, nikoliv tedy přespávající venku, příp. v občasných noclehárnách („osoby bez střechy“).

Tab. č.1: Pracoviště a počty klientů

	abs.čísla	%
Armáda spásy	28	17,8
Emauzy	25	15,9
Charita	31	19,7
Městské centrum	19	12,1
Naděje	34	21,7
Dům Agapé	20	12,7
celkem	157	100,0

Výběr vzorku byl prováděn ve výše jmenovaných azylových domech. Byli osloveni vedoucí pracovníci zmíněných zařízení a byli seznámeni s výzkumnou technikou - záznamovým archem. Arch byl určen pro každého klienta, který byl v zařízení ubytován déle než 14 dní, resp. tak dlouho, aby o něm bylo možno zodpovědět dotazy týkající se jeho chování v azylovém domě. Arch vyplňovali sociální pracovníci jednotlivých zařízení. Celkem byly uskutečněny záznamy o 157 klientech.

Tento způsob dotazování jsme zvolili na základě zkušeností sociálních pracovníků, kteří přímé dotazování klientů azylových domů nedoporučili. Bezdomovci údajně k vyplňování dotazníků mají averzi, uvádějí záměrně i nezáměrně zkreslené údaje, případně dotazy vyplňují bezmyšlenkovitě jako „sportku“. Dotazník byl zaměřen na citlivé oblasti sociálně patologických jevů, kriminality a viktimizace, o kterých jsou pracovníci azylových domů u jednotlivých klientů informováni, zatímco mnozí klienti by nebyli motivováni odpovídat dle pravdy.

Smyslem tohoto šetření bylo udělat si rámcovou představu o těch oblastech života bezdomovců, které se dotýkají oblasti našeho zájmu a které v našich podmínkách nebyly dosud empiricky podchyceny. Zejména nám šlo o informace týkající se jejich trestné činnosti a dalších sociálně patologických jevů a frekvence viktimizace. Vyšli jsme z realistického předpokladu, že sám fenomén bezdomovectví je kriminogenním podhoubím, ve kterém je snadnější a pravděpodobnější stát se obětí nebo pachatelem trestné činnosti. Bezdomovectví je subkulturou, kam přicházejí jedinci se svéráznými osobnostními a sociálními charakteristikami, kam se vracejí jedinci z vězení a kde se proto kriminální infekce šíří snadněji a rychleji než v běžném sociálním prostředí. Zároveň se bezdomovci snadněji stávají objektem různých násilných útoků, důvodem je mj. averze, kterou ve společnosti vzbuzují.

Výsledky tohoto šetření budou průběžně uváděny v dalším textu, kde budou dle možnosti doplňovat poznatky získané z literárních pramenů.

Empirická část – kasuistiky

Druhou částí empirického šetření bylo uskutečnění anamnestických pohovorů s bezdomovci. Jejich hlavním záměrem bylo rozpoznat, zda existují a jaké jsou cesty vedoucí z totální sociální exkluze zpět do společnosti.

Bylo provedeno 10 anamnestických rozhovorů s jedinci, kteří z různých důvodů ztratili bydlení a žili na nádražích, parcích, přespávali v tramvajích, vracích aut a vagónech a snažili se najít cestu zpět do běžného života a mnohým se to skutečně podařilo. Smyslem rozhovorů byl především pokus odhalit a popsat mechanismy, s jejichž přispěním je možno se vymanit z pasti bezdomovectví. Snažili jsme se zjistit, co hrálo roli u konkrétních osob, jaké byly jejich hlavní problémy a omezení, jakou roli hrály v jejich bezdomovecké existenci instituce, jak státní, tak nestátní, jaký význam měly blízké osoby v jejich okolí a jaké byly jejich sociální a emoční vazby, zajímali jsme se i o jejich dřívější život a poměry v bezdomovecké komunitě. Snažili jsme se postihnout i to, jakou roli hraje psychika člověka a jeho odhodlání a vůle k normálnímu životu.

Výsledky kasuistického šetření budou uvedeny v samostatné kapitole (viz kapitola 10.).

2. Právní úpravy vztahující se k bezdomovectví

Ústava České republiky ani žádný ústavní zákon výslovně nezaručuje právo na bydlení. Listinou základních práv a svobod je sice zaručeno právo na pomoc pro zajištění základních životních podmínek, ale v nejobecnější podobě, přičemž pojem „základní životní podmínky“ není definován. Bezdomovci tedy nemají ze zákona nárok na bydlení.

V právním řádu České republiky bezdomovectví jako takové upraveno není, na rozdíl od některých jiných států. Právní předpisy postihují jen, a to ne úplně přesně, samotný obsah tohoto pojmu, a to zejména v souvislosti se začleněním této skupiny do „řádné“ společnosti. Jedná se především o předpisy, upravující sociální zabezpečení a jeho organizaci.

Z předpisů, upravujících sociální zabezpečení a (nepřímo) se týkajících i bezdomovectví, jsou to především:

- zákon č.100/1988 Sb.o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č.114/1988 Sb., o působnosti orgánů ČR v sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů
- vyhláška MPSV č.182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů

Tato úprava v podstatě navazuje na předchozí úpravu ze 70. let 20. století, která rovněž termín bezdomovectví nepoužívala, ale nejvíce se k němu vztahovaly předpisy, upravující sociální zabezpečení.

Kdybychom postupovali do historie dále, tedy do období konce 19.století až přibližně do 30.let 20.století, setkali bychom se s pojmy „domovská obec“ a „domovské právo“, se kterými je bezdomovectví také často dáváno do souvislostí. Co tedy bylo domovské právo a s tím spojená veřejná chudinská péče?

Domovské právo ukládalo obci povinnost postarat se o své chudé (pojem „chudý“ se patrně blížil pojmu „bezdomovec“ v dnešním pojetí). Zákonné normy o domovském právu byly několikrát upravovány, ale jeho hlavní obsah, tj.právo na nerušený pobyt a na chudinské opatření zůstával zachován. Právní základy veřejné chudinské péče představovaly především rámcový říšský obecní zákon z roku 1862, domovský zákon z r.1863 a novela domovského zákona z r.1868. Na základě rámcového říšského zákona byl v Čechách vydán zákon o obecních zřízeních v Čechách v r. 1864, pro Moravu v r. 1864 a pro Slezsko v r. 1863. V Čechách byl dále v r. 1868 vydán zvláštní zemský chudinský zákon.

Po vzniku ČSR byly zákony o chudinství bývalého Rakouska převzaty do právního řádu ČR, rovněž tak zákonná úprava bývalých Uher pro Slovensko a Podkarpatskou Rus (zákon č.11 z roku 1918). Dále byly už nově přijaty v r. 1920 zákony upravující přesun veřejněchudinské péče na vyšší veřejněsprávní celky a organizaci politické správy.

Domovský zákon z roku 1863 (jeho novela z r.1896) uváděly podmínky, za kterých osoba mohla získat nárok na domovskou příslušnost k obci. Dle zákona č.105/1863 o právu domovském musel být každý občan příslušný do některé obce. Domovské právo bylo možné získat přímo nebo nepřímo. Přímo se získávalo výslovným udělením ze strany obce, která udělovala toto právo na základě nepřetržitého dobrovolného desetiletého pobytu v obci před

podáním žádosti nebo např. nastoupením veřejného úřadu či služby. Nepřímo nabývaly domovské právo děti svým narozením a manželky uzavřením sňatku.

Jaký byl vztah domovského práva a péče o chudé ?

Nárok na chudinská opatření v nouzi byl podmíněn domovským právem, prokázanou chudobou, neschopností výdělku a nedostatkem osob, které byly dle předpisů povinny nebo zavázány k zaopatření chudého (jednalo se především o předpisy občanského práva).

Typ podpory určovala obec podle „místních poměrů“ a podpory byly rozděleny do čtyř kategorií (pravidelné a přechodné, peněžité a naturální, s třídou a zaopatřením v chudinských ústavech. Nárok na ně nebylo možno uplatnit soudní cestou, ale pouze stížností. Tato veřejná chudinská péče se týkala nejen příslušníků obce, ale vztahovala se i na bezdomovce, přespolní a cizince, a to tak, že např. bezdomovci byli rozhodnutím správního úřadu přiděleni některé obci, kde pak měli stejný nárok na chudinskou pomoc jako jiní její příslušníci. Tato pomoc byla ale jen dočasným řešením, dokud bezdomovec nenabyl někde domovského práva.

Domovské právo souviselo také s policejním opatřením, zvláště s vyhoštěním, kdy tzv. „osoby práce se štítící - tuláci“, ale často i nezaměstnaní a političtí vězni, byli posíláni do svých domovských obcí. Trestní zákon, který znal instituci vypovězení, výslovně stanovil, že nikdo nemůže být vypovězen z obce, do které patří, tj. ve které má domovské právo (určitá obdoba dnešního trestu zákazu pobytu).

Pro zajištění chudinské péče obce vytvářely zvláštní chudinské fondy. Tyto fondy byly financovány z různých zdrojů, např. příjmy z chudinského jmění (nájemné, úroky), poplatky za dobrovolné dražby, odkazy a dědictví, poplatky za udělení domovského práva, peněžní a majetkové pokuty, daně ze zábav, koncertů apod. Zákonnými nositeli chudinské péče byly obce, okresy, země a stát. Okresy měly povinnost vypomoci obcím příliš zatíženým chudinským břemenem. Okresy zřizovaly a spravovaly např. stravovny, sirotčince, úřady pro zprostředkování práce a okresní nemocnice. Země měly přímou povinnost zaopatřovat chudé a bezdomovce, kteří se narodili ve veřejných porodnicích, např. hradily náklady za ošetření chudých v zemských nemocnicích a ústavech pro choromyslné, zaopatřovaly ze zemských sirotčích fondů sirotky i opuštěné a zanedbané děti. Státní správa se neúčastnila přímé podpory chudých, avšak podporovala nezaměstnané např. poskytováním příspěvků, zimních ochranných útulků apod.

Další pomoc poskytovaly chudým a bezdomovcům tradičně charitativní a církevní organizace.

Podrobnější rozbor některých zákonů a vyhlášek týkajících se bezdomovců

Jak už bylo výše uvedeno, bezdomovectví v našem právním řádu přímo upraveno není. Bezdomovci byli zahrnováni mezi „občany společensky nepřizpůsobivé“ a péči o tyto občany upravoval do 31.12.2006 §52² vyhl. č.182/1991 Sb., kterou se provádí zákon o sociálním zabezpečení a zákon č. 100/1988 Sb. o sociálním zabezpečení. Do tohoto okruhu osob patřili zejména:

- a/ občané propuštění z výkonu trestu odnětí svobody
- b/ občané, proti nimž je vedeno trestní řízení, popřípadě jimž byl výkon trestu odnětí svobody odložen a kteří potřebují pomoc k překonání nepříznivých sociálních dopadů
- c/ občané závislí na alkoholu nebo jiných toxikomaniích, kteří sociální péči potřebují v řešeních sociálních situací
- d/ občané žijící nedůstojným způsobem života
- e/ občané propuštění ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy po dosažení zletilosti.

Péči o tyto občany zajišťovaly pověřené obecní úřady. Tyto úřady dále poskytovaly pomoc občanům, kteří se přechodně ocitli v mimořádných tíživých poměrech nebo v nich žijí, k překonání nepříznivých životních situací. Obecní úřady tuto péči zajišťovaly prostřednictvím sociálních odborů a většinou specializovanými pracovníky - sociálními kurátory.

Potřebným občanům může být poskytnuta výchovná a poradenská péče, věcné dávky, popřípadě peněžité dávky a bezúročné půjčky, aby mohli tyto poměry překonat, pokud tak nemohou učinit vlastním přičiněním. V praxi se většinou jedná o peněžité dávky dle zákona o sociální potřebnosti do výše životního minima (zákon č.482/1991 o sociální potřebnosti a zákon č.463/1991 Sb.v platném znění).

Dále v § 51 vyhl. 182/1991 Sb. byla upravena pomoc společensky nepřizpůsobivým občanům zejména při pracovním umístění, výchovná a poradenská péče, pomoc při ubytování v zařízeních sociální péče. Obce ve větších městech, kde je velká koncentrace bezdomovců, zřizují účelová zařízení (v Praze např. Městské centrum sociální péče a prevence, obdobná zařízení jsou i v Brně a Ostravě).

Problematiky bezdomovectví se týká i oblast **správního práva**, a to především zákon o evidenci obyvatel (zákon č.133/2000 Sb. v platném znění). Zákon upravuje povinnost hlášení k trvalému pobytu a dále i možnost zrušení adresy trvalého pobytu administrativní cestou (§ 12 zákona) a zavedení trvalého pobytu na adrese ohlašovny úřadu. Toto ustanovení bylo přijato do zákona nově, předtím tato možnost nebyla. Řízení dle správního řádu se zahajuje většinou na návrh majitele nemovitosti nebo pronajímatele bytu. Lze doručit účastníkovi i veřejnou vyhláškou, takže se může stát (a také i často stává), že se dotýčný o této změně dozví až dodatečně. Zde nutno připomenout, že dle místa přihlášení k trvalému pobytu se odvíjí nároky na sociální dávky, evidence uchazečů o zaměstnání na úřadu práce ad.

² ustanovení § 52 vyhl. č. 182/1991 Sb. bylo zrušeno vyhláškou č. 506/2006 Sb. s účinností od 1.1.2007

Z toho také vyplývá, že každý, kdo je označen jako bezdomovec (a kdo se za bezdomovce i sám považuje) je hlášen na některé adrese k trvalému pobytu, i když někdy je to adresa už neexistující anebo na adrese ohlašovny. Tyto údaje mají význam jen evidenční a nezakládají žádný nárok na bydlení.

Problematiky bezdomovectví se dále týká zákon o obcích č.128/2000 Sb. v platném znění, zejména § 2, odst.2 ("obec pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů, při plnění svých úkolů chrání též obecný zájem").

Této problematice se také dotýkají předpisy občanského práva, především občanský zákoník, ustanovení §685-716 (zvláštní ustanovení o nájmu bytu).

Změny v právní úpravě, týkající se bezdomovectví

Od 1.1.2007 je v účinnosti několik nových zákonů v oblasti sociální péče, které se týkají i bezdomovectví a které dost podstatně mění dosavadní úpravu. Je to především zákon č.108/2006 Sb.o sociálních službách, zákon č.110/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi a zákon č.111/2006 Sb.o životním minimu (v účinnosti nadále zůstávají z.č.100/1988 Sb.a vyhl. 182/1991 Sb.) Zák. 108/2006 je v oblasti sociální péče a služeb průlomový, především tím, že zcela nově koncipuje příspěvek na péči (přibližně odpovídá dřívějšímu termínu „příspěvek na osobu blízkou“), dále nově upravuje sociální služby, registraci poskytovatelů sociálních služeb a požadavky na vzdělání sociálních pracovníků.

Sociální služby dle tohoto zákona zahrnují sociální poradenství, služby sociální péče a sociální prevence. Problematiky bezdomovectví se týkají především služby sociální prevence, které jsou v této podobě u nás poprvé koncipovány.

Služby sociální prevence mají napomáhat zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností a sociálně znevýhodňující prostředí. Cílem těchto služeb je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů (§ 53 zák.). Zákon sice bezdomovectví nedefinuje, ale používá termíny „osoby bez přístřeší“ (§63 zák.), dále „osoby v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“ (§57 zák.), které se obsahu tohoto jevu již více blíží (předchozí právní úprava používala termín „osoby společensky nepřizpůsobivé“).

V oddílu 4 zák. jsou upraveny jednotlivé služby sociální prevence: azylové domy, nízkoprahová denní centra, noclehárny a terénní programy, dále sem patří i domy na půl cesty a služby sociální rehabilitace. (Do služeb sociální prevence dále patří i raná péče, tlumočnické služby ad., které se ale problematice bezdomovectví netýkají).

Azylové domy (dle § 57zák.) poskytují pobytové služby na přechodnou dobu osobám v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení, a to prostřednictvím těchto základních činností: poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, poskytnutí ubytování a pomoc při obstarávání osobních záležitostí.

Nízkoprahová denní centra (dle §61 zák.) poskytují ambulantní, příp. terénní služby pro osoby bez přístřeší a zahrnují pomoc při osobní hygieně, poskytnutí stravy nebo pomoc při jejím zajištění a pomoc při obstarávání osobních záležitostí.

Noclehárny poskytují služby osobám bez přístřeší, a to pomoc při osobní hygieně a poskytnutí přenocování.

Terénní programy (dle § 69 zák.) jsou terénní služby poskytované osobám, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženy. Jsou určeny pro problémové skupiny osob, uživatele návykových látek, osoby bez přístřeší, osoby žijící v sociálně ohrožených komunitách a jiné sociálně ohrožené skupiny. Cílem služby je tyto osoby vyhledávat a minimalizovat rizika jejich způsobu života. Základními činnostmi této služby jsou zprostředkování kontaktu se společenským prostředím a pomoc při obstarávání osobních záležitostí.

Vedle těchto služeb, určených převážně bezdomovcům, existují ještě další služby sociální prevence, které jsou také bezdomovcům poskytovány. Jsou to zejména domy na půl cesty, které poskytují ubytování a sociálně terapeutické činnosti osobám do 26 let, které opustily dětské domovy nebo výchovné ústavy a patří tak do kategorie potenciálních bezdomovců a služby sociální rehabilitace, které mají sloužit k dosažení samostatnosti osob, a to především rozvojem jejich specifických schopností a dovedností a nácvikem dovedností, vedoucích k jejich sociálnímu začleňování. Mohou mít formu terénních nebo ambulantních služeb nebo pobytových služeb poskytovaných v centrech sociálně rehabilitačních služeb a zahrnují (vedle nácviku dovedností) i poskytnutí ubytování, stravování a možnosti osobní hygieny. Jako služby sociální rehabilitace jsou zaregistrovány např. i Job kluby, které pomáhají sociálně vyloučeným osobám najít práci. V současné době v těchto klubech, které jsou součástí zařízení pro bezdomovce (v Praze se jedná o 9 organizací) probíhá projekt „Aktivizace pracovního potenciálu osob se sociálním znevýhodněním“, podporovaný i z Evropských sociálních fondů. Důležité pro další prevenci a terapii jevu je, že poprvé jsou tak některé ze služeb poskytovaných bezdomovcům uvedeny v zákonné normě, a to komplexně v zákoně o sociálních službách.

Zákon dále upravuje podmínky poskytování sociálních služeb, a to tak, že služby lze poskytovat jen na základě oprávnění k poskytování služeb a toto oprávnění vzniká rozhodnutím o registraci (§78 zák.). O tuto registraci musely organizace žádat do 30.6.2007. Pouze registrovaní poskytovatelé budou mít oprávnění poskytovat sociální služby, zároveň je registrace jednou z podmínek k čerpání finančních dotací z veřejných rozpočtů. Součástí registrace je i splnění předpokladů pro výkon povolání sociálního pracovníka, zákon stanovuje pro výkon této profese minimálně vyšší odborné vzdělání a dále stanoví i povinnost dalšího vzdělávání sociálního pracovníka. Toto vše by mělo vést ke zkvalitnění sociální práce, a to i s bezdomovci. Problémem může být skutečnost, že dlouholetí a zkušení sociální pracovníci, kteří tuto práci vykonávali zodpovědně, požadovaného vzdělání nedosahují a musí být přeřazeni na jinou práci, a nebo si vzdělání doplnit, což bývá někdy problematické.

Od r.2007 jsou do praxe zavedeny standarty sociálních služeb, které jsou závazné i pro zařízení, poskytující služby pro bezdomovce. V praxi to v některých organizacích (např. Armáda spásy) znamenalo mj. nárůst počtu sociálních pracovníků.

Většina organizací poskytující služby pro bezdomovce podmínky registrace (a tím i možnost čerpání dotací) splnila. Např. však sdružení Agapé, které se rovněž zabývá

poskytováním služeb bezdomovcům a poskytuje jim ubytování, poradenství i další pomoc, tyto podmínky však nesplnilo a nemá tak možnost čerpat dotace z veřejných prostředků. Toto sdružení přitom vzhledem k tomu, že jeho kapacita je menší - do 20 osob - má tak větší možnost individuální práce a dá se říci, že má poměrně dobré výsledky.

Nadále je v provozu v Praze loď Hermes s kapacitou cca 250 lůžek, finančně podporovaná Magistrátem hl.m.Prahy. Došlo zde ke změně provozovatele, od srpna r.2007 je jím Městské centrum sociálních služeb Praha (dříve MCSSP), předtím to byla Naděje. Došlo i ke snížení počtu sociálních pracovníků v tomto zařízení, takže se jedná teď spíše jen o poskytnutí ubytování, méně už poradenství a další sociální služby.

Zákon o pomoci v hmotné nouzi a zákon o životním minimu

Tyto zákony přinášejí podstatné rozdíly oproti předchozí právní úpravě. Zavádějí nové sociální dávky v systému pomoci v hmotné nouzi, a to příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádnou okamžitou pomoc.

Dále se touto právní úpravou mění koncepce životního minima. Zatímco dosavadní úprava byla dvousložková a obsahovala částku na osobní potřebu a částku na domácnost (podle počtu osob v domácnosti), nová úprava koncipuje životní minimum jako jednosložkové, a to jako příspěvek na živobytí. Tato částka může být vyplacena až do výše životního minima a to z části ve stravenkách a zčásti v penězích, dle uvážení sociálního pracovníka.

Dále zákon rozlišuje životní minimum (3126 Kč) a existenční minimum (2020 Kč na 1 osobu žije-li osaměle). Přiznání životního minima je podmíněno aktivním hledáním zaměstnání a resocializačním plánem, vypracovaným sociálním pracovníkem ve spolupráci s klientem. Místo dosavadního příspěvku na domácnost lze poskytnout příspěvek na bydlení (dávka státní sociální podpory) a doplatek na bydlení. Tento doplatek na bydlení lze poskytnout i na bydlení v azylovém domě, i když výklad není zcela jednoznačný a praxe se tak v různých místech republiky různí. (Příspěvek na bydlení lze poskytnout jen nájemcům nebo vlastníkům bytů).

Nadále je poskytování dávek vázáno na trvalé bydliště klienta, které je však často, jak už bylo dříve uvedeno, často jen formální. Kromě příspěvku na bydlení, což je dávka státní sociální podpory, zajišťují tyto dávky sociální odbory obecních úřadů, které k tomu provádějí sociální šetření.

Vzhledem k velkému nárůstu práce na těchto odborech od r.2007 však v 1. pololetí r. 2007 nebyly resocializační plány prakticky s jednotlivými klienty vypracovávány, v současnosti se tato situace zlepšuje.

I tato nová úprava přinesla dost podstatné změny co se týče problematiky bezdomovectví. Jak je výše uvedeno, hodně problémů v některých místech přináší nová dávka - doplatek na bydlení. Nárok na doplatek na bydlení vzniká tehdy, když po úhradě odůvodněných nákladů na bydlení zůstává nájemci nebo vlastníkovi bytu částka nižší než částka na živobytí a v případech zvláštního zřetele hodných se pro účely tohoto doplatku může považovat i osoba dlouhodobě užívající i jinou formu bydlení, což mohou být ubytovny i azylové domy. Právě výklad tohoto ustanovení je - i přes komentář MPSV ČR k zákonu -

v některých místech odlišný a tak hlavně zpočátku se dostávali bezdomovci, žijící na ubytovnách nebo v azylových domech a pobírající sociální dávky, do dosti obtížných situací. Někde to bylo řešeno i dávkou okamžité mimořádné pomoci. Většina zařízení musela upravit dosavadní smlouvy o ubytování s klienty tak, aby to vyhovovalo novým předpisům. Celkem se dá říci, že řízení o sociálních dávkách dle nových předpisů je složitější, což souvisí i s novým správním řádem, který je v účinnosti od 1.1.2006 a podle kterého se v řízení o dávkách postupuje.

Zákon je veden snahou rozlišit ty, kteří si práci aktivně hledají a „ostatní“ (to se netýká výhradně bezdomovců, ale všech žadatelů o dávky). Existenční minimum je definováno jako „minimální hranice příjmu osob, která se považuje za nezbytnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb na úrovni umožňující přežít“. Problém však zůstává: stejně tak jako v předcházející úpravě, tak i v té stávající část bezdomovců o tyto dávky vůbec nežádá.

Další nová právní úprava, která může mít na problematiku bezdomovectví vliv, jsou změny v předpisech, týkajících se bydlení. Je to zejména novela Občanského zákoníku a dále zákon umožňující jednostranné zvýšení nájemného (zák. 107/2007 Sb.). Faktický dopad těchto zákonů (v občanském zákoně je to zejména možnost výpovědi nájemci v některých případech bez přivolení soudu a možnost zvýšení nájemného pronajímateli) může přinést - a v praxi k tomu už i dochází - zvýšení počtu bezdomovců. K tomu často přispívají i v některých případech zhoršující se vztahy mezi nájemníky a majiteli, kteří tyto předpisy zneužívají a neschopnost mnohých nájemníků se tomu bránit související s jejich nedostatečnou informovaností. K nedobré situaci přispívá i nedostatek menších levnějších bytů a zatím stále státem i většinou obcí opomíjená problematika sociálního bydlení. Stále např. chybí definice sociálních bytů.

V postavení bezdomovců, zdá se, v souvislosti s přijetím nových právních úprav k podstatným změnám nedošlo. Dá se však předpokládat, že jejich počet bude spíše narůstat, byť např. dle sčítání, které bylo provedeno v Praze na jaře 2007 (ale jiným způsobem než bylo prováděno předchozí sčítání v r. 2004), jejich počet mírně poklesl. Stále je málo důrazu kladeno na sociální prevenci, stále přetrvává nedostatečná spolupráce mezi organizacemi poskytující služby a orgány obce i mezi jednotlivými organizacemi navzájem. Doba potřebná ke kvalifikovanému hodnocení zlepšení kvality služeb je ovšem zatím krátká.

Vzhledem k nejnovějším úpravám souvisejícím s reformou veřejných financí, které budou mít dopad i na sociální oblast, dojde ke změnám v příspěvku na péči, příspěvku na živobytí, dávek státní sociální podpory a některých dalších sociálních dávek a příspěvků (více viz zákon č. 262/2007 Sb., který bude v účinnosti od 1.1.2008).

3. Orgány a organizace, zabývající se problematikou bezdomovectví

Patří sem, jak už i výše uvedeno, orgány státní správy a samosprávy, neziskové organizace a církve.

a) Státní správa a samospráva

Patří sem vláda Česká republika jako celek a z ministerstev především ministerstvo práce a sociálních věcí, ministerstvo zdravotnictví, ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, ministerstvo vnitra, ministerstva spravedlnosti a ministerstvo pro místní rozvoj. Jejich práva a povinnosti vyplývají především z ústavy a zákona č.2/1969 Sb. o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR v platném znění.

Orgány samosprávy mají obecně povinnost pečovat o všestranný rozvoj občanů. Tuto povinnost mají zajišťovat obce jako základní územní společenství občanů a kraje (Ústava, zákon o obcích).

Řešení problematiky bezdomovectví nemůže být záležitostí jen jednoho sektoru, ale je nutné i zapojení více sektorů a významné je i zapojení neziskových organizací a církve. Počítá s tím i Společné memorandum o sociálním začleňování a Národní akční plán sociálního začleňování, přijatý v roce 2003 (garantem je MPSV).

b) Neziskové organizace a církve, zabývající se problematikou bezdomovectví

V ČR se jedná především o tyto organizace (většinou s celostátní působností): Armáda spásy, Naděje, Česká katolická charita, Nový Prostor, Emauzy ČR, občanské sdružení Společnou cestou, Diakonie, Člověk v tísni a v menším rozsahu některé další.

Některé tyto organizace vznikly a zahájily svoji činnost až po roce 1989, některé navázaly na svou dřívější existenci a svoji činnost obnovily (příklad Armády spásy), některé - např. církve - svoji činnost rozšířily a zřídily svá účelová zařízení. Jsou financovány jednak ze státního rozpočtu (na základě žádostí a grantů), dále ze zahraničních zdrojů, příspěvků a darů a z vlastní činnosti .

Poskytují tyto druhy služeb:

- ubytování (noclehárny, azylové bydlení,chráněné a podporované bydlení - spojené s integračním programem)
- nízkoprahová denní centra (možnost hygieny, ošacení, stravování, zdravotní péče)

- poradenství (sociálně právní, právní pomoc při hledání zaměstnání ad. Některé organizace zajišťují svým klientům i zaměstnání v provozu organizace v rámci veřejně prospěšných prací)
- terénní sociální práce.

Ne všechny organizace poskytují všechny tyto služby a také ne všichni klienti mají o všechny služby zájem. Velká část těchto služeb pomáhá bezdomovcům „při přežití“ v krizových obdobích, část z nich napomáhá při jejich začleňování do normální společnosti (integrační programy).

3.1. Organizace poskytující služby bezdomovcům

Ještě před tím, než bude dán podrobnější přehled těchto organizací, je na místě se zabývat i vztahem samotných bezdomovců k těmto službám a organizacím i sociálním dávkám, poskytovaným státem a možnosti jejich čerpání.

Bezdomovci navenek tvoří jednu skupinu, většinou společností jsou tak i vnímání - všichni mají společný znak, a to, že fakticky nemají bydliště a tím jsou narušeny i jejich vazby k bezprostřednímu okolí a ke společnosti. Bezdomovci však nejsou homogenní skupina, každý z nich je individualita, u každého z nich jsou příčiny bezdomovectví a způsob života jiné a lze mezi nimi rozlišit určité „podskupiny“, a to i podle vztahu k poskytovaným službám a dávkám. Toto rozlišení je zde pro účely této části, v literatuře se uvádí několik způsobů rozlišení - nejčastěji podle formy na bezdomovectví skryté, zjevné a potenciální, dále podle příčin atd.³.

Z hlediska vztahu bezdomovců k těmto organizacím lze rozlišovat ty, kteří tyto služby využívají a ty, kteří je nevyužívají vůbec. (Podle počtu osob, které služeb těchto organizací využívají, se v některých státech určují i počty bezdomovců, např. v Rakousku). Ti, co se na tyto organizace obrátí, a vždy, žádají-li o ubytování, musí se přizpůsobit jejich základním pravidlům, tj. především mít osobní doklady (nebo si je s jejich pomocí vyřídit) a podílet se na placení ubytování. K tomu si potom vyřizují, nemají-li příjem z práce nebo důchod, dávky sociální potřeby v místě svého trvalého bydliště, opět v případě potřeby s pomocí sociálních pracovníků organizace. Mohou čerpat dávky sociální potřeby do výše životního minima (4300 Kč.- měsíčně) v případě, že jejich náklady na ubytování jsou vyšší než částka životního minima určená na domácnost, může být tato částka i vyšší. Pouze některé organizace (viz dále) poskytují první 3 dny ubytování zdarma.

Ti, kteří se na tyto organizace neobrátní a nevyužívají jejich služeb (z nejrůznějších důvodů, např. nechtějí dodržovat žádný řád, nechtějí žít s ostatními v tomto druhu ubytoven apod.), mají možnost také žádat o dávky sociální potřeby na sociálním odboru v místě svého trvalého bydliště, protože však nemohou prokázat výdaje na bydlení, mohou pobírat pouze tu část životního minima, určenou na osobní potřebu, tj. 2360 Kč měsíčně. Tito jedinci se pak musejí v určitých intervalech dostavovat na příslušné sociální odbory a předkládat potřebné doklady. Základní podmínkou je vždy evidence na úřadu práce a shánění si zaměstnání i vlastními silami (zákon o sociální potřebnosti). Peníze jim pak mohou být

³ podrobněji k rozlišení bezdomovectví viz s. 21

zasílány do místa jejich faktického pobytu (na jejich účet, na adresu, kterou si sami určí apod.). Tito lidé většinou žijí na ulici, ve stanu, příležitostně u známých, ve squatech, ve vagónech apod.

K další skupině patří ti, kteří nečerpají ani dávky sociální potřebnosti a mají buď příjem z práce, často i jen příležitostně (sezónní brigády, krátkodobé dohody o pracovní činnosti nebo dohody o provedení práce často prostřednictvím agentur) nebo jsou bez příjmu a využívají bezplatných služeb některých organizací (jídlo, ošacení, hygiena, zdravotní péče). Poslední skupinu v tomto způsobu členění tvoří ti, kteří nežadají žádnou službu, své potřeby postupně redukovali jen na ty úplně základní, občas i žebrají, příležitostně mají příjmy za sběr apod. Tento způsob života vede potom k podstatnému zhoršení jejich zdravotního stavu.

Zdravotní stav bezdomovců vůbec je dosti složitou problematikou, zhoršený zdravotní stav a často i postižení (fyzické i psychické) je často už na počátku jejich dráhy. Mezi bezdomovci je téměř 25% osob, kterým byl přiznán částečný nebo plný invalidní důchod, ne vždy je jim však vyplácen, protože nesplňují podmínky a velká část bezdomovců o přiznání tohoto důchodu ani nepožádala.

Z tohoto rozlišení lze i usuzovat, kteří bezdomovci jsou nejohroženější jako potenciální oběti trestné činnosti nebo naopak jako pachatelé trestných činů.

S tímto vším musí počítat organizace poskytující služby bezdomovcům. Jejich služby jsou určeny jak těm, kteří se na ně obracejí jen příležitostně (ubytování, stravování, hygiena apod.), ale svůj způsob života v zásadě měnit nechťejí, tak i těm, kteří i s jejich pomocí chtějí svůj bezdomovecký způsob života změnit.

Nežádanější službou je levné ubytování. Poskytuje ho většina organizací, zabývajících se bezdomovci, a to v několika formách (noclehárny, ubytovny v azylových domech, domy na půl cesty, až samostatné byty). Většina míst je pro muže, ženy dříve tvořily jen malou část mezi bezdomovci, v poslední době však jejich počet stoupá (z 10 % v 90. letech minulého století až na téměř 15% dnes, rovněž tak přibývá počet matek s dětmi a rodin s dětmi se statutem bezdomovectví). Kapacita azylových domů pro ně je nedostačující, jenom některé organizace se na tyto skupiny zaměřují (viz dále).

Celkově se dá říci, že kapacita azylových domů v ČR, zejména ve velkých městech je nedostačující už v současné době a přitom se dá předpokládat, že počet bezdomovců bude přibývat. Kapacita je nedostačující i v porovnání s ostatními státy, např. při srovnání Prahy a Vídně⁴: v Praze je celkem cca 550 míst na ubytování tohoto druhu, ve Vídni cca 2500 míst při počtu bezdomovců jen o něco málo vyšším než v Praze.

⁴ informace poskytl Úřad na ochranu bydlení FAWOS, což je organizace, která se zabývá prevencí ztráty bydlení a působí zejména ve Vídni v Rakousku. (více viz Zpráva ze zahraniční služební cesty, zpracoval mgr. A.Polák, metodik služeb sociální prevence Magistrátu hl. města Prahy v prosinci 2004).

Azylové domy v ČR

Azylové domy, jak už vyplývá z jejich názvu, poskytují „azyl“ - ubytování osobám, které se ocitly v obtížné sociální situaci a nejsou schopny ji samy řešit. Azylové domy začaly vznikat hlavně po roce 1990, i když některé existovaly již dříve, hlavně ve větších městech. Jejich zřizovateli a provozovateli jsou většinou neziskové a charitativní organizace, v některých případech i obec, a to hlavně ve velkých městech s velkou koncentrací bezdomovců.

Většina těchto organizací je členem Sdružení azylových domů (SAD), které je propojuje, koordinuje a navenek zastupuje v mezinárodních organizacích. Podmínkou pro členství v SAD je, vedle základního materiálního vybavení i koncepce, jak lidem bez domova pomáhat, tj. určitý komplexní integrační program. V současné době má SAD v České republice 33 členů.

Mezi organizace, které se u nás věnují bezdomovcům, včetně poskytnutí ubytování, patří především Armáda spásy a Naděje, dále Česká katolická charita, sdružení Emauzských domů a některé další.

Armáda spásy

Armáda spásy je mezinárodní organizace, působící ve více než 100 zemích světa. Je založena na polovojenské struktuře, vznikla v Anglii na konci 19. století. Jejím cílem je šíření křesťanství, odstraňování bídy a další charitativní cíle prospěšné pro společnost. V ČR působila od roku 1919, v roce 1950 byla zakázána a v roce 1990 byla její činnost znovu obnovena. Působí v šesti městech: Praha, Brno, Havířov, Ostrava, Karlovy Vary, Krnov a ve všech těchto místech provozuje i azylové domy. Poskytuje pomoc lidem, kteří se ocitli v obtížné sociální situaci a nejsou schopni svoji situaci samostatně vyřešit. Poskytuje jim ubytování v azylových domech a další služby. V azylových domech nabízí vícestupňový resocializační program. Základní stupeň je ubytování v noclehárně, kde je jim krátkodobě poskytnut nocleh (první 3 dny bezplatně), dále teplé jídlo, základní hygiena, podle potřeby i oblečení a sociální poradenství.

Po této základní době se klient již podílí na nákladech ubytování, a to buď ze svého příjmu nebo důchodu nebo sociálních dávek, v případě potřeby mu je sociální pracovník pomáhá vyřizovat. Jedná se o ubytování ve vícelůžkových pokojích, klient je přitom povinen dodržovat řád ubytovny (mj. je v těchto zařízeních striktní zákaz požívání alkoholických nápojů a drog).

Další stupeň ubytování umožňuje již více soukromí - 1-2 lůžkové pokoje - a předpokládá větší samostatnost klienta a schopnost pravidelně platit poplatky za ubytování a řešit si své záležitosti samostatně. Má vést k jeho samostatnosti a schopnosti žít normálním způsobem, samozřejmě i vzhledem k jeho zdravotnímu stavu. Poté klient odchází na běžnou ubytovnu nebo do podnájmu, příp. získá i samostatný byt .

Protože najít zaměstnání je pro tyto lidi často velmi obtížné (velkou překážkou bývá záznam v rejstříku trestů, často nízká kvalifikace i zdravotní stav), Armáda spásy umožňuje některým klientům i zaměstnání v rámci organizace, a to formou veřejně prospěšných prací s dotací úřadu práce. Jedná se o práce v provozu organizace, např. v kuchyni, v prádelně, při úklidu apod. po období přibližně 1 roku. Klienti mají po tuto dobu pravidelný příjem, dále získají nebo si obnoví pracovní návyky a mají potom větší šanci najít práci. Dosavadní zkušenosti ukazují, že většina těchto klientů si potom našla stálé zaměstnání a udržela si ho. Tuto formu zaměstnání pro své klienty používají i některé další organizace tohoto druhu (např. Naděje a Emauzy).

Vedle těchto nocleháren a ubytoven provozuje Armáda spásy ještě denní centra, kde mají příchozí klienti možnost stravování, hygieny, ošacení, dále možnost kulturních aktivit, jazykových kursů apod.

Armáda spásy poskytuje v celé ČR cca 630 ubytovacích lůžek, z toho je v Praze 220 lůžek. Většina míst je pro muže, v menším počtu jsou k dispozici i lůžka pro ženy. V Havířově je provozována ubytovna pro matky s dětmi.

Vedle služeb pro bezdomovce poskytuje i služby pro seniory a děti, převážně v denních centrech /levné stravování, ošacení, jazykové kursy apod./

Naděje

Naděje je občanské sdružení, založené v roce 1990. Jeho cílem je vybudování a rozvoj sítě služeb lidem v nouzi na základě křesťanských principů. Ve svých zařízeních poskytuje pomoc jak hmotnou (ubytování, stravování, ošacení), tak morální, poradenství a zdravotní péči. Působí na území celé ČR, vedle Prahy, kde je i ústředí, má pobočky ve Vysokém Mýtě, Litomyšli, Nedašově, České Třebové, Zlíně, Otrokovicích, Vsetíně, Plzni, Nýrsku, Jablonci nad Nisou, Mladé Boleslavi a Litoměřicích. Vedle pomoci bezdomovcům, kteří tvoří velkou část klientů Naděje, poskytuje pomoc i seniorům, uprchlíkům, vězňům a propuštěným a dětem a dospělým s mentálním postižením. Je financována, obdobně jako ostatní neziskové organizace působící v sociální oblasti z grantů ministerstva práce a sociálních věcí, ministerstva zdravotnictví, v Praze z prostředků poskytovaných Magistrátem hlavního města Prahy, vlastní činností a darů od jednotlivců a organizací. Naděje je dále provozovatelem potravinové banky v ČR a členem Evropské federace potravinových bank (jedná se o potravinovou pomoc sociálně slabým občanům).

Bezdomovcům poskytuje jednak okamžitou pomoc v akutní tísní a dále dlouhodobou pomoc v podobě resocializačních programů (integrační programy pro osoby sociálně vyloučené a vyloučením ohrožené). Mezi akutní základní pomoc patří ubytování v noclehárně, stravování, možnost osobní hygieny, ošacení, zdravotní péče (v denním centru Naděje v Praze je i ordinace lékaře), pomoc sociálního pracovníka, a to vše bezplatně.

Rozhodne-li se klient pro integrační program, jehož smyslem je postupný návrat do normálního života, je mu poskytnuto další ubytování v ubytovně po dobu tří měsíců, na které už klient přispívá. Předpoklad k tomu je proto buď příjem z práce nebo důchod nebo aspoň pobírání sociálních dávek. Další ubytování a program je již mezistupněm před samostatným bydlením a předpokládá klientovu finanční i sociální soběstačnost, kontakt se sociálním

pracovníkem je již jen občasný. Naděje poskytuje ubytování převážně pro muže, v menším počtu i pro ženy. Zaměstnává také terénní sociální pracovníky, kteří některé klienty sami kontaktují a nabízejí jim pomoc.

Bezdomovcům poskytují služby i některé další organizace, jako Česká katolická charita, Emauzy ČR, sdružení Společnou cestou a některá zařízení obcí. Tyto organizace se sice na bezdomovce zaměřují, ve srovnání s Armádou spásy nebo Nadějí je však kapacita jejich ubytovacích zařízení menší, některé ubytování vůbec neposkytují (např. Nový prostor) nebo působí jen v Praze nebo některých větších městech.

Bezdomovci samozřejmě mohou využívat služeb všech těchto organizací a většinou tak i činí, organizace často střídají. Žádná omezení v tomto ohledu nejsou stanovena, s výjimkou jediného: organizace a zařízení, jejichž zřizovateli jsou obce, poskytují služby jen klientům hlášeným v daném místě k trvalému pobytu (v Praze např. ubytovna Městského centra sociálních služeb a prevence, v roce 2007 přejmenovaného na Centrum sociálních služeb Praha).

Stručná charakteristika těchto organizací a jejich zařízení

Česká katolická charita

Provozuje azylové domy pro muže a v některých místech i pro matky s dětmi. Jsou to zařízení většinou s menší kapacitou (v Praze např. 48 lůžek, z toho 10 pro ženy) s omezenou dobou pobytu, klienti na ubytování přispívají. Vedle toho provozuje denní centra s možností hygieny, levného stravování, ošacení a je v nich poskytováno rovněž sociální poradenství. Působí v celé ČR, vedle bezdomovců poskytuje dále pomoc seniorům, uprchlíkům, dětem z ohrožených rodin, vězněným a propuštěným.

Sdružení Emauzy ČR

Je součástí mezinárodní organizace Emauzské domy, která vznikla ve Francii po 2. světové válce. Působí v celé ČR, kromě Prahy má pobočky v Mostě, Prachaticích, Rychnově nad Kněžnou, kde je i sídlo organizace. Poskytuje ubytování, stravování a některé další služby pouze pro muže. Jedná se o menší zařízení s kapacitou cca 20 osob, s určitými prvky komunitního života. Podmínkou pro poskytnutí ubytování je pracovní zapojení v provozu zařízení nebo na zemědělské farmě, a to formou veřejně prospěšných prací. Velká část klientů této organizace jsou propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, kteří obtížně hledají práci. Délka pobytu není předem omezena, doba pobytu je většinou 6-12 měsíců. Vedle zajištění ubytování, stravování a zaměstnání dále sociální pracovníci pomáhají klientům při zajišťování dokladů, poskytují jim poradenství atd.

Sdružení Nový prostor

Neposkytuje ubytování, ale zajišťuje pro zájemce možnost zaměstnání jako pouliční prodejci časopisu Nový prostor (s denním výdělkem). Dále provozuje denní centrum a kulturní a sportovní aktivity (divadlo, kopaná apod.)

Občanské sdružení Společnou cestou a Středisko křesťanské pomoci poskytují ubytování pro matky s dětmi a rodiny s dětmi. Poskytují jak krizové ubytování, tak ubytování v azylovém domě a dále domy na půl cesty. Na ubytování se klienti finančně podílejí. Kapacita těchto zařízení je cca 50 stále obsazených míst. Kromě ubytování a stravování poskytují i poradenství a dále, vzhledem ke specifické klientů i programy pro děti (volnočasové, doučování apod.)

Bezdomovcům poskytují služby ještě další organizace, jedná se např. o bezplatné poskytování jednoduchých jídel, které např. v Praze zajišťuje asi 10 církevních organizací, dále poskytování ošacení, které už vedle výše uvedených organizací poskytuje dále Diakonie, Červený kříž a některé další organizace.

4. Vymezení pojmu bezdomovec/ bezdomovectví

V právní terminologii je od letošního roku dle zák. č. 108/2006 Sb. používán pojem „osoba bez přístřeší“, příp. „osoba v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“ a v sociální oblasti jsou bezdomovci zařazováni do kategorie „občanů společensky nepřizpůsobivých“. Je zřejmé, že takto označený člověk je stigmatizován, jsou mu připisovány specifické negativní vlastnosti a tím je mu ztěžována cesta zpět a opětovný vzestup na společenském žebříčku. Je třeba podotknout, že ani běžně používaný pojem bezdomovec není bez negativních konotací.

Lidé bez domova jsou v odborné literatuře dále rozlišováni. Obecně známé je následující členění z poloviny 90. let minulého století:⁵

Zjevné bezdomovectví: osoby se vyznačují tím, že žijí na ulicích, nádražích, v parcích, přespávají v tramvajích apod. V chladnějších měsících vyhledávají veřejné noclehárny.

Skryté bezdomovectví: vyznačuje se tím, že lidé bez domova nevyhledávají veřejné služby, nejsou tedy evidováni. Počet těchto lidí může být vysoký, neboť potřebné služby jsou leckde naprosto nedostačující. Tyto osoby lze nalézt ve sklepích, demoličních objektech, ve vracích aut, v kanálech i v kontejnerech apod. Občas přespávají u známých.

Potencionální bezdomovectví: do této skupiny patří osoby, kterým bezdomovectví reálně hrozí z důvodu nevhodných nebo nejistých bytových podmínek. Patří sem i velká skupina čekatelů na propuštění z různých zařízení: dětský domov, věznice, psychiatrická léčebna. Roste i další skupina potencionálních bezdomovců – migranti, přistěhovalci a azylanty.

Všeobecně v mezinárodním měřítku uznávanou definici bezdomovectví uvádí FEANTSA⁶: „Bezdomovectví je absence vlastního, trvalého a přiměřeného obydlí. Bezdomovci jsou ti lidé, kteří nejsou schopni získat vlastní, trvalé a přiměřené obydlí, nebo si nejsou schopni takové obydlí udržet kvůli nedostatku finančních prostředků nebo jiným sociálním bariérám.“ Definice zahrnuje jak zjevné, tak skryté a potencionální bezdomovectví. FEANTSA nověji uvádí upřesněnou definici bezdomovectví: je to pojmenování populační skupiny zahrnující jak zjevné bezdomovce (rooflessness), tak i osoby, jejichž bydlení je neadekvátní vůči minimálním standardům v dané kulturní oblasti (houselessness).

Stručně problém definuje Varga⁷. Bezdomovectví vymezuje jako „stav extrémní sociální izolace bez možnosti nebo dovednosti či ochoty jednotlivce tento stav změnit“. Na vymezení je přínosná obzvláště možnost bezprostředního použití v praxi, kdy dané rozřídění

⁵ viz Hradecká, V., Hradecký, I.: Bezdomovství – extrémní vyloučení. Praha, Naděje, 1996, s.35 ad.

⁶ FEANTSA (Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci, Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans Abri) je nejznámější a nejvýznamnější institucí, která pracuje v oblasti bezdomovectví na evropské úrovni. Sídli v Bruselu. Její činnost je podporována Evropskou komisí. Byla založena v roce 1989. Je zaměřena na prevenci a odstraňování bezdomovectví, produkuje teoretické studie k příčinám bezdomovectví a jeho dopadům na společnost. Více viz in Edgar, B., Doherty, J., Mina-Coull, A., Support and Housing in Europe. The Policy Press, UK, 2000 (kap. 2).

⁷ Varga, L., Bezdomovství z hlediska kvantifikovatelnosti získaných dat. In: Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha 2005, s.100-104.

umožní pracovat s klienty dle jejich skutečné situace s možností tuto situaci pojmenovat. Definice nabízí možnost kombinací: klienty je možno rozčlenit do devíti kategorií dle toho, nakolik splňují podmínky vhodné k reintegraci do společnosti (kombinace možnost x dovednost x ochota). Jako možnosti autor uvádí odpovídající bydlení (přístřeší) a pravidelný finanční příjem, k dovednostem řadí zvýšení či prohloubení vzdělání a rozvinutí či zvýšení funkční gramotnosti. Autor je oprávněně přesvědčen, že čím více výše zmíněných podmínek chybí, tím je obtížnější práce s klientem – bezdomovcem a klesá pravděpodobnost jeho reintegrace.

V obsáhlé studii vztahující se k bezdomovectví v hlavním městě⁸ autoři upozorňují na to, že pojem bezdomovec/bezdomovectví je často vymezován negativně: je to někdo, kdo nemá domov, nežije v trvalém bydlišti. Tento přístup nepovažují za nejvhodnější, stejně tak jako definice ve formě podrobného popisu situace jak to činí autoři v publikaci Zjevné bezdomovství v Praze, která byla publikována ve spolupráci největších poskytovatelů sociálních služeb - Arcidiecézní charity, Armády spásy, Městského centra sociálních služeb a prevence a Naděje, kde se uvádí: „Bezdomovci jsou osoby s nedostatkem prostředků (nejen materiálních) nezbytných k běžnému způsobu života a bez možnosti nebo schopnosti si tyto prostředky samostatně obstarat či s nimi dále smysluplně nakládat. Bezdomovci jsou lidé žijící na ulici (míněno bez možnosti zdržovat se v místě trvalého či přechodného bydliště a nevyužívající služby komerčních ubytovacích zařízení), kteří mají z nejrůznějších důvodů velmi ztížený nebo zcela zamezený přístup ke zdrojům, které umožňují naplňovat základní životní potřeby (stravu, ošacení, hygienu, zdravotní péči), či nemají schopnost těchto zdrojů správně využívat. Bezdomovci jsou zpravidla závislí na službách organizací zřízených obcemi nebo zařízeních provozovaných nestátními neziskovými organizacemi - NNO (např. denní centra, noclehárny, azylové domy, ubytovny). Další nezanedbatelnou část tvoří ti, kteří nevyužívají žádné nabízené a dostupné služby a fakticky přežívají v extrémní sociální izolaci“.

Česká odborná veřejnost se – dle výše zmíněné studie – v poslední době kloní k jednoduché definici, která dobře vystihuje podstatu problematiky a je všeobecně srozumitelná i laikům: „Bezdomovec: jedná se o osobu české státní příslušnosti bez možnosti využívat trvalého přístřeší.“

Bezdomovci nejsou tedy pouze osoby, které jsou vidět na ulici a občas hledají útočiště v azylovém domě: to je forma tzv. zjevného bezdomovectví. Jsou to i ti, jejichž bydlení je ohroženo a kteří tak tvoří skupinu potenciálních bezdomovců, kteří bydlí např. u přátel nebo příbuzných (to bývají většinou ženy) a jejichž bydlení je nejisté, nebo bydlí např. v obytném karavanu nebo obytné lodi. Velký potenciální zdroj bezdomovců tvoří též chovanci dětských domovů, vězni, migranti a exulanti. Veřejností jsou v našich podmínkách za bezdomovce považováni zejména zjevní bezdomovci.

Závěrem je třeba poznamenat, že na upřesnění a funkčním vymezení bezdomovectví se v celoevropském měřítku průběžně pracuje, formulována byla dosud v anglickém a francouzském prostředí. V České republice se o její aplikaci pokusil tým Hradeckého⁹ - viz dále. Smyslem této mezinárodní spolupráce je vzájemná koordinace postupů v oblasti sociální politiky a sociálních služeb.

⁸ Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P. Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004.

⁹ Hradecký, I. a kol., Definice a typologie bezdomovství. Naděje 2007.

4.1. Typologie bezdomovců

Vytvoření terminologie vyhovující podmínkám v České republice a zároveň vycházející z kritérií stanovených Evropskou unií dle typologie ETHOS bylo jedním z cílů projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR. Výsledky byly prezentovány mj. v samostatné publikaci¹⁰.

Autoři české typologie rozlišují čtyři velké kategorie, které vycházejí z evropského členění: Bezdomovci jsou lidé:

- a) bez střechy (přežívající venku, případně v noclehárně)
- b) bez bytu (v ubytovnách pro bezdomovce, osoby bez možnosti bydlení ve zdravotnických a sociálních zařízeních, ve věznicích)
- c) v nejistém bydlení (u příbuzných, v bytě bez právního nároku, ve výpovědi z bytu)
- d) v nevyhovujícím bydlení (boudy, chatrče, maringotky, na pracovišti, přelidněné byty).

V uvedených kategoriích jsou jak bezdomovci, tak lidé bezdomovectvím ohrožení. Na základě této typologie je možno jednak vytvářet pracovní definice a především individuálně přistupovat k jednotlivcům při práci s nimi. Všechny výstupy je třeba následně ověřovat v praxi.

4.2. Počet bezdomovců, jejich sociální struktura a základní sociálně demografické charakteristiky

České úřady ani zařízení sociální pomoci nedisponují podrobnějšími informacemi o počtu těchto osob. Příčin je několik: údaje o bezdomovcích jsou nesnadno dostupné v důsledku absence obecně přijímané definice bezdomovectví; dále zejména skryté bezdomovectví může uniknout a uniká pozornosti při evidenci. Navíc je bezdomovectví nestálým fenoménem – například ve Velké Británii¹¹ se z tohoto důvodu při sčítání bezdomovců pracuje se třemi pojmy:

- a) stock (rozsah) = celkové množství bezdomovců v současné (sledované) době
- b) flow (změny), pohyb, posun, který nastal během určitého časového období, tzn. bezdomovci, kteří jimi přestali být, nebo se jimi v určitém časovém úseku stali
- c) prevalence = počet bezdomovců buď v průběhu určité konkrétní doby („period prevalence“) nebo v průběhu jejich života („lifetime prevalence“).

Existují odhady, že v ČR je cca 9000 bezdomovců (z r.1996), jiné odhady hovoří o cca 0,35% české populace. Dle Sčítání lidu v roce 2001 žilo v různých nouzových obydlích cca 45 000 lidí. Sdružení azylových domů uvádí, že se na ně obrací průměrně denně 2 240 lidí, kteří chtějí přenocovat.

¹⁰ Hradecký, I. a kol., Definice a typologie bezdomovství. Naděje 2007.

¹¹ Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.) Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004, s. 20.

Nejhorší situace je z tohoto pohledu ve velkých městech a v průmyslových zónách. Např. v severních Čechách a na Ostravsku, kam přicházeli lidé z celého tehdejší Československa za prací a získávali zde výhodné podnikové bydlení. Problémem ovšem je, že tak byly zpřetrhány dlouhodobé rodinné vazby, jejichž absence se negativně projevila, jakmile vznikla velká nezaměstnanost v těchto regionech. Je možno shrnout, že počet bezdomovců je větší v průmyslových oblastech a velkoměstech a menší tam, kde ještě stále funguje tradiční model rodiny (menší lokality, regiony jako například jižní Morava apod.).

Z mnoha důvodů se bezdomovci soustřeďují zejména ve velkých městech, jejichž prostředí má pro ně mnohé výhody: mohou zde lépe nalézt ubytovnu, působí v nich charitativní organizace, které mohou poskytnout stravu a oblečení, méně přehledná veřejná prostranství a anonymní nádraží, metro atd.). Získají tak určitou svobodu, kterou jim menší lokalita nemůže poskytnout, nikdo nezná jejich minulost a neobtěžuje je výčitkami.

Některé sociodemografické údaje o bezdomovcích v ČR lze nalézt na webových stránkách¹²: přibližně 10-15% dnešních bezdomovců jsou ženy (sčítání v Praze¹³ uvedlo 14%) a jejich podíl podle odhadů v posledních letech vzrostl (pro srovnání např. v USA a EU je podíl žen celých 25%).

Bližší informace o sociální struktuře bezdomovců v České republice jsou téměř nedostupné. Jediné údaje, které se podařilo sehnat, jsou uvedeny v časopise Prevence sociálně nežádoucích jevů¹⁴. Problémem je, že není uveden zdroj, ze kterého byly následující údaje získány:

Věková struktura českých bezdomovců vypadá dle výše uvedeného zdroje následovně: 4 % bezdomovců jsou ve věku 0-18 let, 9 % ve věku 18-25 let, 19 % ve věku 25-40 let, 28 % ve věku 40-50 let, 25 % ve věku 50-62 let a 15 % bezdomovců jsou starší 62 let. Pro srovnání údaje ze sčítání bezdomovců v Praze r. 2004¹⁵: celkově bylo sečteno 3096 osob, nejvíce lidí bez domova bylo v produktivním věku mezi 25 a 60 lety (73%), do 25 let bylo 14% lidí, nejméně početná byla skupina lidí nad 60 let (9%), u ostatních nezjištěno.

„25 % českých bezdomovců jsou invalidní důchodci, cca 25 % bezdomovců má zkušenost s dětským domovem, 15 % s psychiatrickou léčebnou a 35 % s vězením. Co se týče nejvyššího dosaženého vzdělání, tak 34 % bezdomovců jsou vyučeni, 30 % má základní vzdělání, 7 % středoškolské s maturitou, 6 % středoškolské bez maturity, 1 % vyšší než středoškolské vzdělání, 1 % nedokončené základní vzdělání. U 21 % nebylo vzdělání zjištěno. 60 % bezdomovců jsou mimopražští, 30 % jsou Pražané, 7 % Slováci a 3 % ostatní cizinci. Bezdomovci přespávají většinou na ubytovně, noclehárně či azylovém domě: 21% bezdomovců, na nádraží 15 %, u někoho v bytě 13 %, v podnájmu 2 %, ve squatu 1 %. Jiné, nestálé nocování má 48 % bezdomovců.“¹⁶

¹² www.getsemany.cz, Hezcková, E., Hezcko, S., Bezdomovci a my.

¹³ Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva, Praha 2004.

¹⁴ Hezcková, E., Hezcko, S., Bezdomovci a my. In: Prevence sociálně nežádoucích jevů. Tentokrát o bezdomovcích. Ročník III, 2004, č. 10.

¹⁵ Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva, Praha 2004.

¹⁶ Hezcková, E., Hezcko, S., Bezdomovci a my. In: Prevence sociálně nežádoucích jevů. Tentokrát o bezdomovcích. Ročník III, 2004, č. 10.

Některé statistické sociodemografické údaje uvádí Centrum sociálních služeb Praha (dříve MCSSP). Vycházejí z údajů, které shromažďují pro svoji potřebu poskytovatelé služeb pro bezdomovce.¹⁷

V SONDĚ provedené v pražských azylových domech jsme zjistili následující sociodemografické charakteristiky: ve vybraných pražských azylových domech bylo v době průzkumu 20% žen a 77% mužů (3% nezjištěno = nezodpovězeno). Nízký podíl žen mezi bezdomovci bývá vysvětlován tím, že bezdomovectví u žen je často latentním fenoménem. Ženy si častěji najdou ubytování u kamarádů, příbuzných apod. Jsou k tomu více motivovány než muži, zvláště mívají strach ze zneužívání a ostych, určitou roli může hrát i nedostatek adekvátních nabídek náhradního ubytování.

Podobně jako v pražském sčítání¹⁸, byla i v našem vzorku převaha jedinců v produktivním věku mezi 26 a 60 lety – celkově 85% (oproti 73% ve sčítání v Praze, kde se však jednalo o odhady terénních pracovníků). Téměř totožný byl počet bezdomovců nad 60 let (v obou případech cca 8%). Mladých lidí do 25 let bylo více ve sčítání (14%), než v našem vzorku (6%). **Dá se tedy říci, že náš vzorek byl přibližně srovnatelný z hlediska věku a pohlaví s celopražskými kvalifikovanými odhady.**

Tab. č. 2: Věková struktura - srovnání

Věk	vzorek SONDA		sčítání Praha	
	abs.číslo	%	abs. číslo	%
18-25	10	6,4	439	14.2
26-35	35	22,3	2253 (=kategorie 25-60)	72.8
36-60	98	62,4		
60+	13	8,3	263	8,5
nezjištěno	1	0,6	140	4,5
celkem	157	100	3096	100

Pro srovnání sociodemografické údaje z naší SONDY:

Většina jedinců je české národnosti (93%), 4,5% slovenské, zbytek jiné, nebylo zjištěno jaké. (U dvou nezjištěno.) Romů bylo mezi sledovanými osobami minimum – 2,5% (4 jedinci). Možným vysvětlením by mohla být skutečnost, že Romové nevyhledávají služby azylových domů, i když mezi bezdomovci se jich určité nezjištěné procento vyskytuje.

Dalo se očekávat, že mezi bezdomovci bude většina jedinců bez životního partnera. I při vědomí, že faktické partnerství či soužití se nemusí objevit ve statistikách, je zde rozdíl oproti celkové populaci markantní.

¹⁷ Více viz Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P., Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004, s. 17 ad.

¹⁸ tamtéž

Tab. č. 3 Rodinný stav

	Abs. čísla	%
svobodný	78	49,7
ženatý	13	8,3
rozvedený	64	40,8
vdovec	2	1,3
celkově	157	100,0

Vzdělání u bezdomovců je na poměrně nízké úrovni. Pouhá pětina bezdomovců má vyšší vzdělání než základní nebo vyučení, v celkové populaci je tento ukazatel daleko vyšší. Výjimečně se u bezdomovců vyskytuje vysokoškolské vzdělání.

Tab. č. 4: Vzdělání

	abs.číslo	%
zvláštní škola	4	2,5
základní škola	46	29,3
vyučen	73	46,5
střední s maturitou	29	18,5
vysokoškolské	5	3,2
celkově	157	100,0

Podobně je tomu se stálým zaměstnáním: ač téměř všichni zkoumaní jedinci byli v produktivním věku, pouze čtvrtina měla stálý pracovní poměr. Většina sledovaných jedinců vykonávala nekvalifikované pracovní činnosti a pomocné práce.

Přes tyto skutečnosti většina bezdomovců (75%) nepobírá sociální dávky. Vysvětlení této skutečnosti možno hledat v neschopnosti některých jedinců zařídit si své záležitosti na úřadech, nebo v nemožnosti získat sociální dávky (např. při ztrátě dokladů).

Tab.č 5: Zaměstnání

	abs. čísla	%
ano, stálý poměr	39	24,8
ano, příležitostná práce	46	29,3
v poslední době nepracoval	71	45,2
nezjištěno	1	0,6
celkem	156	99,4

Tab. č. 6: Jakou práci vykonává

	abs. čísla	%
kvalifikovanou práci	13	8,3
nekvalifikovanou práci a pomocné práce	63	40,1
brigády	3	1,9
jinak	5	3,2
nezjištěno	73	45,2
celkově	157	100,0

Jakou práci vykonává – volné odpovědi:

Ve volných odpovědích byly opět nejčastěji zmiňovány pomocné dělnické práce podle potřeby, časté byly odpovědi „uklizečka“, „úklid ulic“ apod., dále strážný u bezpečnostní agentury, ostraha, pokladní v supermarketu, prodavačka, pomocné práce v obchodu, doplňování zboží, kuchař, pomocné práce v kuchyni, vrátný, popelář. Ojedinelé odpovědi: technik, právník, záchranář a překvapivě pouze jednou prodejce Nového Prostoru (vše 1x).

Určité procento bezdomovců pobíralo v době průzkumu částečný (8%), nebo plný (6%) invalidní důchod. 7% zkoumaných osob mělo jiný příjem než jsou výše zmíněné. V těchto případech šlo buď o starobní důchod, nebo o peníze získané prodejem bytu (!).

Situace v Evropské unii

V Evropské unii činí dle FEANTSY odhady 2,6 – 3 miliony osob, což je přibližně 1% populace. Lidé v azylových domech jsou považováni pouze za špičku ledovce, v odhadech FEANTSY jsou tedy zahrnuti i skrytí a potencionální bezdomovci. Z toho je zřejmé, že odhady jsou velmi orientační - a jiné za těchto okolností být nemohou. Postupnou integrací ČR do Evropské unie související s rozsáhlými ekonomickými a sociálními změnami by se mohly počty bezdomovců v ČR jako neadaptibilní a málo přizpůsobivé skupiny lidí dále zvyšovat. Nebezpečí dále spočívá i v další destabilizaci početné skupiny potencionálních bezdomovců i v přílivu imigrantů v souvislosti s dalším otevíráním hranic.

4.3. Délka bezdomovectví a specifika některých skupin bezdomovců

Délka bezdomovectví je významnou charakteristikou ve vztahu k sociální prevenci bezdomovectví. Je známo, že čím déle je člověk bezdomovcem, tím hůře se reintegruje zpět do společnosti. Nejčastější délka bezdomovectví v našem výzkumu (SONDĚ) byla mezi 1-5 lety. To je období, kdy je – dle názoru odborníků, sociálních pracovníků - ještě možno motivované klienty navrátit do běžného života. Pokud trvá bezdomovectví déle než 5-7 let, jde o mnohem náročnější proces, neboť takoví lidé bez domova jsou již příliš adaptováni na bezdomovecký životní styl.

Tab. č. 7: Délka bezdomovectví

	Abs. čísla	%
do 3 měs. včetně	15	9,6
3 měs.-1 rok	28	17,8
1 rok - 5 let	57	36,3
5 - 10 let	37	23,6
10 - 16 let	11	7,0
nad 16 let	6	3,8
celkem	154	98,1
nezjištěno	3	1,9
celkem	157	100,0

S délkou bezdomovectví souvisí i stupeň integrace do bezdomovecké komunity. Zajímavé rozlišení jednotlivých typů uvádí Janebová¹⁹:

1. Nedávno dislokovaní. Jsou to jedinci, kteří dosud sdílejí normy majoritní společnosti. Nemají tendenci identifikovat se s rolí bezdomovce, bezdomovcům se vyhýbají a zkušeností s negativní stigmatizací jsou traumatizováni. S jinými bezdomovci se nestýkají.
2. Izolovaní – nedávno dislokovaní. Jsou to ti, kteří se pozvolna dostávají mimo kontrolu sociálních sítí a institucí a cítí stále menší závaznost vůči normám hlavního proudu společnosti, ale s ostatními bezdomovci se stýkat nechtějí. Ocitají se tudíž v izolaci.
- 3a Identifikovaní – izolovaní – na ulici jsou již delší dobu, na životní styl majority rezignovali, ale vyhýbají se ostatním bezdomovcům. Obživu získávají většinou z odpadkových košů a kontejnerů („háčkaři“)
- 3b Identifikovaní – žijící ve skupině

Uvedené rozdělení může mít vztah i k délce bezdomovectví, je pravděpodobné, že mnozí z osob bez domova postupují po uvedené škále v průběhu času. Tuto skutečnost je třeba vzít v úvahu a pokusit se podchytit „nové“ bezdomovce co nejdříve, nejlépe v situaci, kdy ještě nejsou identifikováni s životem na ulici.

¹⁹ Janebová, R., Proces vzniku a stadia bezdomovectví. Sociální práce. 1999, č.4, s.27-28.

5. Bezdomovectví jako sociální deviace a sociálně patologický jev²⁰

Bezdomovectví je možné považovat za sociální deviaci z mnoha důvodů. Způsob života bezdomovců se podstatně odchyľuje od obecně akceptovaných společenských norem a tak představuje odchylku od normy. Jejich situace jim většinou neumožňuje dodržování mnoha obecně akceptovaných společenských norem: např. jsou opomíjeny hygienické normy, tito lidé mají ztížený přístup k lékařské péči, neorientují se v možnostech napojení na sociální síť a zejména mají velmi blízké kontakty se sociálně patologickými jevy. Pro osoby žijící bez stálého bydlení je typické, že mají ztížený až znemožněný přístup i k dalším zdrojům, které jsou běžně dostupné ostatním občanům jako je vzdělávání, kultura, právní pomoc atd. Často nejsou schopni participovat na systému sociální podpory.

Dalším významným faktorem je z hlediska kriminologie skutečnost, že jedinec, který ztratil domov, zároveň s domovem ztratil důležité osobní a sociální vazby, příp. jejich ztráta k jeho bezdomovectví vedla. Je známo, že kvalitní sociální vazby jsou považovány za významný antikriminogenní faktor²¹ a jejich absence je velmi riziková z hlediska kriminogenity. To je dalším z důvodů, proč se bezdomovectvím zabývá rovněž kriminologie.

Bezdomovec bývá postižen krajním sociálním vyloučením, jehož příčinou nebo i důsledkem je ztráta bydlení. Nejvíce ohroženi ztrátou domova jsou lidé dlouhodoběji nezaměstnaní a tzv. nezaměstnatelní a lidé, kteří nikdy neměli nebo ztratili sociální zázemí (chovanci dětských domovů, migranti, ale i rozvedení jedinci). Takoví jedinci následně žijí na veřejných místech (nádraží, park), nebo v naprosto nevyhovujících podmínkách (dům určený k demolici, squat apod.).

S katastrofálními způsoby existence souvisejí i velmi často zmiňované a v literatuře podrobně popisované problémy se zdravotním stavem bezdomovců.²² Vzhledem k zaměření naší práce jsme se této skutečnosti věnovali spíše okrajově s tím, že je nepochybně další deviací v životě této skupiny lidí a že má za určitých okolností (infekce a nakažlivé choroby) vliv na celkový pocit bezpečí spoluobytel.

Tab. č. 8: Zdravotní problémy bezdomovců žijících v azylových domech

	abs. čísla	%
vážné, život ohrožující	22	14,0
méně závažné, život komplikující	58	36,9
neuveďeno	8	5,1
ne	69	43,9
celkem	157	100,0

²⁰ Pojem „sociální patologie“ je dle Velkého sociologického slovníku (Univerzita Karlova, Praha, 1996) shrnující pojem pro „...negativně sankcionované formy deviantního chování...“ (s. 758). Možno tedy říci, že zatímco deviantní jevy jsou jevy odchyľující se od normy (negativně, ale i pozitivně), sociálně patologické jevy jsou ty, které jsou společností (skupinou) za sociálně patologické označeny. Pojem deviace je tedy širší a nemusí mít etické konotace.

²¹ Vztahem mezi kriminalitou a bezdomovectvím se ojedinele zabývají zahraniční autoři, u nás není tento problém zatím blíže prozkoumán.

²² Nejkomplexněji Barták, M. Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I. (Bezdomovství v zrcadle veřejné politiky). Institut zdravotní politiky a ekonomiky. Kostelec nad Černými lesy 2004.

Ze SONDY vyplynulo očekávané zjištění, že zdravotní problémy bezdomovců jsou závažnou skutečností. K tomu je nutno si uvědomit zvýšenou závažnost uvedených zjištění vzhledem k relativně nízkému průměrnému věku bezdomovců sledovaných v SONDĚ a skutečnosti, že v azylových domech bydlí jedinci, kteří si dokáží sociální pomoc vyhledat a toto ubytování si udržet přes různá omezení vyplývající z ubytovacích řádů jednotlivých zařízení. Je možno předpokládat, že situace u tzv. rough-sleeping (na ulici přespávajících) je v oblasti zdravotního stavu výrazně nepříznivější.

Bezdomovcem dobrovolně?

Ve studii „Bezdomovectví v hlavním městě Praze“²³ diskutují autoři členění bezdomovců na dobrovolné a nedobrovolné a uvádějí, že dobrovolné bezdomovectví je diskutabilním pojmem a většina odborníků ho odmítá. Za proklamacemi bezdomovců o dobrovolné volbě je spatřován způsob, jak se psychicky vyrovnat s danou situací a pádem na dno společnosti.

Určitou výjimku tvoří tzv. squateři, jejichž většinou dobrovolné opuštění pohodlného bydlení je motivováno ideologicky, jako určitá revolta. Squating²⁴ je společenské hnutí vyznačující se obsazováním prázdných a opuštěných domů. Jedná se o společenské hnutí převážně mladých lidí, kteří se snaží řešit bytové problém „zdola“, vymezováním se vůči univerzalitě vlastnického práva. Protože na této univerzalitě je založen kapitalismus, není možné ho považovat za řešení problémů bezdomovců. I proto, že tato činnost je kriminalizována, pamatuje na ni trestní zákon v §249a tr. zák.²⁵.

Zvláštní skupinou jsou tzv. somerpunkerři²⁶. Jedná se o skupinu mladých mužů se sociálně patologickými vzory chování (alkoholismus, nechut' pracovat apod.), kteří se v centru Prahy žijí aktivním žebráním, tzv. somrováním. Jejich životní postoj je prezentován heslem NO FUTURE (rezignace vůči budoucnosti).

Dle různých průzkumů (např. ve Vídni, 1996)²⁷ se opakovaně ukázalo, že málokdo se chce stát bezdomovcem dobrovolně, z vlastního rozhodnutí – jak se někdy traduje – nýbrž, že se to může stát komukoliv a že preventivní práce v této oblasti je možná a nezbytná a je samozřejmě levnější než pozdější reintegrace. Zejména terénní pracovníci s bezdomovci zastávají názor, že bezdomovcem se může stát kdokoliv. Širší veřejnost si tuto možnost nepřipouští a je názoru, že mnozí bezdomovci jsou na ulicích z vlastního rozhodnutí. Ve skutečnosti se jedná o zanedbatelný podíl – dle odhadů českých sociálních pracovníků je to přibližně 5-10% lidí. Např. dle amerických pramenů²⁸, které uvádějí přibližně 5% osob

²³ Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P. Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004, s.25.

²⁴ Zajímavé poznatky k tomuto fenoménu v českém prostředí viz: Bártová, Š., Lažanská M., Matulová, J., Soper, J. Squatting a pražská municipalita. Závěrečná zpráva z výzkumu. Zadavatel: Městské centrum sociálních služeb a prevence. Praha 2004.

²⁵ 1. Kdo protiprávně obsadí nebo užívá dům, byt nebo nebytový prostor jiného, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo peněžitým trestem. 2. Stejně bude potrestán, kdo oprávněné osobě v užívání domu, bytu nebo nebytového prostoru neoprávněně brání.

²⁶ viz Veleta, R. Svoboda k ničemu. In Éthum 25/2002.

²⁷ údaje čerpány z publikace Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví. (Sborník). FEANTSA, S.A.D., Armáda spásy, Naděje, Praha 2003, s. 23 ad.

²⁸ více viz např. Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P.: Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004.

z populace bezdomovců, kterým vyhovuje životní styl bez stálého bydlení, se jedná v těchto případech většinou o mladé lidi, kteří si chtějí zakusit pocit „svobody“ při nezávislém cestování a toulání.

V této souvislosti nabízí zajímavý pohled na problém bezdomovectví rakouský sociolog Girtler.²⁹ Bezdomovce považuje za subkulturu navazující na prastarou kulturu žebráků, vagabundů a vagantů. Ti se cítili nadřazení usdlé kultuře pracujících lidí a různým způsobem ji znevažovali. Tím si dodávali sebeúctu a dobývali pozici mezi ostatními stejného osudu. V podstatě se rovněž domnívá, že bezdomovectví je záležitostí dobrovolného rozhodnutí.

V materiálu MCSSP o bezdomovectví v Praze³⁰ autoři uvádějí mezi typickými situacemi, které často vedou ke ztrátě domova „sklon k nekonvenčnímu způsobu života přijatý jako řešení problému“ – uváděno je např. tuláctví, vyhledávání nelegální práce, práce v zahraničí atp.

Uvážíme-li „dobrovolnost“ bezdomovectví z hlediska jednotlivých věkových skupin, nejčastěji najdeme tuto kategorii mezi mladými lidmi. Bývají to zejména lidé s problematickým rodinným zázemím (útěky z domova), případně bez zázemí. Tedy zejména jedinci, kteří v 18 letech opouštějí dětské domovy nebo pěstounské rodiny. Dále můžeme vidat mladé lidi, kteří si na bezdomovce „hrají“, jedná se často o vyhrocený generační spor. Ti bývají vidět u velkých obchodních center, na nádražích, kde posedávají, žebrají, popíjejí, někdy vypadají jako velmi zanedbaní trampové. Nebezpečí možno spatřovat v návyku na tento styl života a v nemožnosti pozdější integrace.

Dobrovolné bezdomovectví se víceméně netýká dalších dvou velkých skupin: dětí a seniorů.

Děti - bezdomovci nejsou ve vyspělých zemích příliš častým jevem, i když v poslední době byly u nás nějaké případy zachyceny. Problémem u dětí bývá spíše potencionální bezdomovectví, kdy rodiny žijí v nevyhovujících podmínkách spolu s dětmi. Děti se pak stávají ohroženými nejrůznějšími negativními jevy, stávají se terčem výsměchu spolužáků. Problémem se v České republice – dle nejnovějších informací – stává bezdomovectví celých rodin.

Senioři - většinou jde o jedince, kteří si v důchodovém věku nedokázali udržet bydlení a nemají potřebné rodinné zázemí. Rizikovým faktorem jsou choroby, snížená adaptabilita a orientace ve společnosti. V České republice jsou to hlavně bývalí zaměstnanci stavebních a jiných bývalých národních podniků, kteří pracovali na různých místech republiky a ubytování bývali v maringotkách, nebo stavebních buňkách. Sociální a rodinné vazby buď neměli, nebo o ně postupně přicházeli. Mnozí z nich byli handicapovaní nemocí. Někteří z nich si po změnách po r. 1989 nedokázali najít novou práci a bydlení.

Seniory je v souvislosti s pokračující deregulací nájemného nutno považovat za potencionálně ohroženou skupinu. Zejména přidruží-li se k finančním problémům osamělého staršího člověka ještě např. choroba nebo psychická porucha související s vyšším věkem.

²⁹ Girtler, R., Okrajové sociální kultury. Masarykova univerzita Brno, 2001, s. 58 ad.

³⁰ Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P.: Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004, s. 14 ad.

Možno shrnout: stává se skutečně výjimečně, že duševně zdravý člověk opustí dobrovolně byt a fungující rodinu a odejde přespávat na nádraží. „Dobrovolných“ bezdomovců je proto u nás i v ostatních zemích minimum.

Názory veřejnosti na bezdomovectví a bezdomovce

Vůči bezdomovcům (a dalším exkludovaným) bývají veřejností zaujímány v podstatě tři základní postoje.³¹ První stanovisko by se dalo vyjádřit jako "Mohou si za to sami." Jsou nezaměstnaní, ve vězení, bezdomovci, protože se chovali či chovají nesprávně. Tento přístup často zastávají politici a na tomto základě formují restriktivní politiku (např. omezují podporu v nezaměstnanosti, snaží se bezdomovce „vytlačovat“ na okraje měst, z určitých čtvrtí apod.). Druhé pojetí by se dalo nazvat strukturálně-ekonomické. Podle této teorie je nezaměstnanost důsledkem globalizace a kapitalistické ekonomiky. "Továrny se přesouvají na východ do Číny a berou práci lidem v Evropě" nebo „Cizinci berou práci našim lidem.“ Třetí paradigma říká, že nezaměstnanost či jiná sociální exkluze je způsobena nedostatkem kontaktu se systémem sociální pomoci a schopnostmi na tyto služby dosáhnout. Lidé nevědí o svých možnostech a příležitostech, které současná společnost nabízí.

Problematická existence sociálně vyloučených jedinců se odráží i v názorech lidí ve veřejném mínění. Fenomén bezdomovectví je dle výzkumů veřejného mínění spojen s mnoha negativními stereotypy. Např. podle výzkumu z r. 2000³² je bezdomovectví v mínění respondentů nejčastěji spojeno s kriminalitou, tuláctvím, alkoholismem, duševními i tělesnými chorobami. Většina dotázaných však cítí vůči bezdomovcům soucit.

Z výzkumů veřejného mínění v jiných zemích vyplývá, že se projevuje určitý posun ve vnímání bezdomovců veřejností, např. v USA v 80. letech minulého století: v té době – v důsledku ekonomických problémů - se na ulicích objevilo mnoho lidí, kteří v této souvislosti přišli o střechu nad hlavou a kteří byli označeni jako „noví bezdomovci“.³³ Ti již nebyli vnímáni jako jedinci odmítající pracovat, nýbrž spíše budili soucit, protože, dle názoru veřejnosti, za svoji situaci nemohli. Lidé zastávali názor, že tito „noví bezdomovci“ pouze neměli sílu a schopnosti adaptovat se na změněné společenské podmínky.

Už i v České republice můžeme pozorovat určitý posun v názorech na bezdomovce.³⁴ Zatímco v roce 1997 44% respondentů vyslovalo názor, že hlavní příčinou nepříznivé životní situace bezdomovců je jejich neochota pracovat, v roce 2001 to uvádělo už pouhých 12% dotázaných.

³¹ volně přejato z internetového časopisu StudentIn elektronický časopis přístupný na WWW: <http://studentin.cz>, cit. 20.7.2006.

³² více viz výzkum CVVM realizovaný v r. 2000, Sociologický ústav AV ČR

³³ viz Prinžová, M. Bezdomovci očima veřejnosti a sociálních pracovníků. Bakalářská práce. Fakulta sociálních studií MU, Brno 2001.

³⁴ viz výzkum CVVM realizovaný v r. 2000, Sociologický ústav AV ČR

Bezdomovci jsou nicméně stále vnímáni veřejností jako potenciální ohrožení bezpečí a veřejného pořádku - v průzkumu pocitů bezpečí občanů hl. m. Prahy³⁵ je tímto způsobem vnímalo 53% dotázaných, resp. 51% (v r. 1999, resp. 2004). O něco více nebezpeční jsou dle názoru veřejnosti bezdomovci - cizinci (58% v roce 1999, resp. 57% v roce 2004) než bezdomovci původem z České republiky (49% v roce 1999 a 51% v roce 2004).

Celkově je možno považovat názor na bezdomovectví v našem veřejném mínění za poněkud zjednodušený. Bezdomovci jsou nicméně vnímáni veřejností na jedné straně jako bezpečí ohrožující prvek, na straně druhé lidé s nimi do určité míry soucítí a jsou ochotni jim (prostřednictvím institucí) pomoci.

³⁵ Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P., Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004, s. 5 ad.

6. K faktorům, příčinám a spouštěcím mechanismům bezdomovectví

Faktory³⁶ vedoucí k bezdomovectví a s bezdomovectvím související jsou jedním z nejčastěji zkoumaných témat v příslušné odborné literatuře. Důvod je pochopitelný – jejich znalost je předpokladem adekvátní prevence. V rozsáhlém šetření na toto téma, které uskutečnil Výzkumný ústav práce a sociálních věcí spolu a časopis Nový prostor³⁷ se uvádí zejména ztráta rodinného zázemí, neexistence rodinného zázemí, ztráta zaměstnání, případně s následnou snahou najít zaměstnání, zdravotní postižení, psychická porucha nebo nemoc, alkoholismus a závislost na drogách, závislost na hracích automatech a návrat z vězení.

Dle oficiálního vládního materiálu³⁸ jsou nejčastějšími objektivními (strukturálními) příčinami bezdomovectví následující okolnosti a jevy:

- strukturální změny ve společnosti, zejména změny na trhu práce
- změny ve struktuře rodin
- nedostatečné zabezpečení podporovaného bydlení pro sociálně slabé a pro občany opouštějící ústavní zařízení a osoby se zdravotním postižením.

Nejčastěji jmenovanými subjektivními (individuálními) příčinami bezdomovectví je dle téhož pramene:

- nezaměstnanost
- nízká úroveň vzdělání
- problémy v oblasti sociálních vztahů (rozvody)
- závislost na návykových látkách
- zdravotní postižení (mentální i fyzické).

Uvedené faktory se vzájemně ovlivňují, různě se v průběhu času mění. Rozhodně je však nelze od sebe striktně oddělovat.

³⁶ pojem „faktor“ je často v kriminologii používán ve smyslu „činitel“ vyvolávající nebo usnadňující nežádoucí činnost, bez rozlišení, zda jde o příčinu, podmínku, spouštěč apod. Důvody používání tohoto pojmu jsou v praktické stránce věci: velmi často lze ztěžít rozlišit co je příčina, podmínka, spouštěč určitého jevu.

³⁷ více viz Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví, Praha 2003, s.19 ad.

³⁸ Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006. www.mpsv.cz/scripts/clanek.asp?

Mnohé zahraniční výzkumy³⁹ zachycují širokou škálu faktorů, které jsou rizikové pro vznik bezdomovectví. Opakovaně byly zjišťovány tyto skutečnosti:

- chudoba a nezaměstnanost jako klíčové faktory
- sexuální a psychické zneužívání v dětství nebo dospívání
- rodinné rozvraty a konflikty
- delikventní chování
- zkušenost s pobytem ve vězení
- dluhy, hypotéky, nezaplacené nájmy
- sousedské neshody
- zneužívání alkoholu a drog
- vyloučení ze školy, nízká kvalifikace
- psychické poruchy.

Králová⁴⁰, která podrobně pojmenovala a utřídila vnější i vnitřní faktory a uvedla i další faktory, které nazývá spouštěcí mechanismy, dále uvádí

- vztahové problémy v rodině (zejména mladí - útěk z rodiny) ;
- úmrť partnera nebo rodičů (zejména senioři, mladiství);
- znevýhodnění na trhu práce z různých důvodů (vysoký věk, nedostatečné vzdělání, pohlaví, záznam v rejstříku trestů);
- migrace do metropole, většího města (představa snadného získání zaměstnání);
- neschopnost plnit podmínky spojené s užíváním bytu (dluh na nájemném, nezákonná výměna či prodej bytu);
- ztráta možnosti užívat byt (rozvod, majitelé se snaží zbavit nájemníka);
- nekonvenční způsob života jako řešení problému (tuláctví, sezónní práce);

Jednou z příčin bezdomovectví může být i určitá hrdost – než se kohokoliv o něco doprošovat (rodičů, svých dětí nebo třeba sociálních pracovníků), je lépe jít na ulici. Roli může hrát i určitá výchovná tvrdost, kdy rodiče řeknou svým dětem, které se například dostaly do vězení: „Až se naučíš slušně chovat, můžeš přijít domů.“ Mohou to být případy dívek, které otěhotní a rodiče je vyženou z bytu.

Nejčastěji zjišťovanou příčinou bezdomovectví však bývá **ztráta zaměstnání**. Člověk, který ztratí práci, často bez vlastního zavinění, začne pochybovat o svých schopnostech, ztrácí sebeúctu. Společně s nedostatkem financí a problémy se sehnáním nového místa se situace komplikuje a často vede k negativním změnám v jeho osobnosti a následně i v životním stylu. V současnosti je navíc velmi málo pracovních míst, která by byla nabízena společně s ubytováním.

S určitou nestabilitou osobnosti v náročné životní situaci, což nezaměstnanost nepochybně je, souvisejí neshody v partnerském životě a následný **rozvod** nebo **rozchod** s partnerem, partnerkou.

³⁹ Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství. Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie. Institut zdravotní politiky a ekonomiky. Kostelec nad Černými lesy 2004, s.31 ad.

⁴⁰ Králová, J., Společenská rizika související s bezdomovectvím.

<http://www.upol.cz/fakulta/lf/struktura/pracoviste/ustav-socialniho-lekarstvi-a-zdravotni-politiky/phdr-jaroslava-kralova/>

V SONDĚ byly získány tyto údaje:

Tab. č. 9: Zjištěné příčiny bezdomovectví a jejich kombinace

	abs. čísla	%
rozvod	29	18,5
neplacení nájemného	19	12,1
návrat z vězení	11	7,0
ztráta zaměstnání s ubytovnou	13	8,3
nikdy neměl byt	10	6,4
návrat z dlouhodobé léčby	3	1,9
více důvodů	26	16,6
jiné důvody	44	28,0
neuvedeno	2	1,3
celkem	157	100,0

Otázka byla polouzavřená, respondenti měli možnost uvést i další skutečnosti, a tak jsme zjistili další velmi pestrou mozaiku důvodů, proč se lidé dostávají na ulici. Za zmínku stojí některé kuriózní případy, kdy klient byt má, ale pronajímá ho, protože nemá na nájem, nebo byt prodal, protože potřeboval peníze na alkohol, drogy, vyskytuje se i gamblerství jako příčina ztráty bytu. Žena se dostala na ulici po úmrtí druha, neboť se nedokázala o byt starat a „vybydlela ho“. Velmi časté jsou případy konfliktů v rodině po úmrtí rodičů a následné „vyhození z bytu“, nebo podobná situace, kdy byt prodal některý rodinný příslušník poté, co byl byt na něj „přepsán“, případně klienta poté „vyhodil“. Ve volných odpovědích jsme se setkali ojedinele i s dalšími důvody ztráty bydlení: klient se na ulici dostal po odchodu z dětského domova, příp. z pěstounské péče, z vězení, byl vyhozen z podnájmu, nesplatil hypotéku, při povodních se dům stal neobyvatelným a musel ho opustit, jedenkrát se pro bezdomovectví sám rozhodl.

Ke ztrátě bydlení vede mnoho strukturálních i individuálních příčin, u většiny lidí, kteří ztratili domov, se tyto faktory kombinují a potencují. Mnohé z těchto faktorů mají úzký vztah ke kriminologickému zkoumání, neboť se jedná o sociálně patologické jevy. Pokusíme se je diferencovat na vnější (objektivní) a vnitřní (subjektivní).

K vnějším (strukturálním, institucionálním) faktorům patří v širším slova smyslu celková sociálně-ekonomicko-politická situace, včetně politiky zaměstnanosti a bytové politiky, a celkové společenské klima, včetně např. vztahu občanů k marginalizovaným skupinám. V užším slova smyslu bývají mezi objektivní faktory podílející se na tomto jevu zahrnovány zejména nefunkční rodinné zázemí, rozpad rodiny a násilí v rodině.

K faktorům vnitřním (osobnostním a vztahovým) patří celková sociální a osobnostní situace konkrétní osoby. Stručně řečeno jsou to interpersonální vztahy, struktura osobnosti, dále různé schopnosti a dovednosti a duševní či tělesné danosti, příp. poruchy a choroby. Mezi subjektivní faktory bývají někdy řazeny negativní morální vlastnosti, jako je nezáměr o práci, alkoholismus, toxikománie a další závislosti. Bezprostředně může vést k bezdomovectví např. odchod z domova po hádce s rodiči nebo po manželském konfliktu, propuštění z vězení, odchod z dětského domova, finanční krize spojená s dluhy, prudké

zhoršení duševního zdraví, zvýšený abúzus alkoholu a drog apod. Tyto spouštěcí mechanismy vedoucí k bezdomovectví byly potvrzeny empiricky.⁴¹

Je možno konstatovat, že objektivní (vnější) faktory ovlivňují formu bezdomovectví, zatímco subjektivní (vnitřní) faktory ovlivňují šanci jedince na návrat zpět do společnosti, přičemž hranice mezi těmito skupinami faktorů nejsou vždy jednoznačné. Jedná se o komplexní fenomén, faktory se vzájemně ovlivňují, spolupůsobí všechny typy v nejrůznějších kombinacích a intenzitě. Je možno považovat za prokázané, že souběžný výskyt několika uvedených faktorů nebezpečí výskytu bezdomovectví zvyšuje a tak vzniká ohrožující spirála problémů.

Na problém je možno se podívat i z jiné stránky. Jaké atributy mají osoby, které jsou ztrátou domova nejvýrazněji ohroženi? Kdo se s největší pravděpodobností stane bezdomovcem? Angličtí autoři⁴² uvedli na základě provedené metaanalýzy výzkumů bezdomovectví ve Velké Británii následující zjištění:

- samostatně žijící lidé – a zejména muži - mají 4x vyšší šanci stát se bezdomovci
- samostatně žijící rodič s dítětem je 17x více ohrožen bezdomovectvím
- nejvíce jsou ohroženi mladí lidé ve věku do 29 let
- muži jsou ohroženi více než ženy, ovšem ženské bezdomovectví je častěji skryté na rozdíl od zjevného bezdomovectví mužů
- ženy bez domova jsou v průměru mladší než muži bez domova
- lidé z etnických minorit přespávali na ulici méně často než „bílé“, ovšem lidé z etnických minorit častěji využívali různé ubytovny a noclehárny
- častěji se bezdomovci stanou obyvatelé velkých měst než venkované.

Z výše uvedeného lze snadno dovodit, ke kterým skupinám lidí zejména směřovat pozornost při plánování aktivit snažících se o prevenci bezdomovectví.

6.1. Sociální vyloučení (exkluze)

Pojem je možno považovat za vhodné východisko zkoumání faktorů bezdomovectví; vyjadřuje především objektivní stránku věci. Bývá příčinou i (nebo) důsledkem bezdomovectví.

Sociální vyloučení bývá vymezováno jako proces, kdy jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních a ekonomických aktivit společnosti jako celku. Sociální vyloučení je primárně důsledkem chudoby, souvisí s ním i nízké vzdělání a různé formy diskriminace.

Projevem sociálního vyloučení je tedy například vedle dlouhodobé nezaměstnanosti život ve slumech a ghettech, závislost na sociálních dávkách a výskyt nejrůznějších forem sociálně patologických jevů. Sociálně vyloučení jedinci se často specificky adaptují na danou

⁴¹ Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S.: *Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie).* Institut zdravotní politiky a ekonomiky. Kostelec nad Černými lesy 2004, s. 43 ad.

⁴² Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S.: *Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.)* Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004, s. 46 ad.

situaci změnou životních hodnot, kdy přestávají plánovat budoucnost, zvýšeně trpí pocity beznaděje a bezmocnosti. Jsou přesvědčeni, že jsou „hříčkou“ osudu a nemohou nijak zlepšit nebo ovlivnit svoji situaci.

Bezdomovectví je nepochybně krajní formou sociálního vyloučení a je projevem extrémní chudoby. Vyjadřuje existenci osob, které ztratily (nebo nikdy neměly) bydlení, rodinné zázemí a sociální postavení.

Bezdomovci představují tu nejvíce viditelnou část chudých. Paradoxně tvoří v oficiálních statistikách část skrytou, nevidovanou. Je to i proto, že často nežadají z vlastní neznalosti i nekompetence o sociální dávky a nevyužívají pravidelně sociálních služeb. Důvodem je také obtížná definovatelnost pojmu bezdomovec. Mareš⁴³ uvádí v odkazu na německé prameny, že takový typ skryté chudoby je běžný např. na venkově, kde je obava ze stigmatizace.

Příčinami a důsledky sociální exkluze a sociální inkluze v české společnosti se podrobněji zabývá publikace kolektivu autorů z Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně⁴⁴. Zpráva využívá různé zdroje dat a různé přístupy k analýze problematiky chudoby, materiální deprivace a sociálního vyloučení v České republice a pokouší se o srovnání se zeměmi Evropské unie prostřednictvím tzv. Laekenských indikátorů sociálního vyloučení. Věnuje se i problematice subjektivní chudoby.

Autoři uvádějí, že podle metodiky EUROSTATu je v České republice pod hranicí příjmové chudoby necelých 8 % populace, což je méně než v jiných zemích Evropské unie, příjmová chudoba je však jinak než v jiných zemích EU rozložena. Efektivnost sociálních dávek na eliminaci chudoby je v ČR poměrně vysoká. Z hlediska Laekenských indikátorů patří Česká republika v rámci Evropské unie k zemím, které jsou sociální exkluzí méně postiženy. Subjektivní příjmová chudoba a materiální deprivace je však v České republice značná a je na úrovni zemí s nejvyšší příjmovou chudobou. Postavení na trhu práce je určující jak pro příjmovou chudobu, tak pro subjektivní příjmovou chudobu a materiální deprivaci. V ČR zjišťujeme v průměru asi šestiprocentní podíl příjemců dávek sociální péče vzhledem k počtu domácností.

Problematika chudoby a jejího subjektivního prožívání je v zemích Evropské unie posledních deset let v popředí zájmu společenských věd, úzce totiž souvisí s cílem dosažení vysoké sociální soudržnosti. Sociální exkluzi a sociální inkluzi ukazuje kniha současně jako vnitřně provázaný proces interakcí mezi jedinci, sociálními skupinami a společenskými systémy a proces, který zahrnuje aspekty kulturně-historické, národnostní, sociálně-ekonomické, politické a etické. Vedle obecných otázek, zabývajících se příčinami a důsledky sociální exkluze a sociální inkluze, patří ke klíčovým tématům knihy především sociálně ekonomické faktory, které autoři považují z pohledu zkoumaného tématu za klíčové: marginalizace na trhu práce, nezaměstnanost, chudoba, materiální deprivace, ale i utváření identity národnostních menšin a možnosti politických strategií podpořit procesy sociální inkluze v České republice.

⁴³ Mareš, P. Sociologie nerovnosti a chudoby, Slon, Praha 1999, s. 58.

⁴⁴ Sirovátka, T., Kofroň, P., Rákoczyová, M., Hora, O., Trbola, R., Příjmová chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice a srovnání se zeměmi EU (výzkumná zpráva z projektu Monitorování chudoby). Praha, VÚPSV - výzkumné centrum Brno 2005.

Ve zprávě jsou analyzována sociální rizika naší společnosti a naznačeny možnosti jejich řešení. Některé ze zmíněných indikátorů a faktorů je možno ovlivňovat prostřednictvím sociálních sítí, čímž jsou míněny osoby, na které je možno se spolehnout. Bývá to zejména rodina, přátelé, ale i kolegové, sousedé atd. Roli hraje i získaný zaměstnanecký a společenský status, tedy to, jak vás vnímají ostatní lidé. Bezdomovci jsou na krajním konci pomyslné škály, většinou se jim nedostává ani jedné ze sledovaných složek sociálních sítí. O bezdomovcích se z tohoto důvodu někdy hovoří jako o tzv. sociálně oslabených osobách.

Nejobecněji je možno říci, že bezdomovci mají omezené možnosti plnit povinnosti a uplatňovat práva plynoucí ze statusu občana. Většinou také nemají nebo ztrácejí motivaci podílet se na aktivitách širší společnosti a uzavírají se do vlastní subkultury a zároveň exkludují z většinové společnosti. Bývají někdy nazýváni „underclass“, což je určitá skupina mezi chudými, jejíž členové rezignovali nebo odmítli hodnoty a životní styl majoritní populace.

Kvalitní analýza výše zmíněných skutečností je pro prevenci bezdomovectví významná. Na základě některých empirických poznatků z českého prostředí se ukazuje, že v zahraničí zjištěné a popsané faktory včetně spouštěcích mechanismů bezdomovectví jsou srovnatelné a podobného charakteru. Důsledky jevu jsou rovněž obdobné: výskyt závažných problémů doprovázejících fenomén bezdomovectví: sociálně patologických jevů, zvýšené nemocnosti a nebezpečí dalšího šíření chorob, kriminalita i viktimizace.

6.2. Osobnostní problémy a vlastnosti bezdomovců

Při zkoumání tohoto tématu je možno vycházet ze skutečnosti, že bezdomovectví je projevem selhání v oblasti socializace, v tomto případě socializace osobnostních vlastností. Na tomto místě je zapotřebí zdůraznit, že máme na mysli dlouhodobé bezdomovectví a situaci, kdy se jedinec nesnaží o cestu zpět. V těchto případech nabývají převahy určité osobnostní vlastnosti jako je nedostatek odpovědnosti vůči okolí i vůči sobě, postupná ztráta volných vlastností, neschopnost sebeovládání, neschopnost poučit se ze zkušenosti a ulpívání na svých nefunkčních způsobech chování⁴⁵, které bývají některými autory považovány za typické pro lidi na ulici.

Podle některých autorů^{46,47} je hlavní příčinou bezdomovectví skutečnost, že určitým skupinám lidí chybí sociální schopnosti a dovednosti, které by jim umožnily bezproblémový život v manželství, rodině, bytě, získání a udržení si zaměstnání a celková schopnost mít bezkonfliktní vztahy se společností.

Varga⁴⁸ považuje *dovednost* za způsobilost člověka k provádění určité činnosti a *schopnost* spíše jako potencionální možnost něco vykonávat. Ve své definici uvádí též

⁴⁵ více viz Vágnerová, M. Osobnost bezdomovce. In: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál 2004.

⁴⁶ viz např. Baumruková, P. a kol., Obce, města, regiony a sociální služby. Praha, Socioklub 1997.

⁴⁷ viz též Varga, L. Bezdomovství z hlediska kvantifikovatelnosti získaných dat. In Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha 2005. s.100-104.

⁴⁸ tamtéž

možnosti klienta, mezi něž řadí mj. pravidelný finanční příjem a odpovídající bydlení (má na mysli např. kvalitnější ubytovnu).

Další subjektivní příčinou přetrvávajícího bezdomovectví je neochota změnit svoji situaci. Tzn. neochota (nebo nedostatek energie a vůle) něčemu novému se naučit, odstranit své různé nedostatky a zlovyky, vyléčit se ze závislosti apod.

Bezdomovci pravděpodobně žijí přítomností, nic neplánují, nic neočekávají a o budoucnosti příliš neuvažují. Je to určitá ochrana před dalším stresem a obavami, že budoucnost stejně nemůže přinést nic pozitivního.

Odlišné jsou i psychické potřeby bezdomovců. Především jim schází (nebo je silně potlačena) potřeba seberealizace. Sociální selhání bezdomovce je takového rázu, že mu často bere naději na zlepšení vlastní situace. Důsledkem toho bývá nízká sebeúcta a poruchy sebevědomí. Identita bezdomovce je v negativním pojmání sebe sama. Sebeúctě se snaží udržovat tím, že vinu za své selhání nevidí v sobě, ale vždy v druhých lidech a svém širším okolí, postoji úřadů atd. Mnohé potřeby bezdomovců tak zůstávají pochopitelně neuspokojené.

Pěnkava⁴⁹ se psychikou bezdomovců zabýval z pozice svých dlouholetých zkušeností s nimi. Rozebral ve své práci jejich vnitřní i vnější handicapy, z nichž mezi vnitřní počítá např. „neschopnost přiměřeně komunikovat, nízké sebevědomí, chorobnou lhavost (pseudofantastika), nepřiměřené emotivní reakce v dané situaci (hyperemotivita), absence pocitu zodpovědnosti, problémy s přijímáním autority, sociální stigma některých sociálních znevýhodnění (zejména záznam v rejstříku trestů a bezdomovectví), a celá řada psychosociálních poruch a onemocnění. Za vnější znevýhodnění považuje rostoucí nároky na uchazeče o zaměstnání, obavu, že pracovník se sociálními problémy podá nekonkurenceschopný pracovní výkon, odmítavý postoj vůči lidem žijícím na okraji společnosti, xenofobii vůči nekonformnímu vzhledu a chování. Ochota společnosti vyrovnávat sociální handicapy je přímo závislá na míře zavinění jejich nositeli, složitá administrativa při vykonávání různých úkonů, rychle se transformující společnost na tržní principy, atd.“ Pěnkava dochází k závěru, že **„lidé sociálně handicapovaní obdobně jako zdravotně handicapovaní nejsou zcela schopni změnit svoji situaci sami ze své vůle.“**

Dle Vágnerové⁵⁰ se bezdomovci nedovedou orientovat ve světě, neboť některé jejich schopnosti bývají snižené, zejména se nedokáží poučit ze zkušenosti a ulpívají na svých nefunkčních způsobech chování. Ve složitějších situacích selhávají. Dle Banyarda (in Vágnerová) se specificky vyrovnávají se zátěžemi, používají tzv. paliativní strategii, pro niž je typické, že neřeší problém, ale pouze omezuje jeho negativní následky. Bezdomovci dle Vágnerové nemívají rozvinuty volní vlastnosti, nedovedou se ovládat a v běžných životních situacích (vyřizování na úřadech apod.) potřebují pomoc. (Často si ani nedojdou na poštu pro důchod, jehož zasílání jim bylo sociálními pracovníky zprostředkováno.)

Je možno konstatovat, že psychické danosti, které jsou pozorovány u bezdomovců, mohou být jak příčinou, tak i důsledkem jejich specifického způsobu života. Jinak řečeno, ne vždy je zřejmé, co je příčina a co důsledek, ale při vzniku bezdomovectví lze vystopovat

⁴⁹ Pěnkava, P. Možné způsoby přístupů k osobám ohroženým sociální exkluzí. Zápočtová práce. Univerzita Hradec Králové, 2005.

⁵⁰ Vágnerová, M.: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál 2004, dále in: Psychologie dnes 2005, č.1

různé faktory, z nichž každý může hrát v konkrétním případě hlavní roli. Ovšem následně, pokud dojde ke stabilizaci životního stylu bezdomovce, tak se zátěžové faktory kumulují a snižují pravděpodobnost integrace. Příklad: někdo zůstane na ulici kvůli ztrátě zaměstnání s bytem; je pravděpodobné, že tím podlehnou rozkladu jeho sociální vztahy (příbuzní, bývalí kolegové atd.), a dlouhodobě lze očekávat i zhoršení psychiky, resp. její adaptaci na bezdomovectví. Tedy – cest k bezdomovectví je více a jsou různé, ale výsledkem je v pesimálním případě přijetí sociální situace bezdomovectví, která představuje do značné míry soudržnou soustavu sociálních a psychických charakteristik. Ty se postupně nabalí k primární příčině. Pádu do této situace dokáží pravděpodobně zabránit kvalitní a silné neformální sociální vztahy, zejména rodinné a příbuzenské - tato hypotéza může vysvětlit zatím relativně malý počet Romů mezi bezdomovci, i když Romů je mnoho chudých a nezaměstnaných.

Projevy chování v azylovém domě

K dokreslení některých osobnostních rysů bezdomovců může přispět posouzení jejich chování v azylových domech pracovníky těchto zařízení. Uvedené výsledky jsou z námi provedené SONDY.

Po respondentech – sociálních pracovnících jsme požadovali mj. některé informace o klientech týkajících se jejich vzhledu a chování v azylovém domě. Na vzhledu klientů nebylo většinou shledáno nic nápadného (v 83% případů). Vzhled byl hodnocen jako zanedbaný ve 12% případů a odpudivý v 5% případů. Problémy s hygienou mělo 17% klientů, z toho 1% závažné. Tyto vcelku pozitivní výsledky souvisejí samozřejmě s místem, kde byl průzkum prováděn: v azylových domech mají klienti možnost dodržovat hygienu a personál se snaží dohlédnout, aby o sebe dbali.

Určité procento klientů mělo dle očekávání problémy s neadekvátním chováním v azylových domech.

Tab.č. 10: Projevy chování v azylovém domě

	abs. čísla	%
zodpovědnost	47	29,9
nezvládnutí afektů	13	8,3
konfliktnost	10	6,4
problémy s akceptováním řádu v domě	7	4,5
hostilita	4	2,5
agresivita	1	0,6
jiné	30	19,1
kombinace	29	18,5
nezjištěno	16	10,2
celkem	157	100,0

Většina klientů však měla chování v normě. Určitě to souvisí s tím, že schopnost přiměřeného chování je i jedním z kritérií přijetí do azylového domu (dále AD). Otázka byla

polouzavřená, z volných odpovědí vyplynulo, že u některých klientů je problémem alkohol (4 případy; v AD je požívání alkoholických nápojů zakázáno). Některé většinou pouze sporadicky se vyskytující odpovědi vypovídaly spíše než o chování o dalších psychických problémech (obsedantní, úzkostný, depresivní, náladový, „divný“), a dalších povahových vlastnostech a schopnostech (pomalost, nespolehlivost, vznětlivost, laxnost, vyrovnanost apod.). Jeden z klientů byl označen jako náboženský fanatik.

Tab. č. 11: Vztah klienta k ostatním klientům

	abs. čísla	%
dobry	80	51,0
neutrální	46	29,3
neprojevuje se	7	4,5
problematický	20	12,7
nezjištěno	4	2,5
celkem	157	100,0

U většiny klientů – jak plyne z tabulky – nebyly ve vztahu k ostatním klientům zjištěny problémy. Snažili jsme se odlišit chování k ostatním klientům a k personálu. Bylo zjištěno, že skupina osob, která má problémy ve vztahu k ostatním, má statisticky významně více potíží i s personálem.

Tab.č. 12: Vztah klienta k personálu

	abs. čísla	%
bez problému	131	83,4
problematický	20	12,7
nezjištěno	6	3,8
celkem	157	100,0

V případech problematických klientů byly jejich problémy verbálně specifikovány. Nejčastěji šlo o agresivní projevy vůči personálu (7x), neuznávání autority (5x), problémy s alkoholem (4x), neakceptování a porušování řádu azylového domu (3x) a ojediněle lhaní, nezvladatelnost, snahy o manipulaci.

Ze zjištěného plyne, že většina (83,4%) bezdomovců v azylových domech nedělá personálu problémy, mnozí byli naopak pozitivně hodnoceni jako zodpovědní, ochotní, akceptující autoritu apod. Pouze malý počet klientů měl např. problémy s akceptováním řádu v azylovém domě. Problematičtí bývají jedinci, kteří byli hodnoceni jako agresivní, konfliktní, hostilní a nezvládající afekty – těch bylo v naší SONDĚ celkem 17,8%.

7. Bezdomovci a psychické (psychiatrické) poruchy

Reprezentativní studie (Koegel a kol.⁵¹ (1988), Hermanna a kol.⁵², Vazqueze a kol.⁵³ (1997) a Fichtera a kol.⁵⁴ ukazují relativně jednotné výsledky: u 70-95% sledovaných osob bez domova se našly symptomy minimálně jedné psychiatrické diagnózy. Převažují poruchy kvůli zneužívání alkoholu a depresivní poruchy. Schizofrenní poruchy se vyskytují v 4-14% případů, mozkové, organické poruchy nebo demence: u 4-9%. Ve srovnání s běžnou populací se jedná o značně vyšší prevalence psychických onemocnění. Častá je taky komorbidita, zejména psychózy kombinované s poruchou způsobenou abúzem psychotropních látek. Fichter (1996) zjistil u 34% bezdomovců (mužů) psychické poruchy ve dvou nebo více oblastech. V Los Angeles byla např. schizofrenie u bezdomovců závislých na alkoholu devětkrát vyšší než u alkoholiků, kteří měli stálé bydliště⁵⁵.

Také u žen bez domova, jejichž počet na ulicích je odhadován na 15-20% z celkového počtu, se nalézá zvýšená psychická morbidita. Z anglických pramenů⁵⁶ vyplývá, že ženy bez domova mají značné psychické problémy. Velké procento zažilo psychické a sexuální zneužívání, mají problémy v osobních vztazích. Paralelně k počtu žen bez domova stoupá i počet psychicky narušených žen.⁵⁷ Často mají za sebou řadu stacionárních pobytů na psychiatrii a na sociální pomocné organizace se obracejí jenom z nouze a nerady. Nouzové pobyty výhradně pro ženy bez domova byly zjištěny výjimečně.⁵⁸

Výzkumně⁵⁹ byly sledovány i specifické rozdíly mezi bezdomovci a bezdomovkyněmi: u mužů byly častěji zjištěny poruchy kvůli alkoholu nebo drogám, oproti tomu schizofrenie a afektivní poruchy byly zjišťovány častěji u žen. Z uvedeného poznatku může vyplývat hypotéza, že u mužů souvisí bezdomovectví spíše s vnějšími vlivy, u žen potom s vnitřními psychickými poruchami.

⁵¹ Koegel, P., Buenam, M. A., Alcoholism among homeless adults in the inner City of Los Angeles, In: *Arch Gen Psychiatry*, 1988, s. 1085-1092.

⁵² Herrman, H., McGorry, P., Bennett, P., Riel, R., Singh, B., Prevalence of severe mental disorders in disaffiliated and homeless people in inner Melbourne. In: *AM Psychiatry*, 1989, 146, s. 1179-1184.

⁵³ Vazquez, C., Munoz, M., Danz, J., Lifetime and 12-month prevalence of DSM-III-R mental disorders among the homeless in Madrid: A European study using the CIDI. In: *Acta psychiatr Scand*, 1997, s. 523-530.

⁵⁴ Fichter, M. M., Koniarczyk, M., Greifenhagen, A. Koegel, P. Quadflieg, N., Wittchen, H. U., Woelz, J., Mental illness in a representative sample of homeless men in Munich, Germany. In: *European Archives of Psychiatric and clinical Neurosciences*, 1996, 246, s. 185-196.

⁵⁵ Koegel, P., Buenam, M. A., Alcoholism among homeless adults in the inner City of Los Angeles, In: *Arch Gen Psychiatry*, 1988, s. 1085-1092.

⁵⁶ viz Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství. Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie. Institut zdravotní politiky a ekonomiky. Kostelec nad Černými lesy 2004, kap.7.

⁵⁷ Hesse-Lorenz, H., Zanjani, R.: Ženy jako bezdomovci. In: Nouvertné, K., *Obdachlos und psychisch krank*. Psychiatrie-Verlag: Bonn 2002.

⁵⁸ Rosenke, W. C., Weibliche Wohnungsnot. In: *Wohnungslos*, 1996, 38, S. 77-81.

⁵⁹ Herrman, H., McGorry, P., Bennett, P., Riel, R., Singh, B., Prevalence of severe mental disorders in disaffiliated and homeless people in inner Melbourne. In: *AM Psychiatry*, 1989, 146, s. 1179-1184.

Vazquez, C., Munoz, M., Danz, J., Lifetime and 12-month prevalence of DSM-III-R mental disorders among the homeless in Madrid: A European study using the CIDI. In: *Acta psychiatr Scand*, 1997, 95, s. 523-530.

Častými diagnózami opakovaně zjišťovanými ve vyšší míře u bezdomovců byly (dle výše zmíněných studií):

- psychózy
- poruchy osobnosti
- deprese, suicidita
- hraniční osobnost (borderline)
- strach bez reálného opodstatnění (fobie)
- posttraumatické poruchy
- závislosti
- komorbidita

Výše zmíněné studie se zabývaly i problémy spolupráce psychiatrických klinik se sociálními zařízeními. Bylo zjištěno, že kliniky se nestarají o situaci pacientů po propuštění, která bývá často komplikovaná a nestabilní. Pacienti často přijdou během hospitalizace o byt (nucené vyklizení bytu, rozchod s partnerem apod.) a tím pádem jsou propouštěni do bezdomovectví.

Dále bylo dle již zmíněných studií shodně zjištěno, že mnozí pacienti, zejména ženy, mají k psychiatrickým klinikám hlubokou nedůvěru a jsou přesvědčeni, že není brán ohled na jejich potřeby. Chybí jim:

- individuálně orientovaná psychiatrie, pohled na pacienta v kontextu jeho individuálního života, ne jenom klasifikace podle symptomů.
- porozumění své nemoci, aby se pacienti mohli s nemocí naučit žít a ne chápat nemoc jako pouhý nedostatek
- větší důraz na vlastní odpovědnost z pozice terapeutů
- lepší spolupráce s psychiatrií po propuštění

Rozsáhlá americká studie⁶⁰ provedená v 81 amerických městech zkoumala vzájemné vztahy mezi značným snížením kapacity psychiatrických léčen a zvýšením počtu (mimo jiné) bezdomovců, (a v té souvislosti vztahem mezi zvýšením počtu psychicky nemocných a zvýšením míry kriminality). Určité vazby byly nalezeny a bylo konstatováno, že tím vzrostl počet osob, které se přesunuly z péče zdravotních zařízení do péče sociálních služeb .

Psychologii bezdomovectví se věnovala starší studie⁶¹, která je zajímavá zejména tím, že upozorňuje na určitý posun v nahlížení problému ve smyslu snahy o lepší pochopení zejména psychických problémů této skupiny lidí. Problémy této skupiny lidí byly dříve pouze odsuzovány, případně ignorovány. Tématem zmíněné práce je psychologie, resp. psychohygienu bezdomovectví. Autor zpracoval a vyhodnotil relevantní data u 200 mužských bezdomovců. Konstatoval mj.:

- Chronický bezdomovec je sociálně nápadný člověk, mimo bezdomovectví má problémy v různých sociálních oblastech (rodina, práce...).
- Bezdomovectví koreluje se sklonem k závislostem a spíše podprůměrnou inteligencí.
- Různorodé psychické nemoci často znamenají neschopnost přizpůsobení a mohou vést k bezdomovectví.

⁶⁰ Markowitz, F.E., Psychiatric Hospital Capacity, Homelessness, and Crime and Arrest Rates (Kapacita psychiatrických léčen, bezdomovectví, míra kriminality a počet zadržených osob). In: Criminology: An Interdisciplinary Journal. – 44, 2006, č.1, s.45-72.

⁶¹ viz Bock, H., Psychologie der Obdachlosigkeit. Hamburg 1958. (údaje převzaty z www.nkp.cz).

- Větší roli než geneticky získané „duševní anomálie“ hrají ty během života získané, jako např. somatické nemoci a škodlivé vlivy okolí.
- Závěrem autor zdůrazňuje, že bezdomovectví je třeba pojímat spíše jako duševní, ne jako sociální nápadnost, a proto příslušná opatření mají být především psychohygienická a teprve v druhé řadě sociálně-hygienická.

Hlouběji z hlediska osobnostních problémů zkoumal bezdomovce Mullikas⁶². Položil si otázky, do jaké míry existuje souvislost mezi bezdomovectvím a určitými psychickými charakteristikami a do jaké míry lze u zkoumaných bezdomovců pozorovat narušenou primární socializaci (např. rodinná situace, sociální pozice jedince v rodině, osobnostní rysy, styl výchovy)? Po prozkoumání životní cesty a situace třiceti bezdomovců konstatoval, že 87% z nich mělo jen minimální školní vzdělání, 40% se nevyučilo žádnému řemeslu a 57% pracovalo pouze v nekvalifikovaných oborech. Jejich finanční situace byla v důsledku toho špatná.

97% zkoumaných jedinců trpělo psychickou labilitou, silnými emocionálními reakcemi a všeobecnými psychickými rozladami, přecitlivělostí, bojácností. Zjištěna byla narušená primární socializace. U 67% osob byla nalezena příliš slabá interakce mezi rodiči a dětmi, chybějící vztahy mezi rodinou a jejím okolím a nízká výchovná stimulace dětí (psychická deprivace). U 70% zkoumaných byl nalezen negativní výchovný styl rodičů. 93% jedinců mělo nízkou sebedůvěru a sníženou schopnost sebeprosazení.

Výsledky dále ukázaly, že 83% jedinců mělo silnou disposici k psychosomatickým poruchám, psychické labilitě a nízké toleranci vůči stresovým situacím. Konkrétně bylo zjištěno, že 57% zkoumaných jedinců mělo tendenci vyhýbat se budoucím konfliktním situacím. 73% osob vykazuje při konfliktech tendenci k úniku, 57% z nich se stresovou situací obsedantně zabývá, 67% pociťuje sebelítost, 43% samo sebe obviňuje. 83% jedinců reaguje na stresové situace abúzem alkoholu nebo jiných drog.

Uvedené výsledky tohoto výzkumu nelze samozřejmě generalizovat na celou populaci bezdomovců, neboť výběr vzorku lze ztěžít pokládat za reprezentativní při počtu zkoumaných třiceti osob. Lze nicméně předpokládat, že uvedené deficity souvisejí s bezdomovectvím pozorovaných osob, navíc často chybí podpora rodiny a tím se dále zvyšuje pravděpodobnost selhání v kritické situaci. Výzkum zdůrazňuje nutnost analýzy vývoje jednotlivce, zejména v těch případech, kdy se nedaří reintegrace.

Uvedené poznatky jsme se pokusili doplnit SONDOU v azylových domech:

Dle našich zjištění má psychické problémy poměrně vysoké procento zkoumaných jedinců – respondenti uvedli tuto skutečnost u 65 klientů ubytovaných v azylových domech, což je 41%. Tuto odpověď jsme se pokusili upřesnit dalšími dotazy. Zjistili jsme, že značný počet bezdomovců má za sebou léčbu na psychiatrii, a to ambulantní, hospitalizaci, nebo obojí – viz tabulka č.13. K výpovědní hodnotě těchto čísel je však třeba poznamenat, že někteří bezdomovci řeší svoje problémy s ubytováním v zimě tak, že se „nechají přijmout“ do psychiatrické léčebny. Vědí, „jak na to“. Stačí lékaři oznámit sebevražedné tendence a musí být přijati.

⁶² Mullikas, M. Nichtsesshaftigkeit in Deutschland – auch Probleme haben ihre Karriere. Disertace Philosophie und Sozialwissenschaften, Freie Universitaet Berlin, 1997

Tab. č. 13: Léčba na psychiatrii

	abs. čísla	%
ano, ambulantně	21	13,4
ano, hospitalizace	22	14,0
ano, obojí	27	17,2
neuvedeno	3	1,9
ne	84	53,5
celkem	157	100,0

Vážnost situace dokresluje skutečnost, že 16% zkoumaných obyvatel azylových domů má dle SONDY v anamnéze pokus o sebevraždu, z toho mnozí vícenásobný.

Pokus o sebevraždu však nemusí být způsoben pouze poruchou osobnosti. Roli hraje např. i kvalita života, která je v populaci bezdomovců silně snížena. Zkoumáním kvality života se zabývali na Masarykově universitě v Brně⁶³ i v souvislosti s bezdomovci. Studie srovnávala dlouhodobě nezaměstnané, ve vzorku byly vedle bezdomovců i ženy po mateřské dovolené. Závěry studie prokázaly, že u bezdomovců je ve všech sledovaných oblastech významně snížena spokojenost ve sledovaných životních oblastech: rodině, zdraví, práci, duševní pohodě a vztazích mezi lidmi. Dle Vágnerové⁶⁴ je pro bezdomovce typická životní rezignace, která může při sebevražedném chování sehrát svoji negativní roli.

Tab. č. 14: Pokus o sebevraždu

	abs.číslo	%
ano, jednou	14	8,9
ano, vícekrát	11	7,0
ne	131	83,4
neodpověděl	1	0,6
celkem	157	100,0

Získané údaje znovu upozorňují na to, že problematika psychických poruch hraje u bezdomovců závažnou roli, a to jak v zahraničí, tak v České republice. Příslušné instituce by měly s touto skutečností počítat do té míry, aby našli pomoc ti, kteří ji opravdu potřebují a zároveň byly k dispozici mechanismy, které by umožnily zabránit zneužívání zdravotnických zařízení.

⁶³ Buchtová, B., Kvalita života dlouhodobě nezaměstnaných. In: Čsl. Psychologie 2/2004, s. 126-127.

⁶⁴ Vágnerová, M. Osobnost bezdomovce. In: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál 2004.

8. Bezdomovci a další sociálně patologické jevy

8.1. Problémy v rodině

To, že rodinné prostředí, ve kterém se člověk narodil a vyrůstal ho výrazným způsobem ovlivňuje po celý život, je dostatečně známo. Z toho důvodu jsme se v provedené SONDĚ snažili získat základní informaci o tom, v jakém prostředí zkoumaní klienti azylových domů vyrůstali.

Výsledky napovídají, že výchozí rodina zkoumaných jedinců nebyla z hlediska výskytu rozvodovosti nikterak nápadná ani z normy vybočující. Čtvrtina klientů sice vyrůstala v neúplné rodině, ovšem to v současnosti není neobvyklé. Více než polovina jedinců vyrůstala v rodině úplné.

Tab. č. 15: kde převážně žil do 18 let

	abs. čísla	%
v úplné rodině	97	61,8
v neúplné rodině	40	25,5
ústavní výchova	9	5,7
kombinace	6	3,8
jinak, jak.....	5	3,2
celkem	157	100,0

Podobně tomu bylo co do výskytu sociálně patologických jevů včetně kriminality v rodině. Výskyt negativních jevů v rodině bývá dalším indikátorem “problematičnosti” jedince, neboť signalizuje tzv. kriminální nákazu. U většiny klientů výskyt těchto jevů v rodině zjištěn nebyl, pětina přiznala přítomnost alkoholismu v rodině.

Tab.č. 16: Výskyt sociálně patologických jevů v rodině

	abs. čísla	%
alkoholismus	32	20,4
kriminalita	10	6,4
kombinace	9	5,7
drogová závislost	2	1,3
prostituce	2	1,3
gamblerství	2	1,3
jiné	2	1,3
neuveдено, nepřichází v úvahu	98	62,4
celkem	157	100,0

8.2. *Bezdomovci a návykové látky*

Alkohol a drogy

Britské výzkumy⁶⁵ opakovaně zjistily, že přibližně polovina lidí přespávajících na ulici měla vážné problémy s alkoholem. Speciální výzkumy⁶⁶ týkající se vzájemných vztahů mezi problémem s alkoholem a bezdomovectvím zjistily, že těžká závislost na alkoholu často bezdomovectví předchází a také lidi znovu a znovu vrací na ulici. Některé studie⁶⁷ byly věnovány konkrétním potížím bezdomovců v přístupu k detoxikační léčbě.

O drogové problematice je k dispozici velké množství pramenů, ale velmi málo z nich je orientováno přímo na bezdomovce. Klee a Reid⁶⁸ analyzují případy mladých lidí, kteří zneužívají opiáty jako formu „sebeléčby“ stresové situace, která je spojena s jejich životem na ulici. Téměř polovina z nich se v důsledku deprese pokusila o sebevraždu. Autoři dokládají, že včlenění těchto lidí do drogové subkultury mělo nejzávažnější dopady na setrvání v sociální exkluzi i další život těchto mladých bezdomovců.

V jiné studii (Flemen⁶⁹) bylo zjištěno, že 35% mladých bezdomovců v Londýně užívalo heroin, což je 18x více než mezi jejich stejně starými vrstevníky. Studie odhalila rovněž velké množství nitrožilních abuzérů a s tím spojené zdravotní problémy. Zároveň bylo konstatováno, že většina bezdomovců má z různých důvodů ztížený přístup k lékařským službám, a to zejména ti, kteří nocují na ulicích. Někteří z nich si stěžovali na diskriminační přístup ze strany lékařů.

Francouzský sociolog Gaboriau⁷⁰ se pokusil mj. odpovědět na otázku, proč se bezdomovci často stávají alkoholiky. Nabízí teorii „kultury piva a vína“. Bezdomovec touto „kulturou“ seskupenou kolem lahve žije, láhev mu dělá „společníci“ v jeho trápení, omezuje až znemožňuje jeho znovupřijetí do společnosti. Na druhé straně mu dá pocit chvilkového štěstí a veselosti. Pití mu sice ničí život, ale zpříjemňuje prožívání a usnadňuje přežití současné chvíle.

Alkoholismus se týká zejména starší generace bezdomovců, ti mladší upřednostňují jiné drogy. Bulíček⁷¹ uvádí, že 80% bezdomovské populace mladšího věku přiznává minimálně experimentování s drogou, nejčastěji s pervitinem. Mnozí přiznávají marihuanu, výjimkou je kokain, braun a heroin. V podstatě vše, co umožní vyvolat euforii, je dobré, bezdomovci často kombinují analgetika, hypnotika, někteří pijí okenu, čichají toluen, různá lepidla a ředidla. Výhodou je pro ně finanční dostupnost.

⁶⁵ Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., *Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.)* Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004, kap. 6,7.

⁶⁶ tamtéž

⁶⁷ tamtéž

⁶⁸ odkaz viz Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., *Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.)* Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004, kap.6.

⁶⁹ odkaz tamtéž

⁷⁰ Gaboriau, Patrick: *Clochard - L'univers D'un Groupe De Sans-Abri Parisiens*, Paris : Julliard, 1993.

⁷¹ Bulíček, J., *Bezdomovství a závislosti. Závěrečná práce ČŽV. Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.* Ostrava, 2005.

<http://www.zkola.cz/zkedu/zaskolou/socialnepatologickejevayajejichprevence/specifickyzivotnistyl/15690.aspx>

V námi provedené SONDĚ bylo zjištěno, že naši klienti jsou nejčastěji závislí na kouření a alkoholu, mnozí mají závislosti kombinované. Z přiznaných závislostí jednoznačně dominuje kouření, neboť i varianta „kombinace“ byla nejčastěji naplněna kombinací alkoholu s kouřením, výjimečně se objevilo kouření + drogy, nebo kouření + gamblerství. Závislost na drogách se u klientů azylových domů téměř nevyskytla, u více než čtvrtiny nebyla informace o jakékoliv závislosti zjištěna. Důvodem je nepochybně skutečnost, že závislí bezdomovci mají problémy se získáváním ubytování v těchto zařízeních.

Tab. č. 16: Zjištěné závislosti klienta

	abs. čísla	%
kouření	69	43,9
nezjištěno	42	26,8
kombinace	32	20,4
alkoholismus	12	7,6
drogy	1	0,6
jiné, jaké.....	1	0,6
celkem	157	100,0

8.3. Bezdomovci jako pachatelé

Kriminalitě a viktimizaci bezdomovců je v naší i zahraniční literatuře věnována minimální pozornost. Přitom zločinem jsou tito lidé pravděpodobně ohroženi více než ostatní populace - jako pachatelé, ale i jako oběti. Mezi lidmi bez domova se nalézá poměrně vysoké procento propuštěných vězňů. Těm, kteří dosud nebyli trestáni, hrozí ve zvýšené míře riziko, že trestný čin spáchají. Vede k tomu především hmotná nouze, ale i pohyb v kriminogenním prostředí.

Výsledky novějších kriminologických výzkumů osobnosti dospívají mj. k následujícím poznatkům⁷²:

- u osobností s poruchami chování, které mají sklony ke kriminalitě, platí, že jejich delikventní chování souvisí s chybnou adaptací na sociální poměry a očekávání většinové společnosti
- normalita osobnosti není objektivní ani univerzální kategorie – měřítkem normality je proto převažující názor v dané společnosti (kultuře).

U bezdomovců, podobně jako u ostatních subkultur, se poměry a očekávání komunity liší od očekávání a celkové atmosféry většinové společnosti. Bezdomovci – zejména ti, kteří žijí ve své speciální komunitě delší dobu - se jí přizpůsobují. Předpokládá se dále, že v komunitě bezdomovců například víceméně odpadá strach z ostudy ze spáchaného deliktu jako korigující prvek a částečně odpadá i strach z trestu – přes všechna negativa spojená s uvězněním dostanou bezdomovci ve věznici to, co jim akutně nejvíce chybí: střechu nad

⁷² více viz Kuchta, J., Válková, H. a kol, Základy kriminologie a trestní politiky. Praha, C.H. Beck, 2005, s. 69 ad.

hlavu a jídlo.⁷³ Rozhodně ne všichni bezdomovci porušují zákon, nicméně je možno předpokládat, že v jejich skupině je kriminalita vyšší než v běžné populaci. Omezování bezdomovectví proto považujeme za preventivní krok a součást systému prevence kriminality.

Je třeba opětovně připomenout, že bezdomovectví je samo o sobě extrémní izolací od společnosti, rodiny, přátel, pracoviště, je to přerušení až ztráta kontaktu s bývalým životem a jeho hodnotami. Aby člověk neztratil sebeúctu, začne se stýkat s lidmi na své úrovni, zde se nemusí stydět za svůj pád na společenské dno.

Výzkumy ve provedené Velké Británii⁷⁴ ukázaly, že zločin a strach z něj jsou součástí bezdomovecké zkušenosti, což platí zejména pro ty, kteří přespávají na ulici (rough sleepers). Přibližně polovina z těchto rough sleepers byla někdy ve vězení nebo ve vazbě. Na druhé straně zkušenost s uvězněním a trestním řízením vůbec zvyšuje šanci stát se bezdomovcem. Jedna ze studií provedených ve Velké Británii uvedla, že 40% vězňů očekává, že se po opuštění věznic stanou bezdomovci.⁷⁵ Tato očekávání se stávají téměř zákonitou realitou při střídání ubytování mezi věznicí, azylovým centrem a přespáváním na ulici.

V námi provedené SONDĚ jsme se pokusili o situaci v této oblasti získat informace, které byly touto cestou dostupné. Bylo zjištěno, že trestnou činnost má v anamnéze 63 jedinců (40%). Z toho 25 jedinců vícekrát. Mezi obyvateli azylových domů je tedy několikanásobně více trestaných osob než v běžné populaci⁷⁶.

Tab. č. 17: Trestná činnost

	abs. čísla	%
ano, jednou	38	24,2
ano, vícekrát	25	15,9
nezjištěna	94	59,9
celkem	157	100,0

Trest odnětí svobody si odpykalo celkem 34 osob (22%), z toho častěji než jednou si nepodmíněný trest odpykalo 6 bezdomovců.

Tab. č. 18: Pobyt ve vězení

	abs. čísla	%
ano, 1 x	28	17,8
ano, vícekrát	6	3,8
ne	123	78,3
celkem	157	100,0

⁷³ Varga, L., Bezdomovství a kriminalita. In Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha 2003, s. 166-169.

⁷⁴ viz Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.) Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004.

⁷⁵ Carlisle, J., The housing needs of ex-prisoners. University of York, 1996, s.59 ad.

⁷⁶ Mezi běžnou populací je odsouzených osob dlouhodobě méně než 1% (0,7% v r. 2005 dle soudních statistik).

8.4. Bezdomovci jako oběti

K typicky kriminologickým tématům patří viktimizace. Bezdomovci se pravděpodobně stávají obětmi trestné činnosti častěji než bydlící populace. Nejvíce jsou útoku na svoji osobu vystaveni právě ti, kteří přespávají na veřejných místech (rough sleepers) a právě ti nechtějí a neumějí se přizpůsobit jakýmkoli pravidlům. Odborná studie nebo výzkum věnovaný této problematice nebyla k dispozici. Jedním z důvodů může být i ta skutečnost, že u nás (a pravděpodobně ani v zahraničí) není atribut „bezdomovectví“ vykazován v trestních statistikách. Objektivní přehled o skutečné situaci není tedy rovněž k dispozici. Leccos ovšem vypovídají zprávy z tisku (viz dále) i výpovědi samotných bezdomovců:

muž, 50 let, který žil v bezdomovecké komunitě na Hlavním nádraží v Praze, uvedl: „...většinou žije na nádraží více znepřátelených skupin bezdomovců. Tyto hranice mezi skupinami je třeba ve vlastním zájmu respektovat; v opačném případě jsou schopni i zabít. Tam, kde se toto respektuje, komunita přežívá. Jednotlivé skupiny si rozdělí území pro shánění životních potřeb (žebrání, drobné krádeže apod.), kam nikoho z jiné skupiny nepustí. Každý jedinec shání pro skupinu jídlo a pití, dělí se s ostatními mezi sebou. Jedna skupina se obává druhé, všichni se obávají násilí ze strany veřejnosti...“

S oběťmi trestných činů přicházejí do styku neziskové organizace, které se snaží obětem pomáhat. U nás je nejznámější Bílý kruh bezpečí, uvádíme proto některé z poznatků této organizace.

Trestné činy páchané na bezdomovcích jsou – dle informací Bílého kruhu bezpečí, který několik závažných případů řešil – velmi často značně brutální a vyznačují se vysokou latencí. Dle stejného zdroje⁷⁷ je pachatelem těchto deliktů nejčastěji policie, která „v incidentech s bezdomovci často užívá nepřiměřené násilí“. Příslušníci policie jsou dle BKB často neidentifikovatelní, protože skrývají identifikační číslo. Městská policie údajně vyváží bezdomovce za město a tam problémy s nimi „řeší“ za použití fyzického násilí. Dalšími násilníky bývají organizované skupiny mladých, kteří si na živých terčích „trénují“ bojové umění, bezdomovci jsou často napadáni i příslušníky etnických a národnostních menšin (Rusové, Bělorusové, Romové). U nákupních center bývají fyzicky „napomínáni“ Bezpečnostními agenturami a v neposlední řadě se vůči nim chová násilnicky veřejnost. BKB uvádí případy, kdy za mrazu vylil nájemník na bezdomovce kbelík vody z okna, při žebrání byl bezdomovec zkopán apod. BKB uvádí řešení: zvýšit informovanost bezdomovců o tom, jak se nestat obětí napadení a jak si v případě napadení počínat. Problémem je, že na bezdomovce se dá ztěží preventivně působit jako na skupinu tak, aby se uměli napadení bránit účinně. Mnozí zůstávají mimo kontakt s jakoukoliv institucí a někteří nejsou již schopni pomoc přijmout. Souběžně by bylo vhodné působit i na profesionální pracovníky ve smyslu vyšší tolerance k odlišným životním stylům.

Prostřednictvím SONDY bylo zjištěno, že bezdomovci žijící v době výzkumu v azylových domech jsou skutečně velmi častým terčem různých kriminálních útoků. Téměř pětina se stala v období svého bezdomovectví obětí trestného činu nebo přestupku jednou a další pětina opakovaně.

⁷⁷ Bezoušková, A., Násilí proti bezdomovcům. Zpravodaj BKB, 2004, č.2, s.27.

Tab. č. 19: Oběť trestného činu nebo přestupku

	abs. čísla.	%
ano, jednou	30	19,1
ano, vícekrát	31	19,7
ne	96	61,2
celkem	157	100,0

Napadeno bylo celkem 61 (38,8%) zkoumaných jedinců. Z nich 27 (44%) osob případ oznámilo policii a 19 (31%) osob záležitost oznámilo pouze v některých případech. 15 (25%) postižených případ nenahlásilo vůbec.

Tab. č. 20: Oznámení trestného činu na policii

	abs. čísla	%
ano, vždy	27	17,2
v některých případech	19	12,1
ne	15	9,6
nepřichází v úvahu, neodpověděl	96	61,1
celkově	157	100,0

Jak případy postupovaly dále v trestním řízení na policii, ukazují následující tabulky. V 31 případech (tj. 50,8%) se policie případem zabývala, v druhé polovině případů nikoliv. Vzhledem k tomu, že nejsou k dispozici další relevantní údaje (zejména druh trestného činu), není možné vyvozovat z údajů tvrzení týkající se práce policie.

Tab. č. 21: Případ vyšetřován policií

	abs. čísla	%
ano	31	19,7
ne	30	19,1
nepřichází v úvahu	96	61,2
celkem	157	100,0

Sledována byla i skutečnost, zda byl případně klient odškodněn. Bylo zjištěno, že se tak stalo v mizivém počtu případů (u 6 osob, což je 3,8%).

Tab. č. 22: Odškodnění klienta

	abs. čísla	%
ano	6	3,8
ne	52	33,1
nepřichází v úvahu	99	63,1
celkem	157	100,0

Z výše uvedeného je zřejmé, že problematika viktimizace bezdomovců z trestně právního hlediska byla prozkoumána pouze orientačně, k podrobnějším údajům je v případě bezdomovců velmi složitý přístup, neboť - jak bylo zmíněno - statistiky tento atribut nesledují.

K těmto výsledkům je třeba dále poznamenat, že tzv. roughsleepers jsou nejspíše oběťmi různých útoků častěji než obyvatelé azylových domů. U těchto osob však jakékoliv

ucelenější informace vůbec nejsou k dispozici, chybí jakákoliv institucionální evidence. O rozsahu jejich viktimizace si můžeme udělat představu pouze z novinových zpráv. Vybíráme tři téměř modelové případy útoků na bezdomovce⁷⁸.

- V květnu 2006 v Opavě zaútočili tři mladíci (od 20 do 21 let) dlažebními kostkami a pěstmi na dva bezdomovce (37 a 48 let). Mladší muž po jejich útoku zemřel a jeho o jedenáct let staršího kamaráda zachránili lékaři jen díky včasné pomoci. K tragédii došlo v noci na 23. května 2006, kdy se tři mladí muži jako vždy sešli na nádraží s několika krabicemi levného vína, což byla většinou jediná náplň jejich volného času. Tehdy vypili asi 5 litrů. Útok byl veden nesmírně surově. Nikdo z obžalovaných nebyl schopen odpovědět, jaký měli k tak brutálnímu útoku motiv. Za trestný čin dostali dva z mladíků třináct let vězení a jejich kamarád o rok méně.

- Dva bratři, učni, narazili náhodou na bezdomovce. Nejprve se bavili tím, že ho zasypávali sprškami kamení. Když muž vytáhl na svou obranu kapesní nůž, mladší bratr ho několikrát přetáhl dřevěnou latí. Starší ho potom udeřil plechovou komínovou rourou. Když se napadený nebožák snažil utéct, starší bratr se rozběhl a mohutným kopem ho srazil na zem. S mnoha podlitinami, rozdrčenou levou česčkou a tržným poraněním sleziny, provázeným rozsáhlým krvácením do dutiny břišní, byl zbitý bezdomovec převezen do olomoucké nemocnice. Tam krátce nato zemřel. K násilí bratři neměli žádný důvod. Ubitím člověka si jenom krátili dlouhou chvíli. - Jednalo se o zdravotně postiženého jedince, kterého se nedařilo umístit v sociálním zařízení. Pachatelé byli obviněni z ublížení na zdraví s následkem smrti a z výtržnictví.

- Další událost se odehrála v noční tramvaji na konečné zastávce v Praze 6. Řidič tramvaje chtěl údajně bezdomovce vyhnat z tramvajového vozu, proto navedl svého známého, aby spícímu muži zapálil oblečení. Oheň se ovšem rychle rozšířil po celém oblečení a těle. Poškozený muž utrpěl těžké popáleniny na 21 procentech těla. Léčil se přes čtyři měsíce a podstoupil i transplantaci kůže. Řidič tramvaje byl odsouzen k trestu odnětí svobody na 3 a půl roku za návod k trestnému činu a jeho kumpán ke třem letům za úmyslné způsobení těžké újmy na zdraví.

"Útoky na bezdomovce se množí. Jsou neoblíbení, těžko se brání, a tak se stávají vděčnými objekty k útokům. Začíná to být odporný brutální sport." zhodnotil situaci policista, který jeden z případů vyšetřoval.

Policie a bezdomovci

Vztah mezi bezdomovci a policií je důležitým prvkem z hlediska redukce bezdomovectví, policie je často první a často jedinou institucí, se kterou jedinec na ulici komunikuje a která mu zprostředkovává přístup většinové společnosti k němu. V České republice seriózní práce věnovaná tomuto tématu není k dispozici.

Tomuto tématu se věnoval explorativní výzkum katedry trestního práva a kriminologie na universitě v Regensburgu.⁷⁹ Předmětem práce byl napjatý vztah mezi

⁷⁸ Zdroj: monitor ČTK, upraveno

policií a bezdomovci a cílem návrhy na jeho vylepšení. Vzhledem k tomu, že zaměření práce je ojedinělé, zmíníme výsledky podrobněji.

Teoreticky studie vychází ze střetu představ (konceptů), které mají dvě skupiny jednak samy o sobě a jednak o druhé skupině. „Koncepty“ zahrnují různé psychické, fyzické a sociální charakteristiky. Tyto představy se v případě policistů a bezdomovců výrazně odlišují.

Předmětem výzkumu bylo 12 příslušníků místní policejní služby a stejný počet bezdomovců z Regensburgu. Bezdomovci nebyli jednotně definováni: Byli vybrány všechny osoby, které se pravidelně nalézali bezdomoveckém prostředí a cítily, že tam patří. Metodou výzkumu bylo zúčastněné pozorování a nestandardizovaný rozhovor. Policisté byli dotazováni písemně, jejich úkolem bylo vyjádřit se jak k pozitivním, tak k negativním zkušenostem s bezdomovci ve své konkrétní praxi. Bezdomovci dotazováni ústně, důvodem byl značný analfabetismus. Bezdomovci prokazovali vůči šetření zjevnou nedůvěru. Nebylo proto možné ani jejich odpovědi nahrávat na magnetofon. Autoři proto považují výsledky získané od bezdomovců za problematické.

Bezdomovci byli dotazováni ústně a jejich odpovědi byly tudíž spontánnější. Všeobecný stereotyp odpovědí ze stran bezdomovců lze shrnout jako „policisté jsou teroristé“ a „hlupáci“. Většinou odmítali jakoukoliv pomoc policie, konflikty si bezdomovci přednostně řeší a chtějí řešit mezi sebou. Bylo ale také zřejmé, že v dotazované skupině bezdomovců patřilo pomlouvání policistů k žádanému chování. Většina nakonec přiznala že „existují také slušní policisté“.

Konkrétní problémy ve vzájemném styku spočívaly ze strany policistů v obavách o zdraví při styku s bezdomovci (nebezpečí nákazy), nejzávažnější problémy při komunikaci však spatřovali v alkoholismu bezdomovců. Bylo dále konstatováno, že policisté vidí problematiku bezdomovectví relativně objektivně, i když v některých oblastech jim chybí profesionální přístup, např. neberou v úvahu bezdomovce jako oběti, které je třeba chránit. S tím pak souvisí tendence bezdomovců „chránit“ si své milieu a nepřijímat intervenci policistů.

Bezdomovci na druhé straně kritizovali tvrdý kontrolní styl policistů. Ti se zase cítili k takovému stylu donucení a bezdomovci vyprovokováni.

Autoři shrnují, že v době výzkumu ani jedna strana nejevila zájem o vzájemné přiblížení. Problémem byla i vzájemná neznalost obou skupin (většina bezdomovců nemá představu o policejní práci a povinnostech a policisté nemají diferencovaný pojem o genezi bezdomovectví).

Je pravděpodobné, že v našich podmínkách tomu nebude jinak. Problematický vztah policista vs. bezdomovec je realitou, která by se měla vzít na vědomí s tím, že by policisté měli být vedeni ke postupnému zlepšování vztahu k lidem na ulici.

Z pohledu kriminologie je zajímavý – ve studii prezentovaný – názor policistů, že bezdomovectví sice zvyšuje pravděpodobnost kriminality, ale jedná se pouze o nezávažnou kriminalitu, která nevychází z antisociální motivace.

⁷⁹ Jacobi, Björn, Klocke, Gabriele, Soden von, Max, Wild, Daniela: Obdachlose und Polizei - gegeneinander, miteinander, ohneinander? Kriminalistik 2003, 57, S. 732-734.

Přes výše zmíněné skutečnosti o nezbytnosti zlepšit vztahy mezi policisty a bezdomovci se dle zprávy ČTK z 8.1.2007 v Praze uvažuje o zřízení speciální jednotky městské policie, která by měla zvýšit represí vůči bezdomovcům.⁸⁰ Cílem je dle náměstka primátora Jiřího Janečka dosáhnout toho, aby lidé bez domova opustili území hlavního města nebo se začlenili do společnosti. Se zřízením speciální jednotky městské policie nesouhlasí někteří sociální pracovníci. Podle ředitele azylového domu a centra sociálních služeb Dům Bohuslava Bureše v Praze Pavla Ondráka represe lidí bez domova ještě více zatvrdí. "Bezdomovci moc dobře vědí, že mohou pracovat. Problém je ale hlubší. Ke každému klientovi je potřeba přistupovat individuálně," tvrdí Ondrák. Podle něho se pražské organizace pečující o lidi bez přístřeší s Janečkem názorově rozcházejí už delší dobu. "Bojujeme proti strategii, která je založena na represí. Je to stigmatizace této skupiny obyvatel." poznamenal Ondrák.

⁸⁰ www.lidovky.cz, 8.1.2008

9. Základní témata výzkumu problematiky bezdomovectví v současné francouzské sociologické literatuře

Současná francouzská sociologie v mnoha ohledech objevila a zpřístupnila problematiku bezdomovectví pro moderní sociologické bádání. Z toho důvodu jsme považovali za vhodné věnovat právě francouzským pramenům na tomto místě zvýšenou pozornost. (Kriminologicky orientovaná literatura komplexnějšího zaměření na problematiku bezdomovectví není k dispozici.)

Hluboký zájem současné francouzské sociologie o problematiku bezdomovectví je podmíněn dvěma zásadními okolnostmi. Za prvé – pevnými tradicemi sociologického bádání: ve Francii vzniká moderní sociologická věda, a to zásluhou práce otců – zakladatelů sociologie⁸¹ A. Comta, E. Durkheima, ale také celé plejády jejich domácích následovníků. Za druhé – typickou pro režim stávající V. republiky, jenž byl etablován v roce 1958, silnou a konzistentní sociální politikou francouzského státu, a to bez ohledu na skutečnost, kdo je aktuálně u „kormidla“ politické moci v zemi: gaullistická či neogaullistická pravice anebo socialistická levice. Pro obyvatele Francie je sociální politika jejich státu stejným kulturním skvostem zasluhujícím kultivaci, jakými jsou světoznámé památníky architektury a umění ve Versailles a Louvru⁸².

Proto ne náhodou se problematice bezdomovectví věnuje ve francouzské sociologické literatuře systematická pozornost; v posledním období byly knižně publikovány například tyto práce (v závorce uvádíme český překlad francouzského názvu publikace) „La question SDF. Le lien social.“ (Problematika osob bez stálého obydlí. Sociální vazby.) Julien Damon. Paris, Presses Universitaires de France 2002; Belorgey (Jean-Michel), „La qauche et les pauvres“ (Levice a nemajetní) Paris, Lyros, 1988; Roman (Diane) „Le droit public face à la pauvreté“ (Veřejné právo před tváří chudoby) ; Paris LGD, 2002; Garraud (Phillippe), „Le chômage et l'action publique. Le bricolage institutionnalisé“. (Nezaměstnanost a veřejná akce „Fušerství institucí“) Paris, L'Harmattan, 2000; Goffman (Erving) „Stigmaté“ (Poznamenání) Paris, Éditions de Minuit, 1989. Množství příspěvků na téma bezdomovectví prezentují také renomované odborné časopisy. „Revue française de sociologie“ (Francouzská sociologická revue). „Sociétés contemporaines“ (Současné společnosti). „Revue internationale des sciences sociales“ (Mezinárodní revue společenských věd).

⁸¹ Viz například práce: Comte, A. Cours de la philosophie positive. Paris, 1839; Durkheim, E. Pravidla sociologické metody, Praha 1926; Durkheim, E. Dualismus lidské přirozenosti a její společenské podmínky. Cahier du Ce FRES, № - 8, Praha 1993;aj.

⁸² Roubain, L, La réforme de l' Etat. CEVIPOF, Paris 2002, p. 86 Tak například v otázce veřejných výdajů je Francie jednou ze zemí s nejvyššími obligatorními odvody v relaci k hrubému národnímu produktu a tyto odvody neustále rostou (v roce 1997 obligatorní odvody představovali 44 % HDP a v roce 2000–již 45,2 % HDP). Většina Francouzů se podle sociologických průzkumů domnívá, že výše daní, poplatků a sociálních dávek, nehledě na jejich politickou orientaci či příslušnost k sociálně nebo profesním skupinám je neúměrně vysoká. Role státu je ve Francii, a to bez ohledu na reformy uplynulých let, stále velmi intervencionistická, což je v západním světě model méně častý. Pokud se ve Francii (alespoň prozatím) mluví o redefinici rolí státu, tak se neopomene zdůraznit, že musí být přijatelná (sociálně únosná) pro ostatní sociální aktéry.

V dalším textu nastíníme alespoň některá témata výzkumu problematiky bezdomovectví, která jsou analyzována v posledních letech francouzskou sociologií.

K pochopení současného stavu problematiky bezdomovectví se francouzští badatelé v první řadě navracejí do oblasti pokusů o vymezení, kvantifikaci a regulaci sociálního fenoménu bezdomovectví, jež byly aprobehovány v dějinách Francie. V této souvislosti je zdůrazňováno, že ve středověku tuláci a bezdomovci byli perzekuováni, aniž by byly tyto kategorie obyvatelstva tehdejší sociální teorií pregnantně definované. Označení „lenivci“, „chátra“, „pasácci“, a jiné se nerozlišovaly a byly pojímány jako synonymum pojmu tulák a bezdomovec. K určité změně dochází až počátkem XVI. století - francouzský král François I. ve svém nařízení z roku 1534 vymezuje bezdomovce jako osoby nedisponující žádným majetkem, o který by se byli nuceni starat a rozmnožovat ho, a současně osoby nepracující a nevydělávající si na živobytí⁸³. V nařízení francouzského krále François I. z roku 1534, jež vymezuje sociální kategorii tulák – bezdomovec, se zjevně prolínají tři identifikační parametry - „bída“ (chudoba), „nečinnost“ (lenost) a nelimitovaná sociálně geografická mobilita.

Jinou definici bezdomovců uvádí francouzský Trestní zákoník z roku 1810 (článek 270). Tuláci aneb dobrodruzi, pobudové a poběhlíci (homme sans aveu), jsou lidé zaostalí, vyvolávající podezření, nemají trvalého příbytku a prostředků nezbytných k živobytí, zpravidla nevykonávají žádné povolání ani řemeslo“.⁸⁴

Ve stejné době se objevují také definice tuláctví - bezdomovectví z pohledu psychiatrie. Tato nově vznikající věda vyprodukovala v průběhu XIX. století velké množství studií a to s jediným cílem – „odhalit“ v tulácích a bezdomovcích nositele specifické patologie. Bezdomovectví bylo dobovou psychiatrií interpretováno jako projev chorobné toulavosti zvrhlíků a zdegenerovaných lidí, přičemž těmto lidem byly připisovány snížené mentální dispozice a automatismus chůze. Tento redukcionismus psychiatrie dělá z bezdomovců tuláky, psychopaty, kočovníky, jež trpí halucinacemi a ve své podstatě jsou impulsivními kriminálníky. Ve svém důsledku medicína a právní věda a praxe, a to zvláště v XIX. století ztotožňuje tuláctví, bezdomovectví a s nimi související chudobu s vadností a neřestností lidské osobnosti, a vnímají tuláky jak bytosti lenivé a sociálně nebezpečné. Tyto stereotypy percepce tuláků – bezdomovců se v zásadě reprodukovaly v evropské civilizaci po staletí, i když postupem doby „vybledly“, avšak z kolektivního podvědomí naší civilizace definitivně nevytizely.

Současně s různými pokusy o vymezení pojmů tuláctví – bezdomovectví se objevují také snahy kvantifikovat počet bezdomovců ve Francii. Mluvílo se například o tom, že v Paříži v době panování krále Ludvíka XIV. (17. století) žilo 45 tisíc tuláků. Voltaire uvádí, že uprostřed epochy Osvícenství počet tuláků v celém francouzském království dosahoval přibližně 200 tisíc osob. Na počátku minulého století dokonce cirkuloval impozantní údaj – Francie má 400 tisíc tuláků. Tyto údaje, jež se neopíraly na žádné relevantní statistické sčítání obyvatelstva, měly jediný cíl - zaujmout a vystrašit spořádané měšťany (bohužel podobný podtext mají i mnohé dnešní rozvahy o počtu bezdomovců ve Francii).⁸⁵

Od 50. let XX. století tuláctví přestává být interpretováno jako sociálně nebezpečný fenomén a je zařazeno do širšího komplexu tzv. marginalizovaných skupin obyvatelstva.

⁸³ La question SDF. Le lien social, Julien Damon, Paris, Presses Universitaires de France, 2002; p. 27

⁸⁴ La question SDF. Le lien social, Julien Damon, Paris, Presses Universitaires de France, 2002; p. 28

⁸⁵ Garraud P. Le chômage et l'action publique. Le „bricolage institutionnalise“ Paris, L'Harmattan, 2000; p. 49

Tento posun v interpretaci tuláctví není vůbec nahodilý, nýbrž je zákonitým důsledkem v té době dominující koncepce státu blahobytu (welfare state). Tato koncepce se opírá o přesvědčení korifeje francouzské sociologie E. Durkheima, že státní moc je výrazem nadstranické a nadskupinové racionality⁸⁶, která prosazuje universální hodnoty oproti dílčím zájmům a zároveň prospívá emancipaci individuí od přežilých forem kontroly a sociální integraci mezi jinými také marginalizované skupiny bezdomovců. Uvedené teoretické konstrukci odpovídala tehdejší skutečnost masivní státní podpory sociálních programů pomoci bezdomovcům ve Francii.

Jestliže v 50. letech minulého století udávaly tón ve Francii rámcové státní plány a rozsáhlý veřejný sektor – obojí dědictví systému nastoleného prezidenty Ch. de Gaullem a G. Pompidouem – vydala se Francie od roku 1983 na cestu liberalismu, který zcela změnil její základní ekonomická a sociální východiska. „Velký liberální obrát“ roku 1983, ke kterému se přihlásili současně francouzská politická pravice a levice a jenž jenom kopíroval praxi sousedů a partnerů Francie v rámci Evropského společenství (deregulace, konec reglementace, privatizace se stávají nejdůležitějšími pojmy nové francouzské ekonomické a sociální politiky, která se zásadně liší od postupů, které převládaly v 50. – 70. letech) ovlivnil sociální situaci velkého počtu Francouzů a také ve svých důsledcích výrazně vyostřil situaci v oblasti problematiky bezdomovectví.

V této souvislosti francouzská odborná literatura vyděluje několik sociálních korelací. Vyostření problematiky bezdomovců napomohl v první řadě růst nezaměstnanosti, jenž dosáhl po II. světové válce pro Francii nebyvalých rozměrů. Pro srovnání: na přelomu 70. - 80. let nezaměstnanost postihovala asi 5 % aktivní populace, na sklonku minulého století však to již bylo 12,4 % ekonomicky aktivního obyvatelstva. Za těmito čísly se skrývá 877 tisíc osob hledajících práci v roce 1978, a více než 3 miliony osob o dvacet let později. Paralelně s touto explozí strukturální masové nezaměstnanosti (dochází totiž především ke zhroucení anebo modernizaci tradičních průmyslových sektorů francouzské ekonomiky; v letech 1978-1998 poklesl počet osob zaměstnaných v průmyslu z 38 % aktivního obyvatelstva na 25 % - jenž nebyl ani výrazným vzestupem terciální sféry domácí ekonomiky kompenzován) se neustále prodlužuje doba jejího trvání pro postižené jednotlivce a roste úroveň nezaměstnanosti mládeže. Zpočátku, když se objevuje problém strukturální nezaměstnanosti se zdálo, že se ho podaří udržet v přijatelných mezích a brzy uspokojivě vyřešit. A proto se nezaměstnaností nejvíce postižené sociálně strukturální společenské skupiny označují „politicky korektním“ sociologickým termínem „nová chudoba“ (nouvelle pauvreté)⁸⁷, do níž je zahrnována také část bezdomovců ve Francii.

⁸⁶ Problematiku státu lze interpretovat v rámci sociologie hned z několika ideových pozic současně. Kromě pohledu na stát v intencích výše uvedené koncepce E. Durkheima je možné stát pojímat jako „kontejner“ samoučelné hromaděné byrokratické moci (takto chápe stát M. Weber) anebo v tradici marxistického myšlení jako pouhý nástroj třídního panství, anebo nakonec moderní stát lze pojímat jako ztělesnění generálního patrona, v němž je zobecněn princip klientely. Pojem marginality, se kterým pracuje koncepce „welfare state“ prodělal v sociologii určitý vývoj. Robert E. Park (1928) chápe marginalitu úzce jako život mezi dvěma kulturami a jako příklad uvádí míšence či mulaty. Počátkem čtyřicátých let se pojem marginality začíná pojít s postavením na periferii společnosti či instituce, když J.F. Cuber studuje pozici okrajových členů církve. Dnešní význam získává marginalita o dvacet let později v definici Shibutaniho, jenž chápe marginalitu jako lidi, kteří nejsou přijati žádnou společností.

⁸⁷ Americký sociolog J.K. Galbraith, který jako jeden z prvních popsal fenomén nové chudoby, tento jev poněkud podcenil. Domníval se, že zůstane omezen jednak na ty, kteří jsou fyzicky či psychicky handicapováni, jednak na ty, kteří se přechodně ocitli v ekonomicky zaostávající oblasti. Další rozvoj ekonomiky však situaci poněkud zdramatizoval. Pojem „nové chudoby“ se objevil ve Francii ve zprávách Státního ústavu statistiky a ekonomického výzkumu (INSEE) od roku 1977.

Od první poloviny osmdesátých let však bylo zřejmé, že chudoba zapustila ve Francii hluboké kořeny. Ani rozvinutá záchranná sociální síť (náklady na ni silně zatěžují státní rozpočet a sociální pojištění) nemůže zabránit tomu, aby rozsáhlá, dlouhodobá nezaměstnanost neměla za následek, že se řada nezaměstnaných propadla do kategorie „neoprávněných“, a nemá tedy další nárok na podporu v nezaměstnanosti. V této době nedostávalo podporu asi milion nezaměstnaných⁸⁸ a 1,2 milionů domácností mělo méně než 37 franků na osobu na den. Úřady se proto musely například od podzimu roku 1984 připravit na mimořádné situace.

Ve spolupráci s veřejnými službami a sociálními partnery bylo nutno dočasně zastavit vypínání plynu a elektřiny, začít rozdělovat zemědělské produkty, otevřít pro bezdomovce stanice metra apod. Stát a obce nestačily na své úkoly a tak na scénu novým způsobem vstoupili soukromí dobrovolníci a sociální filantropie.

Nedávno zesnulý katolický kněz abbé Pierre⁸⁹ a humorista Coluche byli zakladatelé sítě „Restos du coeur“ (Restaurace srdce), které byly vytvořeny jako sociální centra pomoci chudým při kostelech, aby poskytly útočiště těm, jenž neměli střechu nad hlavou a jídlo těm, kteří trpěli hladem. Charitativní asociace povzbuzené vyhlídkou na možnost daňového odpisu (zákoně ho upravuje tzv. Coluchův dodatek) umožnily rozmach nových forem dobročinnosti, a to nejenom na základě tradiční dobrovolnosti, ale též pomocí reklamy a marketingu, které přizpůsobily dobročinné akce požadavkům tržní ekonomiky.⁹⁰

Restaurace srdce rozdaly počínaje zimním obdobím 1985 osm milionů dávek jídla, během roku 1998 to bylo již více než šedesát dva milionů dávek. K tomuto datu bylo zaznamenáno více než pět miliónů osob žijících v bídě (se 2300 franky měsíčně) a sedm set tisíc jich muselo být zařazeno mezi „osoby bez pevného bydliště“.

Do vědomí veřejnosti se za výrazného přispění médií podařilo vtisknout téma sociálního vyloučení na okraj společnosti. Pojem „sociální exkluze“ je adekvátnější sociální situaci masové sociální nouze, než dřívější sociologicky frekventovaný pojem „nová chudoba“ - je také jednoduchý, pádný a lze jej všestranně používat ve vztahu k těm, kteří mají potíže, když potřebují lékařskou péči, kteří strádají v důsledku své ekonomické situace (nedostatkem potravy a bydlení), kteří jsou postaveni mimo pracovní proces, nemají kde

⁸⁸ Nárůst masové nezaměstnanosti ve Francii podnítl v polovině 90. let také vznik několika odborových organizací na obranu nezaměstnaných AC (Agir ensemble contre le chômage – Společně jednat proti nezaměstnanosti); MNCP (Mouvement, national des chômeurs et precaires – Národní hnutí osob nezaměstnaných a v nouzi) a APEIS (Asscciation pour l'emploi, l'information, la solidarite - Sdružení pro zaměstnanost, informovanost a solidaritu). Vznik odborových sdružení nezaměstnaných je v demokratických zemích bezprecedentním jevem; francouzská vláda však s těmito organizacemi oficiálně vyjednává.

Vyjednávací pozice odborových sdružení nezaměstnaných je ve srovnání s ostatními nátlakovými skupinami vždy komplikovanější. Zatímco například autodopravci mohou blokovat veřejné komunikace a narušit chod státu, jenž s nimi nehodlal jednat, nezaměstnaní nemohou využít nátlakových prostředků stávkou.

⁸⁹ Ve Francii, která má charakter důsledně laického státu, z celkového počtu asi 60 milionů obyvatel je aktuálně a pravidelně činných v katolické církvi „jenom“ 5,2 % obyvatel (pro srovnání v ČR tento počet činí 2,6 % obyvatel země) – dlouhodobá sociální angažovanost abbé Pierra (začal s ní ještě po II. světové válce) měla však doslova celonárodní podporu a uznání.

⁹⁰ Nové asociace v oblasti sociální filantropie spolu s již etablovanými a celosvětově uznávanými organizacemi jako například „Lékaři bez hranic“, jenž doposud působili výlučně v regionech válečných konfliktů, dosáhly skutečně imponantní výsledky veřejných sbírek (9 mld. franků v roce 1991 oproti 2,5 mld. franků v roce 1984). Filantropické akce kromě toho byly usnadněny celou sérií zákonů, jež pohotově navrhovaly jednotlivé francouzské vlády.

bydlet či jsou dokonce obětí diskriminace, vedoucí k vytlačení na okraj společnosti (imigranti – lidé bez dokladů, osoby postižené AIDS atd.)

Nové charitativní asociace ve Francii se od druhé poloviny 80. let minulého století nesoustřeďovaly jenom na filantropie pomáhající překonávat důsledky sociální fragmentace, jež vyřadila ze společnosti milióny Francouzů, ale také na nastolení této nové sociální otázky mezi základní politická témata devadesátých let; na podzim roku 1990 například vznikla asociace „Právo na byt“ (Droit au Logement – „DAL“), která zorganizovala boj špatně bydlicích v rámci krize postihující sociální bydlení, a za situace intenzivních spekulací s pozemky. Po několika letech boje přešla „DAL“ k mediálně účinné akci: v prosinci 1994 obsadila jeden z domů v ulici de Dragon v Paříži – všichni Francouzi tuto akci mohli sledovat v televizních zprávách. V návaznosti na tuto akci spojily s „DAL“ síly i další asociace „Práva především“ (Droits devant) nebo „Společný postup proti nezaměstnanosti“ (Agir ensemble contre le chômage) a periodicky zorganizovaly obsazování budov a masové pochody proti nezaměstnanosti a vyloučení ze společnosti.

Nezaměstnanost (i když se v posledních letech o něco snížila, dnešních 9 % je však stále pro Francii vysoká hodnota), a s ní související sociální exkluze a také fenomén bezdomovectví byly hlavními tématy též posledních prezidentských voleb (v rámci předvolební kampaně se hlavní uchazeči o funkci francouzského prezidenta zavázali, že do roku 2012 bude otázka práva na byt a bezdomovectví úspěšně vyřešena).

Důsledkem velkého nárůstu počtu sociálně vyloučených a masové nouze od druhé poloviny osmdesátých let bylo propuknutí násilí na francouzských sídlištích, ve veřejných dopravních prostředcích, lyceích, a masová kriminalita zvláště mládeže, což vedlo ke vzniku nové nerovnosti, neboť ti nejhudší se stali prvními oběťmi nejistoty. Obavy z malé bezpečnosti veřejného prostoru privátního života a z nejistoty plynoucí z problematiky sociální exkluze a bezdomovectví pronikají do společenských diskusí. Pohled na vývoj, skladbu a povahu kriminální činnosti a bezpečnosti, a to v kontextu námi zkoumaného problému sociálního vyloučení, nabízí podnětná analýza francouzského sociologa Sebastiana Roché⁹¹.

Kromě přehledu statistických dat (které pocházejí ze statistik vykazovaných orgány činnými v trestním řízení, z nichž nepochybně vyplývá nárůst kriminality) hledá klíč k diskusím o bezpečnosti. Ve Francii v roce 1975 bylo evidováno šestkrát více krádeží než v roce 1950 a v roce 1985 dvakrát více než před deseti lety. Přesto nedochází k významnému nárůstu krádeží mezi rokem 1985 a 1998 (2 302 000 resp. 2 305 000). Co je zajímavé, je konstatování, že ekonomická krize neznamena statistickou explozi výskytu krádeží, jinými slovy v sociálním jevu krádeže nelze spatřovat pouze kompenzaci materiálního nedostatku. A přestože míra růstu krádeží dobře koreluje s mírou nezaměstnanosti v některých departmentech a předměstích, nelze redukovat krádež na reakci na ekonomickou nedostatečnost. Důkazem toho je existence kriminality a výskyt trestných činů zpronevěry u skupin tzv. bílých límečků. Pokud jde o násilné činy proti osobám, jejich nárůst je také markantní, avšak v jiné vývojové křivce, než je tomu u krádeží. Zdá se naopak, že trvalý charakter ekonomické krize a tím i sociální marginalizace a vykořenění vede obyvatele předměstí (kde se tento jev koncentruje) k násilným interpersonálním konfliktům, jejichž hlavní motiv není v získání majetkového prospěchu, a to častěji než u jiných skupin obyvatel. Psychická frustrace z ekonomické nedostatečnosti se tedy projevuje agresivitou směřovanou

⁹¹ Roché S. La délinquance de 1975 a 2000. Evolutions de chiffres et des concepts. Paris 2002

ke spoluobčanům (často těm s podobným osudem), ale také k veřejným činitelům a úřadům (policisté, poštovní úředníci, veřejná doprava) a k drobným živnostníkům.

Roché velmi pregnantně vystihl, že problém nárůstu kriminality není je také problémem veřejné komunikace, politického slovníku, akademické definice pojmů a instrumentalizace v politické kampani. Uvádí, že problém bezpečnosti se častěji prezentuje ve třech klíčových pojmech: v „pocitu bezpečí“ (sentiment d'insecurité), který se začal projevovat na přelomu 70. a 80. let a má vystihnout stav vzrůstající kriminality, aniž by se vysvětlovaly příčiny jeho výskytu. Objevování pojmu „pocitu bezpečí“ ve veřejném a politickém diskurzu však podle autora ztrácí na svém původním významu subjektivního vnímání a stává se politickou realitou. Domnívá se, že zaměření některých sociologických výzkumů na zjištění, zda-li ti, kteří byli oběťmi trestného činu, jsou obezřetnější, vůbec nepřispívá k možnosti vyvrátit iracionální charakter takových pocitů.

Pojem však tím, jak byl zaveden do veřejné a mediální komunikace, vstoupil i do vládní politiky a vláda ho přijímá s odůvodněním, že monitorování pocitů může pomoci lépe definovat politiku bezpečnosti. Jiný pojem – „městské násilí“ (violence urbaine), také rychle pronikl do běžné jazykové slovní zásoby, nemá však označit novou kategorii trestných činů, ani specifitější určení míst výskytu násilí. Jde o snahu vystihnout takové jednání, které je násilné a je zaměřeno buď na jednotlivé objekty ztělesňující státní a veřejnou moc (házení kamenů na policejní auta), nebo na vyvolávání nepokojů celých městských čtvrtí nebo částí. Pojem občanské neposlušnosti (incivilité) také netvoří žádnou specifickou kategorii trestného činu či přečinu. Avšak spolu s městským násilím představuje kolektivní akce. Neposlušnost svými důsledky vede k přerušení občanské soudržnosti, k růstu napětí a nedůvěry ve schopnost veřejné moci udržet pořádek, k obtížnému návratu do spořádané každodennosti.

Od poloviny osmdesátých let minulého století působila proti vyloučení ze společnosti ve Francii celonárodní solidarita, protagonisté, kteří vystupovali jako soukromé dobročinné organizace; nechyběly ani prostředky z veřejných (státních) fondů, i když se prokázalo, že nepostačují k zvládnutí situace.⁹²

Otevřenou zůstává otázka, jestli se potřebné prostředky podaří vytvořit nově inaugurovanému francouzskému prezidentovi, který prosazuje razantně reformní liberální hospodářskou politiku⁹³, i když s liberálním programem například příliš nekorespondují, jeho ochránářské návrhy jsou však pro Francii tradiční - na zavedení indexace platů, na vývoj cen nebo na vyčlenění části veřejných zakázek pro malé a střední podniky.

V soudobé francouzské sociologické literatuře se problematika sociální exkluze (l'exclusion social) – sociálního vyloučení (výstižnější však byl by překlad sociálního „zavržení“) a jeho nejzávažnější forma bezdomovectví, jenž je označováno za příklad extrémního vyloučení ze společnosti, reflektuje nejenom jako základní politické téma, ale zkoumá se také ve dvou aspektech: makrosociálním a mikrosociálním.

⁹² Obrovskou zátěží pro francouzský státní rozpočet je financování jejího systému sociálního a zdravotního pojištění a důchodů. Například v roce 1992 se vydávalo na zdravotnictví 9,4 % hrubého domácího produktu, tedy asi 600 miliard franků oproti 374 miliardám v roce 1985. Francouzi jsou „rekordmany“ v oblasti spotřeby zdravotní péče ve srovnání s ostatními zeměmi EU. Zásadní problém spočívá v tom, že rychle roste počet spotřebitelů zdravotní péče, kteří vůbec finančně nepřispívají do systému zdravotního pojištění, a to jsou nelegální imigranti.

⁹³ viz www.sarkozy.fr

Pojem sociálního vyloučení, který je v sociologii dnes obecně akceptován a používán, má svůj původ právě ve Francii a v první řadě označuje ty, kteří propadli systémem sociálního zabezpečení; sociálně vyloučení jsou pak ti, kteří jsou vyloučeni administrativně státem a tedy propadli záchrannou sociální sítí (mezi nimi také bezdomovci – viz například studie F. Lenoire (1974), Ch. Duffy (1997)).

Z hlediska makrosociálního některé aspekty „podhoubí“ fenoménu sociální exkluze zkoumá především v rámci svého pojetí modernity jeden ze současných předních francouzských sociologů Alain Touraine, a to zvláště ve své práci „Critique de la modernité (1992)“. Celé dějiny modernity jsou svárem mezi racionalizací, prováděnou ve jménu celku, jeho prosperity, jeho růstu a subjektivací, tedy obrany hodnot, jenž jsou z hlediska těchto cílů vysloveně neúčinné. Touraine tvrdí, že moderní společenské systémy využívají, ba přímo zneužívají všechny své členy tím, že na první místo v jejich žebříku hodnot kladou snahu maximalizovat bezprostřední zisk, a tím automaticky devalvují všechny ostatní hodnoty, které s ekonomickým ziskem nesouvisí. V takto deformovaném světě přitom systém obohacuje jen některé a činí tak na úkor všech ostatních.

Tuto pozici kritické sociologie A. Touraina⁹⁴ dále „dotváří“ jiný významný francouzský sociolog Luc Boltanski (viz: Boltanski L, Chiapello E. La nouvelle esprit de capitalisme, Paris, 1999) jenž upozorňuje, že v rámci vývoje modernity od konce šedesátých let 20. století dochází k erozi dřívějších základů kolektivní identity, tedy třídní příslušnosti a členství v národním státu, kterou doprovází pokles významu autority rodiny, církve, armády a vazeb sociální solidarity. Výslednicí těchto dlouhodobých procesů je nástup „společnosti sítí“ (network society), které mají nahrazovat velké formální, vysoce centralizované a byrokratizované organizace a především stát blahobytu. Nástup společnosti sítí vedl k nahrazení hierarchické kontroly kontrolou běžného typu, kde vztah dominujícího a ovládaného není zdaleka tak zřejmý jako v případě hierarchicky členěné organizace, která je charakteristická pro období fungování státu blahobytu (Welfare State).

Kontrola tržního typu se stává sebekontrolou – jejíž alternativou je hrozba sankce v podobě exkluze (opuštění sítě) – přesněji řečeno testem vlastní adaptability v situaci, kdy přežít mohou v duchu neodarwinismu jen ti nejprizpůsobivější. Kromě toho, sebekontrola v síti má oproti kontrolním mechanismům, jež působily v rámci formálních organizací dvě zásadní výhody: je mnohem účinnější a je výrazně lacinější, protože v konečném důsledku jsou to sankce anonymního trhu a ne těžkopádné hierarchické organizace zaopatřovatelského státu.⁹⁵

A. Touraine poznamenává, že v současnosti se uskutečňuje přechod od vertikálně strukturované společnosti, kterou podle tradice nazýváme třídní, ke společnosti, jenž je strukturována v horizontální rovině a v rámci které je nejdůležitější diferencovat ne skutečnost, jestli lze jednotlivce přiřadit k vyšším, středním či dolním sociálním vrstvám, nýbrž to, jestli je jednotlivec uvnitř systému (sítě), anebo z tohoto systému (sítě) vypadl. Na

⁹⁴ Názory Alaina Touraina, jenž navazují na velkou sociologickou tradici teorie konfliktu se diametrálně liší od výkladu moderní společnosti předním britským sociologem Anthony Giddensem například v jeho práci „The Consequences of Modernity“ (1990) věrně tradici konsenzuálních teorií.

⁹⁵ Globalizace, vystavení světové konkurence, destrukce chráněného zaměstnání, v němž přežívali méně kompetentní zaměstnanci, to vše ovlivňuje, jak se předpokládá, proces přirozené selekce, která se týká nejen firem, ale i jednotlivců. Podle těchto darwinistických výkladů využívají příležitosti ti nejspokornější, ba dokonce geneticky nejlépe disponovaní, zatímco ti méně schopní a slabší jsou z ekonomického světa vyloučeni (Boltanski L., Chiapello E. (1990) Nouvelle Esprit du Capitalisme p. 316)

základě této periodizace modernity A. Touraine definuje rozdíly mezi koncepcí chudoby a sociální exkluze⁹⁶:

Pozice	Chudoba	Exkluze
Situace	Nedostatek potřebných zdrojů	Omezení danou společností obecně přijatelných práv
Příčina	Frustrace potřeb	Diskriminace ze strany institucí zabezpečujících sociální integraci
Perspektiva	Statická (stav)	Dynamická (proces)
Typ sociální stratifikace	Vertikální (vyšší a nižší třídy)	Horizontální („insaidři“ versus „outsajdři“)
Předpokládaný prostředek ochrany	Sociální transfery (garantovaný minimální příjem)	Sociální služby (aktivizační) opatření
Společensko vědní přístup	Ekonomický	Sociologický

Situace chudoby tedy nevyčerpává veškerý obsah pojmu sociální exkluze. Osoby trpící sociálním vyloučením se totiž:

- nacházejí v diskriminujícím postavení z hlediska vzdělání, kvalifikace, zaměstnání, bydlení, finančních zdrojů atd.,
- jejich šance získat přístup k základním společenským institucím rozdělujícím klíčové sociální statky potřebné pro lidskou existenci je nesrovnatelně nižší než mají ostatní skupiny obyvatelstva,
- podobná omezení mají dlouhodobý charakter.

V rámci strategie boje proti sociální exkluzi by proto společnost měla svým členům garantovat následující „Dekalog občanských práv“:⁹⁷

- profesionální pomoc při narození;
- bezpečný a zdravý životní prostor;
- adekvátní výživu;
- přístupnou zdravotní péči;
- kvalitní praktické vzdělání;
- politickou participaci;
- ekonomicky produktivní život;
- ochranu před nezaměstnaností;
- důstojnou starobu;
- slušný pohřeb.

⁹⁶ Touraine A. Face à l'exclusion. //Esprit. 1991, № 14

⁹⁷ Srovnej Touraine A. Face à l'exclusion //Esprit 1991, № 14 anebo Friedmann J. Rethinking poverty: Empowerment and Citizen Right // International Social Science Journal 1996, № 148

V období „Welfare State“ (sociálního státu) to byly podnik, rodina a stát, které ochraňovaly jednotlivce před možnými riziky spojenými s výkyvy ekonomické konjunktury; v dnešní postindustriální civilizaci se však ukazuje, že působení těchto tří sociálních institucí je nedostatečně efektivní a rostoucí společenská rizika tak ve stále větší míře dopadají přímo na bedra jednotlivců.

Proto v rámci strategie boje proti sociální exkluzi je zapotřebí pregnantně formulovat politiku, která se neorientuje na celou společnost, nýbrž na jednotlivé ohrožené lokální komunity⁹⁸ - což je v konečném důsledku úkol mikrosociální analýzy problematiky sociálního vyloučení.

Soudobá francouzská sociologie v rámci mikrosociální analýzy fenoménu sociální exkluze a bezdomovectví se shoduje v následující charakteristice bezdomovců: je to sociální skupina nestabilní – lidé do této skupiny vstupují a odcházejí z ní; je to sociální skupina nehomogenní – v rámci skupiny bezdomovců se lidé nacházejí v rozličných situacích co se týče jejich životní dráhy, sociálních osudů, příjmů, sociálních vztahů, ubytování, sociální pomoci atd.

V zásadě lze podle francouzských autorů determinanty bezdomovectví rozdělit na objektivní (strukturální) a individuální (osobnostní). Dělení je možné dále precizovat na determinanty sociální, ekonomické, psychologické atd. Je jasné, že ne každý, kdo čelí nepříznivým sociálně-ekonomickým faktorům (ztráta zaměstnání, krácení sociálních dávek, nepříznivý vývoj na trhu s byty atd.) se stane bezdomovcem, stejně jako je jasné, že bezdomovcem se nestanou lidé náhodou. Francouzská mikrosociologie bezdomovectví konstatuje, že existují určité osobnostní problémy a okolnosti, které významným způsobem zvyšují individuální riziko bezdomovectví.⁹⁹ Názor, že bezdomovectví je svobodně zvoleným životním stylem určité skupiny lidí a výrazem svobodného rozhodnutí této skupiny lidí je všeobecně odmítán. Protože míra teoretického zobecnění fenoménu bezdomovectví je značně problematická, francouzská mikrosociologie se snaží vytvořit především model dynamické deskripce bezdomovců a detailně popsat každodenní život bezdomovců, jenž se skládá z kombinace kutilství, ale také „fušerství“ (bricolage) z mnoha zdrojů, které bezdomovci mohou, ale také nemusí využít ve svůj prospěch.¹⁰⁰ Početné práce ukazují, že každodenní život bezdomovců je organizovaný podle přesného rytmu s repertoárem dobře propracovaných aktivit. Tyto závisí od heterogenity zkušenosti (doslova od kariéry bezdomovců), která se odvíjí od doby trvání bezdomovectví a od typu vztahů bezdomovců se systémem sociální péče a s veřejným prostorem.

Dalším problémem, kterému se věnuje francouzská mikrosociologie bezdomovectví, je způsob, jakým veřejnost reaguje na tento fenomén. I když všeobecnou reakcí je převážně sympatie, mikrosociologické studie každodenních reakcí veřejnosti na bezdomovce ukazují, že tato sociální skupina vyvolává nejednoznačné reakce (ne vždy výslovně sympatizující)¹⁰¹. Pokud ovšem existují diametrální odlišnosti v převažující celospolečenské percepci fenoménu bezdomovectví ve francouzské a české populaci (jak již jsme zmiňovali, Češi ve své většině projevují k bezdomovcům averzi, štítí se jich; Francouzi mají pro problémy bezdomovců pochopení, sympatizují s nimi) je to důsledek té skutečnosti, že ve Francii se sociální stav

⁹⁸. Declerck (Patrick). Les naufragés. Avec les clochards de Paris, Plon, 2001, p.49

⁹⁹ Goffman (Erving). Stigmaté. Paris, Éditions de Minuit. 1989, p. 73

¹⁰⁰ Garraud (Phillipe). Le chômage et l'action publique. Le „bricolage“ institucionalisé. Paris L'Harmattan, 2000, p.39

¹⁰¹ La question SDF. Le lien social. Julien Damon, Paris 2000, p. 45

a hrozba bezdomovectví dotýká nesrovnatelně většího kontingentů lidí, než v České republice, a pro francouzskou společnost je to již chronický sociální problém posledních pětadvaceti let; česká zkušenost je naproti tomu časově krátká, dotčena je jí relativně velice malá skupina obyvatelstva a je také ovlivněná optimistickou vizí začínajících budovatelů tržní ekonomiky – bezdomovectví je výrazem osobního (a ne sociálně-ekonomického) selhání.

Problém bezdomovectví se setkává s velkou pozorností, protože je velice viditelný; každý, hlavně ve velkých francouzských městech je denně konfrontován s bezdomovectvím. Bezdomovci se vyskytují ve všech veřejných prostorech. Od osmdesátých let minulého století je lze pozorovat na ulicích, lavičkách, veřejných toaletách, jsou permanentně vystaveni pohledu veřejnosti. Zároveň jsou vystaveni agresivitě, ponižování, násilí, klimatickým změnám. Velice často jsou to osoby handicapované anebo se zvláštním chováním či jeho poruchami. Zanechávají „stopy“ – kartóny, prázdné láhve, hromady šatstva v parcích a na plotech, plné igelitové tašky, mají skryše, kde přespávají: v kanálech, v metru – města jsou poznamenána jejich přítomností.

Současně s rozvojem sociální pomoci byly vytvořeny pro bezdomovce útulky, noclehárny, vývařovny, centra distribuce jídla. Kolem těchto míst se bezdomovci shromažďují, což má za následky, že vzbuzují pozornost veřejnosti. Zjevná přítomnost bezdomovců se dá interpretovat také na základě toho, jak využívají veřejné prostory. Mikrosociologické studie potvrzují zvláštní způsob, kterým bezdomovci využívají veřejné prostory. Tyto se stávají pro ně prostorem, kde nacházejí útočiště, přístřeší, záchranu a současně zdroje obživy a prostředky na přežití.

V případě bezdomovců máme co do činění se zvláštním využitím veřejného prostoru, s jeho privatizací¹⁰². Ještě více se bezdomovci zviditelňují tím, že ve veřejném prostoru hrají svoji sociální roli tak řečeno podle pravidel divadelní dramaturgie. Tato dramatická, teatralizovaná vystoupení mohou mít rozličnou podobu. Od osmdesátých let minulého století se zvýšil počet příležitostí ke kontaktu s bezdomovci prostřednictvím rozličných forem žebrání a rostoucího počtu bezdomovců, kteří prezentovali (doslova dramaticky zinscenovali) svůj život na ulici. Aktivita, které provádějí bezdomovci jsou rozmanité: hrají na hudební nástroje, prodávají květiny, kreslí na chodnicích, hrají divadlo jednoho herce, anebo divadlo s loutkami v metru. V rámci těchto svých dramatických prezentací velice často mluví s kolemjdoucími o své životní situaci. Nejčastější aktivitou bezdomovců je žebrání, přičemž je často kombinované například s prodejem květin, muzicírováním na ulici apod. Třeba však uvést, že ne všichni žebráci jsou bezdomovci a naopak.

Od roku 1993 se ve Francii objevila nová aktivita – prodej bezdomoveckých časopisů¹⁰³. Současně se započítáním tohoto prodeje se počet bezdomovců na veřejnosti ještě zvýšil, stali se ještě viditelnějšími. Změnil se také částečně vztah mezi bezdomovci a veřejností. Bezdomovci se stali iniciátory kontaktů, nejsou už jenom pasivní, nastává změna jejich sociální role – stávají se prodejci a kolemjdoucí chodci kupujícími. Postupně vznikají stále další časopisy a objevují se noví prodejci – vzniká tak dojem, že pokud by nebyli časopisy, bylo by také méně bezdomovců.

V každém případě růst a pokles trhu s prodejem bezdomoveckých časopisů má silný vliv na percepci a formulaci problémů bezdomovců. Existuje několik originálních (možno říci

¹⁰² La question SDF. Le lien social. Julien Damon. Paris, 2000, p. 97

¹⁰³ La question SDF. Le lien social. Julien Damon. Paris, 2000, p. 135

kacířských) hypotéz vysvětlujících viditelnější přítomnost bezdomovců a častější interakce chodců s bezdomovci.

Základní hypotéza má vztah ke transformaci způsobu regulace veřejných prostorů. Je postavena na více sociálních konstantách: dekriminlizace žebrání a tuláků, změně postupů policie, která si přestává všimát drobných, každodenních problémů, otevření veřejných prostorů a zrušení kontroly vstupu hlavně na železničních stanicích a v metru, rekonstrukce a sanace městských čtvrtí, které by mohly být místem koncentrace bezdomovců. Tato fakta podporují hypotézu o zvětšující se „poréznosti“ (propustnosti, otevřenosti veřejných prostorů). Hypotéza vysvětlující vzrůstající nápadnost bezdomovců z hlediska změn v urbanistické morfologii a ekologie byla již dříve zformulována v USA. Spočívá na relativně starších studiích signalizujících určité rozptýlení populace bezdomovců spolu s postupným zánikem nezdravých (zaostalých) městských čtvrtí¹⁰⁴ – tato analýza je důležitým elementem pro pochopení toho, proč se zvyšuje viditelnost a nápadnost bezdomovců.

Existují dva nejdůležitější elementy pro pochopení tohoto rostoucího zviditelňování bezdomovců:

otevření veřejných prostorů;

transformace způsobu spravování těchto prostorů .

Ve všech velkých metropolích lze pozorovat v důsledku stavebních rekonstrukcí a modernizací změny v prostorové distribuci fenoménu bezdomovců, jenž souvisí s mizením „urbanistických zadních dvorů „ – čtvrti chudých, ghett, příkopů, ve kterých se mohli v minulosti bezdomovci dislokovat.

„Poréznosti“ veřejného prostoru napomáhá také skutečnost, že chybějí zábrany vstupu do metra – v otevřených prostorech metra lze v současnosti na rozdíl o dob minulých strávit den a noc bez toho, aby bezdomovci byli rušeni. Stejný následek má také zrušení pozice domovníka ve velkých obytných budovách a „nahrazení“ domovníka čipovou kartou pro vstup do budovy.¹⁰⁵ Bezdomovci se takto mohou dostat na chodby a do suterénních místností v obytných budovách. Ve všeobecnosti se také změnila pravidla, podle kterých je regulovaný veřejný život ve městech.

Mění se priority městské policie, stává se jím boj s kriminalitou – souvisí to také s dekriminlizací tuláctví a žebrání, těmto jevům se již nemusí věnovat v činnosti městské policie taková pozornost. Proto tuláci a žebráci již nejsou pronásledováni a vypuzováni z veřejných míst a mohou se v jejich rámci volně pohybovat a proto jsou též viditelnější. Nemusí se již chránit před policií – od roku 1960 je již policie nezavírá, to je francouzský příklad.

Sociologické průzkumy, které byly realizovány k problematice sociální exkluze a bezdomovectví v průběhu posledních dvou desetiletí ukazují, že „vyloučení“ disponují velkou dávkou sympatií ze strany francouzského veřejného mínění. Na základě podrobnějších mikrosociologických dat, je však zároveň zřejmé, že pocity jednotlivých Francouzů vůči bezdomovcům jsou o mnoho rozporuplnější (ambivalentní) ve srovnání s pocity, které se objevily v sociologických šetřeních o exkluzi a bezdomovectví. Dát žebrákovi almužnu, anebo ho ignorovat anebo dokonce odbýt? Jakýmkoliv způsobem se člověk rozhodne, nikdy

¹⁰⁴ Bahr H. The Gradual Disaffiliation of Skid Row. Social Problems, vol. 15, № 1, 1967 p. 41-45

¹⁰⁵ Borgetto M., Lafore R. Droit de l'aide et de l'action sociales. Paris, Montchrestien, 1996, p.43

nezůstává indiferentní¹⁰⁶. Odpověď na prosbu žebrajícího si zpravidla jednotlivec zkombinuje (bricoler) na základě úvahy a důvodu:

citového: cítím se v této situaci nepříjemně?

hodnotícího: jsou bezdomovci odpovědní za svoji situaci?

axiologického: je žebrající katolík, protestant, muslim a mám mu proto dát almužnu?

utilitaristického: co mi to přinese, když poskytnu almužnu?

V každé z těchto možných situací jsou zaangażované ze strany dávajícího almužnu kognitivní prostředky selekce. Tváří tvář těm, kteří se snaží upoutat naši pozornost se můžeme ptát na:

pravdivost (je tato bída skutečná nebo předstíraná?)

neškodnost (co se stane, když poskytnu almužnu?)

náprava (co se změní jednou almužnou?)

spojitost (může mě také postihnout podobný osud a chudoba?)

V jiných zemích – jde především o rozvojové země – nevede viditelnost bezdomovců k žádné veřejné reakci. Například v Indii anebo Brazílii je obrovské množství bezdomovců a žebrajících na ulicích, a bez ohledu na tuto alarmující sociální skutečnost nevznikají v těchto zemích žádné velké veřejné programy na pomoc bezdomovcům.

Naproti tomu ve Francii takové velké veřejné programy existují a představují integrální součást tzv. „action publique“ (veřejného konání), jenž reaguje na situaci bezdomovců. Klíčovou součástí „action publique“ je „sociální pohotovostní služba“¹⁰⁷.

Výraz „sociální pohotovost“ pochází z francouzského slovního spojení „urgence social“. Vypůjčuje si medicínský pojem „pohotovost“ pro popis situací bezdomovectví, kdy se předpokládá, že člověk se nachází v situaci sociální pohotovosti, protože je vystavený určitému nebezpečí plynoucímu ze způsobu života na ulici.

Většina veřejných úřadů ve Francii má tendenci vyhlásit „stav sociální pohotovosti“ v určitá období obvykle podle klimatických podmínek. Takto pouze v průběhu zimy a zvláště v době výrazného poklesu teploty se realizuje pohotovostní plán¹⁰⁸.

Média a veřejné mínění také hrají roli v akcích tohoto typu a jsou to právě ona, která vyvíjejí tlak na veřejné úřady, aby pomohli těm, kteří spí na ulicích v průběhu zimních měsíců. Média rovněž organizují charitativní akce. Avšak během jiných ročních období je veřejné mínění v jednotlivých lokalitách často zdrojem zcela odlišného nátlaku a dožaduje se represivních opatření a administrativních zákazů ze strany místních orgánů moci ve vztahu k bezdomovcům.

Opatření potírající žebračky (například zákazy žebření na určitém území) pocházejí právě z jednotlivých místních magistrátů a jsou ve Francii od devadesátých let minulého století periodicky praktikována. Prohlášení místních orgánů, které přijaly taková opatření, potvrzují zásadní skutečnost, že veřejná politika (politique publique) je poplatná představě, že ve vztahu k bezdomovcům je možné aplikovat kombinaci filantropie, charity¹⁰⁹, pohostinnosti (jejími adresáty mají být „dobří“, znovuzařaditelní bezdomovci, schopní zbavit se sociální

¹⁰⁶ La question SDF. Le lien social. Julien Demon. Paris 2000, p. 229

¹⁰⁷ Borgetto M. Lafore R. Droit de l'aide et de l'action sociales. Paris, Montchrestien, 1996, p.67

¹⁰⁸ Borgetto M. Lafore R. Droit de l'aide et de l'action sociales. Paris, Montchrestien, 1996, p.78

¹⁰⁹ Nárazová charitativní péče i systematictější podpora ze strany státu mají společné to, že nedokáží začlenit sociálně vyloučené zpět do společnosti; nabízejí totiž almužnu, nikoli integraci. (Viz. Keller J. Dvanáct omylů sociologie. Praha, Slon 1995, s. 159)

exkluze) a represivních opatření a dohledu nad pohybem populace, jež jsou namířená vůči „špatným“ bezdomovcům, znovu nezařaditelným, „věčným“, sociálně vyloučeným a nežádoucím vetřelcům.

Na druhou stranu, nevládní organizace při posuzování „pohotovostní situace“ mají tendenci vycházet spíše z potřeb jedince vystaveného nebezpečí spaní nebo života na ulici a tudíž považují, že takový člověk se nachází ve stavu permanentní sociální pohotovosti nehledě na roční období. Důležitější pro nevládní organizace je, aby pohotovostní služby byly součástí širší nabídky integračních služeb a podpory pro bezdomovce.

V kontrastu vůči všem objektivním a vědeckým výzkumům problému bezdomovectví ojedinele stojí kniha Patricka Declercka – filozofa, doktora antropologie na Ecole des hautes études en sciences sociales (Vysoké škole sociálních věd, psychoanalytika), zakladatele první poslechové konzultace určené pro populaci bezdomovců v letech 1986-1987 – „Ztroskotanci“ (Les naufragés)¹¹⁰. Jeho vyprávění ilustruje posun vlastního vědomí v rámci jakési iniciační cesty, pouť od jednoho ztroskotance k druhému je částečně i jeho vlastním příběhem. Declerck žil několik let mezi pařížskými bezdomovci; formou zúčastněného pozorování se snažil poznat jejich život. Často měl pocit, že je jedním z nich...

Uvedeme na tomto místě pro zajímavost a hlubší pochopení problematiky „z druhé strany“ několik ukázek ze zmíněné studie:

„Tendence za pomoci kategorií se střetnout s děsuplným prostředím, dát tvar amorfnímu, uchopit prchavé Tulák, bezdomovec – vždy ten druhý, nikdy já.. Cítím jeho pach, svůj ne. Jak dělat vědu na základě ničeho, zmatku, nicoty? Bezdomovci navíc nepředstavují jasně vymežitelnou společenskou skupinu; skládají se z nestabilních bodových agregátů individuí, více či méně izolovaných uprostřed ticha či řevu svých alkoholických delirií... Přesto by bylo bývalo možné pokusit se o objektivní přístup, popsat jednotlivé praktiky žebroty, mikroekonomickou výměnu, k níž v tomto prostředí dochází, geografii přemísťování bezdomovců; pořídit seznamy jejich věcí...“ (to se však nepodařilo, později, ve styku s utrpením, hrůzou a absencí smyslu už autor toto záměrně odmítl.)

„Objektivizující věda se na pozadí smrti ukázala směšnou, malou, jakousi pouhou „kratochvílí“ (Pascal). Bezdomovci nás mají něčemu naučit, vyznačují se nadřazenou směšností, která se obejde bez víry v jásavý zítřek, v budoucnost člověka, v cokoli s výjimkou nicoty a smrti. Ponurá velikost. Je málo lidí, kteří dokáží žít bez naděje. Procházejí životem po čtyřech, vrávorají, lezou po kolenou, ale žijí dál. K sebevraždám tu dochází výjimečně. Bludné, tajemné koráby. Velcí cestovatelé nicoty, plní slávy, neboť jejich cesta je bez návratu.“

„... Otázky se netýkají analýzy této populace, ale úzkosti, kterou pociťujeme ve styku s její odlišností. Doufáme, že ji tak zredukujeme, že se sama od sebe jaksí vypaří. Tímto způsobem se však nic nedozvíme. Jako Penélope spřádáme od jednotlivých kolokvií k sympoziím kousky koberce, který vzápětí hned zas pářeme. Je pro nás nemyslitelné, že vedle nás fungují bytosti, které se řídí jinou logikou, jinými tužbami a představami. Jak to, že mohou být jiní než já?...“

(překlad uskutečněn s pomocí Aleny Jurionové).

¹¹⁰ Declerck, P. Les naufragés. Avec les clochards de Paris. Paris, Plon, 2001

Následující závěrečné úvahy byly inspirovány knihou téhož autora, který problematiku bezdomovectví a bezdomovců poznal i „zevnitř“.¹¹¹ Jak bylo uvedeno výše, žil několik let mezi bezdomovci v Paříži a prováděl mezi nimi výzkum jako nezúčastněný pozorovatel.¹¹² Z dalšího textu plyne, že rozhodně nezůstával celou dobu „nezúčastněný“, občas ho atmosféra a celá problematika zatahla přímo do středu neuvěřitelného prostředí pařížských bezdomovců a jejich zvláštní skupiny, tzv. „klošardů“.

Při pokusu o deskripci a vyjádření stavu bezdomovectví a života bez přístřeší neustále narážíme na nedokonalost našeho jazyka. Bezdomovci? Nová chudina? Lidé bez trvalého pobytu bydliště? Tuláci? Sociálně vyloučení? Tuto kategorii lidí je velice těžké vtisknout do určitého pojmu; vymykají se totiž konvenční terminologii a zůstávají tak nepojmenovatelní. Protože námi používané pojmosloví má svůj předobraz v stabilním a identifikovatelném objektu.

Nelze popírat, že stav chudoby sehrává klíčovou roli v životě bezdomovců, jejichž většina se rekrutuje z nejchudších vrstev zemědělských a průmyslových dělníků zbavených prostředků k existenci, ale také celých rodin v průběhu mnohých generací živořících na okraji společnosti a na pomezí negramotnosti, násilí a alkoholismu.

Bez ohledu na propracovanou sociologickou argumentaci - pojmy slova chudoby a sociálního vyloučení – jsou nedostačující pro pochopení jejich životní situace; v prostředí bezdomovců jsou totiž zastoupeni (i když v menšině) představitelé všech společenských vrstev, tedy i z „vyšších kruhů“. Kromě toho chudí lidé a sociálně vyloučení zpravidla prožili ve svém životě stavy těžké psychopatologie, které byly často násobené psychopatologickými jevy v jejich rodině. Zvláště dětství těchto lidí povětšinou bylo poznamenáno těžkými psychickými traumaty. Příznaky etiologie chudoby podle mínění „Národního institutu statistiky a ekonomických výzkumů“ (Institute national des statistiques et des études économique) projevuje ve Francii až 6 milionů lidí žijících na hranici sociálního minima, avšak počet lidí, jenž se ocitají na ulici, pravděpodobně nepřesahuje 100 tisíc. Etiologii chudoby totiž ovlivňují i jiné faktory. Fenomén bezdomovectví proto není možné zredukovat k popisu jeho sociálně ekonomických parametrů, což potvrzuje i známý fakt, že se bezdomovci s nepřekonatelným odporem brání každému pokusu o zlepšení jejich situace. Pokud bychom vnímali zbídačování jako jednu z podob sociálně ekonomického násilí (viktologie), lze očekávat, že postižená individua by se příčinnivě snažila využít každou možnost, která jim pomůže se vrátit do normální „sociální situace“. Bohužel takové návraty se stávají zřídka. Právě naopak lze mluvit jako v medicíně o tzv. „terapeuticko-negativní reakci“, která paradoxně napomáhá tomu, že po každém zlepšení zdravotního stavu pacienta ihned proběhne recidiva doprovázená velice často zhoršováním všech jejich symptomů. Zbídačování („klošardizace“,“ poznamenání těžkým osudem) je sice sumárním výsledkem sociální, ekonomické a kulturní patologie, avšak ve své nejhlubší podstatě má psychopatologickou symptomatiku..

Klasická psychiatrie má tendenci ignorovat nosologické specifikum fenoménu bezdomovectví, považuje ho za socioekonomický epifenomén, který byl již v psychiatrii

¹¹¹ Patrick Declerck (*1953, Brusel) , filozof a antropolog působící na Vysoké škole sociálních věd, publikoval řadu článků v oboru etnologie a psychoanalýzy na téma desocializace, bludného života a alkoholismu. V 80. letech 20. století působil jako psychanalytik a založil první poslechové konzultace určené pro populaci bezdomovců.

¹¹² podle Declerck, P. Les naufragés. Avec les clochards de Paris. Paris, Plon, 2001

zdůvodněn a podrobně popsán. V učebnicích psychiatrie se uvádí, že určité formy alkoholismu, schizofrenie nebo poruchy osobnosti (tzv. sociopatie) mohou některá individua převést až k jejich marginalizaci a v některých případech i ke „klošardizaci“. Navzdory výhradám, jež jsou stále častěji vznášeny vůči tomuto tvrzení, z pohledu psychiatrie problematika bezdomovectví nespadá do kompetence tohoto oboru. Naproti tomu nikdo nepopírá, že neštěstí a utrpení doprovázející život člověka na ulici ho závažným způsobem poznamenává. Fyzická a psychická utrpení způsobují například, že bezdomovci zažívají pocity hrůzy a deprese.

Klasická psychiatrie prosazuje stanovisko, že určité formy mentální patologie mají sociální, ekonomické a „vztahové“ důsledky a napomáhají marginalizaci sociálních subjektů, které se postupně stávají bezdomovci. Bezdomovectví může následně způsobovat epifenomén druhotných psychiatrických problémů. Ocitáme se tedy před kruhovým etiologickým modelem, podle kterého zbídačování je jednou následkem a epifenomémem, a podruhé příčinou. Problematika desocializace se však nejeví pro psychopatologii jako relevantní. Zbídačování ve své nejhlubší podstatě není ničím jiným než existenciální cenou, kterou někteří nemocní, trpící psychiatrickými poruchami platí za svojí neschopnost fungovat v reálném životě. V této perspektivě je bezdomovectví fenoménem veskrze sociálním, protože se v něm kumuluje řada společenských problémů. Klasická psychiatrie zaujatá takovým teoretickým přístupem se současně zbavila možnosti proniknout do specifiky fenoménu bezdomovectví, který interpretuje výhradně jako stav nouze a ve svém konečném důsledku se stává pro ni prázdňným pojmem. Celá řada podobných argumentů, jež jsou používána jako potvrzení teorie sociální redukce mohou však také posloužit jako kontra argumenty.

Předpokládá se, že ve Francii žije asi 2 miliony alkoholiků a 1 % z celkové populace země (přibližně 600 tisíc lidí) trpí různými formami schizofrenií. Jednoduché srovnání těchto údajů stačí k tomu, abychom jsme se přesvědčili, že samotná psychiatrická patologie není schopná vysvětlit „klošardizaci“. Navíc náš předpoklad, že člověk postižený psychiatrickou patologií by rád ulehčil svému utrpení souvisejícímu se sociální marginalizací, se ukazuje jako nesprávný. Bezdomovci přijímají dočasné zlepšení své situace, relativní komfort a pohodlí, kterého se jim dostává v centrech pomoci, aby se opětovně dobrovolně vrátili na ulici.

Psychiatrie, stejně jako i sociologie se snaží každá po svém redukovat význam, smysl a specifikum bezdomovectví. Psychiatrie považuje bezdomovectví za výsledek psychické patologie a tak úplně zavrhuje etiologii sociálního světa. Pro sociologii je bezdomovectví konsekvencí různorodých mechanismů sociální a ekonomické exkluze. Ve svých důsledcích jak psychiatrie, tak sociologie zbavuje bezdomovectví jeho skutečného smyslu a zvláštností.

Z toho všeho vyplývá, že sociální jev „klošardizace“ má více než jednu příčinu. Máme co do činění s multifaktorní etiologií, ve které se střetávají „křížové účinky“ exkluze sociální, ekonomické, rodinné a kulturní, ale ve stejné míře i faktory individuální patologie, které mají často psychiatrický charakter (alkoholismus, polytoxikomanie, patologie osobnosti, psychózy), které se zvláště výrazně projevují, když individuum žije na ulici. Ve snaze vyhnout se těmto patologickým důsledkům francouzští socialisté v minulosti navrhovali (např. Jaurès), aby kontingent bezdomovců byl reformován do podoby rezervní armády kapitálu.

Lze také říct, že „klošardizace“ se nachází ve stejném poměru k chudobě a sociální exkluzi, v jakém je mystické delirium a náboženství. Jinými slovy (je tady nějaký pokus o definici ...) bezdomovec, klošard je šílencem z vyloučení (le fou de l'exclusion). Uvedený druh šílenství nelze zredukovat na žádný jiný, chceme-li se pokusit o lepší porozumění zkoumané problematice.¹¹³

Na základě prezentovaného přehledu témat výzkumu problematiky bezdomovectví v současné francouzské sociologii lze dospět k jednoznačnému závěru, že to byla právě literatura francouzské sociologie, která v mnoha aspektech objevovala a zpřístupňovala problematiku bezdomovectví pro moderní sociologické bádání; nástup společnosti sítí (network society) způsobil, že soudobý stát nemá dostatek zdrojů, aby se úspěšně vypořádal s narůstajícími počty případů sociální exkluzi a bezdomovectví a veškerá pozornost státní moci se proto soustřeďuje na ohrožené lokální komunity (sociální ohniska, kde se problém bezdomovectví především koncentruje a zviditelňuje). Tyto skutečnosti činí mikrosociologickou rovinu výzkumu bezdomovectví zvláště perspektivní jak pro francouzskou, ale také českou sociologii.

¹¹³ Podle P. Declerc Les naufragés. Avec les clochards des Paris.

10. Anamnestická šetření vybraných jedinců

Jednou z metod, kterou jsme použili ke zkoumání daného tématu, byly anamnestické rozhovory s bezdomovci. Vybráni byli jedinci, kteří byli sociálními pracovníky označeni jako ti, kteří mají po různých životních peripetiích reálnou šanci na návrat do běžného života. Tento přístup byl zvolen z několika důvodů. Především tato metoda umožňuje hlubší prozkoumání cesty k životě na ulici, způsobu života bez domova i možnosti návratu k běžnému životu. V konkrétních případech jsme zjišťovali, jací jsou lidé, kteří jsou schopni se dostat z obtížné životní situace a kdo byl schopen jim poskytnout účinnou pomoc. Z hlediska preventivního nás zajímala zejména jejich „cesta zpět“.

V obecném povědomí existuje fatalistický názor, že cesta z ulice zpět není možná a navíc v odborné literatuře i v médiích je občas prezentován názor, že „každý se může stát bezdomovcem.“ Např. ve studii MCSSP¹¹⁴ je uvedeno: „...bezdomovcem se může stát nejen člověk se sníženými sociálními schopnostmi a dovednostmi, ale i člověk plně integrovaný ve společnosti a ekonomicky relativně dobře zajištěný. Náhlá ztráta zaměstnání v souběhu s vážnou nemocí, úrazem nebo krizí v rodinných a partnerských vztazích dokáže přivést na ulici prakticky kohokoliv.“

Tyto úvahy jsou přes svoji nezpochybnitelnost poněkud problematické, neboť navozují dojem, že člověk je bezmocná bytost, závislá pouze na okolnostech. Navíc ty, kteří jsou v situaci bezdomovectví jakoby „ospravedlňuje“ v jejich pocitu bezmocnosti. Utrzuje je v tom, že za nic nemohou, za nic neodpovídají a vše se děje jakousi nespravedlností, která přichází zvenčí. A především: nemohou se svojí situací nic dělat. - Je sice do určité míry pravda, že každý se může stát bezdomovcem, ovšem důležité je, že každý už nemusí bezdomovcem zůstat.

Z této myšlenky jsme vycházeli při plánování zaměření empirické části naší práce a výběru jedinců pro anamnestické pohovory. Hlavním cílem tohoto šetření bylo zjistit, jací lidé a proč se na ulici dostali a hlavně jaké jsou možnosti a schopnosti těchto lidí „něco se svojí situací udělat“. Snažili jsme se zjistit, co hraje roli u lidí, kteří se z ulice dostali zpět do běžného života. Jakou roli hrají instituce, jak státní, tak nestátní, jakou roli hraje osobnost člověka a jeho vůle k běžnému („normálnímu“) životu. Kasuistické pohovory byly realizovány s jedinci, kteří skutečně nějaký čas žili na nádražích a spali v tramvajích a mnozí za sebou měli velmi pestrá kriminální minulost.

Anamnestické rozhovory byly uskutečněny s 10 osobami. V podstatě nebyla možnost výběru osob, spíše bylo nutno tento typ klientů vyhledávat, neboť jedinců s požadovanými charakteristikami, kteří byli ochotni k rozhovoru, nebylo mnoho. Přesto jsme se při zadávání požadavků snažili, abychom zachytili pokud možno co nejširší věkové spektrum (což se zdařilo pouze částečně) a aby byly zahrnuty do šetření i ženy.

¹¹⁴ Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P., *Bezdomovectví v hlavním městě Praze*. Praha MCSSP, 2004, s.5.

Zkoumali jsme následující okruhy:

- I. Výchozí sociální zázemí (orientační rodina a případné problémy v ní). Vztahy zejména s matkou, dále s otcem, sourozenci a případně širším příbuzenstvím, byly-li významné. Celková atmosféra a výchovný styl v rodině.
- II. Sňatky, rozvody, rozchody, střídání partnerů. Současná partnerka, partner. Časové umístění relevantních událostí.
- III. Důvody ztráty bydlení.
- IV. Vztah k práci.
- V. Další sociální vazby. Kamarádi, kdo jsou, jací a odkud jsou, zda je možno se na ně spolehnout, zda jsou to též bezdomovci atd.
- VI. Zkušenosti z bezdomoveckého prostředí.
- VII. Závislosti a zkušenosti s alkoholem a drogami.
- VIII. Některé osobnostní rysy, zejména zodpovědnost za své jednání.
- IX. Jak se dostal(a) z „ulice“, kdo mu (jí) nejvíce pomohl na cestě zpět.
- X. Základní sociodemografické charakteristiky (věk, rodinný stav, počet dětí, vzdělání)

MUŽ, 39 let

Tento muž byl ve svých 35 letech propuštěn ze svého 13. trestu odnětí svobody (celkem strávil ve výkonu trestu“ více než 15 let převážně za majetkovou trestnou činnost, §§ 132 a 247 tr.zák.).

Jeho vstup do života, dětství i kriminální kariéra připomínají typickou kasuistiku z učebnice kriminologie.

Rodina a dětství: pochází ze tří dětí, je nejstarší. Otec nedávno zemřel, matka v současnosti žije s přítelem, též recidivistou, klient se nestýká s ní ani se sourozenci. Když mu bylo 8 let, dali ho rodiče do dětského domova, on prý dodnes neví proč. Dva mladší sourozenci žili v rodině. Na letní prázdniny si pro něj rodiče jezdili, doma však pobýval maximálně 2-3 dny, zbytek prázdnin byl u dědečka.

K matce se snažil ještě jednou vrátit – po jednom návratu z kriminálu, opět byl odmítnut.

Škola: prospěch průměrný, měl problémy s chováním, většinou dvojky z chování, hlavně kvůli útěkům z dětského domova.

Dospívání: v 15 letech se vrátil domů k rodičům, resp. byl vrácen z dětského domova. Brzy poté jel s kamarády na výlet, auto havarovala, 3 spolupasažéři zemřeli, on byl těžce zraněn a dodnes trpí následky: posttraumatickou epilepsií. Po návratu z nemocnice ho otec opět „vyhodil“ z domu, údajně proto „že je kripl“, matka se ho nezastala. Tehdy – v 16 letech – se dostal poprvé na ulici. Tak se odstartovala – byla odstartována - i jeho bezdomovecká a souběžně i kriminální kariéra.

Kriminální kariéra: V 16 letech (v r. 1983) po vyhození z domova se tak stal prvním pražským bezdomovcem (jak sám sebe se smíchem i trochou hrdosti označil). Říká – „no co jsem měl dělat? Kradl jsem.“ Kradl především v chatových osadách. Brzy byl odhalen a v r. 1984 (17 let) měl první soud. Hned první trest byl nepodmíněný, byl 2x v Libkovicích, následovaly Bělušice, Rýnovice, Valdice.... Opakuji: celkem byl 13x trestán a celkově strávil ve vězení 15 let a 1 měsíc. Vše za majetkovou trestnou činnost (§ 247 krádež a §132 tr.zák. rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví).

Alkohol a drogy: Alkohol moc nepije, tak jedno pivo denně, dříve fetoval, od 16 let, hlavně ve věznici (uvádí alnagon a brown). Od r. 1990 je „čistý“.

Bezdomovecká komunita: platí mezi nimi „zákon džungle“, velká rivalita, nikomu se nedá věřit. Žijí ve skupinkách, které soupeří mezi sebou o zdroje obživy. Vůdčími osobnostmi bývají Romové. Kamarádi se tam najít nedají.

Sociální vazby: v dětském domově byl spíše „vlk samotář“, nevěřil nikomu. Ani ve vězení se nedá mluvit o kamarádství, vazby mezi spoluvězni a ním byly, ale spíše na bázi vzájemné potřeby, nikoli přátelství. V současnosti se nejvíce přátelí s policisty, scházejí se v restauracích.

Děti: má 2 děti, 18letá dvojčata, která nikdy neviděl. S bývalou partnerkou žil 1 rok, dříve než se děti narodily, šel do vězení.

Současná partnerka: Zanedlouho se bude ženit. Partnerka v době rozhovoru byla ve 3. měsíci těhotenství, znali se 4 měsíce. Partnerka je z jihu Moravy, její rodiče jim zařídili bydlení, bude se prý starat o rodinný vinohrad.

Jak se dostal zpět: uvádí, že zásadním momentem bylo, že poprvé v životě mu někdo dal důvěru. Soudkyně, která měla jeho případ na starosti, mu uvěřila, že se chce napravit a ač byl recidivista, neposlala ho do vězení, ale dostal alternativní trest 400 hodin veřejně prospěšných prací. Její důvěru nechtěl zklamat a od té doby údajně nic neukradl. Jeho slova potvrzují i pracovníci azylového domu a od té doby čistý trestní rejstřík.

Kdo mu poskytl pomoc: Důvěru a pomoc mu dále poskytli sociální pracovníci v Charitě a šéf Nového prostoru.

Stát mu dle jeho vyjádření nijak nepomohl, instituce, které kontaktoval, mu pouze „podráželi nohy“.

Na závěr rozhovoru je klient vždy vyzván, aby posoudil pomoc těch, kteří mu ji poskytli a kdo mu pomohl nejvíc. Vyjádřil se, že **z 90% si pomohl sám**, tím, že se snažil a chtěl ze situace dostat.

Případy žen bez domova jsou statisticky vzácnější. I z tohoto důvodu byla následující kasuistika zpracována poněkud podrobněji.

ŽENA, 30 let

Rodina: Narodila se v úplné rodině, v rodině bylo 5 sourozenců (4 dívky a nejmladší chlapec), ona je 2. v pořadí. Rodiče se rozvedli v jejích 10 letech, všechny děti šly k babičce. Do 10 let jejího věku – dokud neopustil rodinu otec – údajně měli krásnou rodinu a domácnost. Matka se starala o děti sama 5 let, pak začala žít s přítelem, prodala byt, děti opustila a začala brát drogy. Tehdy se otec – který předtím se o děti po celou tuto dobu nezajímal – najednou objevil, pomlouval před dětmi matku, nijak jim nepomohl.

Matka – měla k ní silný vztah, údajně jí vše odpustila. Když mluví o matce, náhle se rozplakala. „S maminkou jsem cítila velkou sepnatost... zemřela o úplňku...“ (Matka zemřela letos v únoru 2006 na leukémii.)

Otec do svých 10 let milovala, byl pro ni velmi důležitý. Po jeho odchodu od rodiny s ním už dobrý vztah neměla. Dopisoval si se sestrami, a v dopisech, které jim psal, se o ní nelichotivě vyjadřoval jako o „sebelitostné a nesoběstačné“. V současnosti je otec ve vězení za finanční podvod, do kterého ho údajně dostala jeho druhá žena. Usuzuje, že otec není dobrý člověk, když si nevážil fungující rodiny.

Sourozenci (sestry): Mnohé jí vyčítali i její sestry: „že jsem sebelitostná a zahlcuji okolí svými problémy“. Vztahy mezi sourozenci nebyly dobré, zlepšily se po smrti matky (ostatně jev známý a popsán v psychologické literatuře: sourozenecké semknutí po smrti rodičů a tváří v tvář nepřátelskému světu. Na konci rozhovoru dokonce tvrdí, že měli „sourozeneckou, rodinnou sepnatost, upřímnost“ – že alespoň zvedly telefon, i když vzápětí nechtěly se mnou mluvit. O bratrovi nikdy nemluví, jediná zmínka padla, že „je ještě malej“ (je mu v současnosti 21 let! – vytěšňuje ho?).

Syn: narodil se jí v r. 2000 za svobodna. S otcem dítěte se údajně měli brát, ale jeho rodiče mu svatbu zakázali. Jako důvod uvádí, že si jeho otec - policista zjistil, že její matka je feťačka. Po porodu jí nejvíce pomohla matka, která přestala fetovat a starala se o ni a o dítě. Na čas jí platila pronájem bytu. Klientka poté bydlela porůznu: u kamarádky, s dalším přítelem, u známých apod. Tři roky následně strávila v azylovém domě Diakonie. Těhotenství bylo problematické, po porodu 9 měsíců kojila. Syn má LMD, vyžaduje speciální přístup a zvláštní péči. Dle vyprávění matky není schopen podat předmět ze stolu („neví, který to je“), nemohl polykat jídlo, bojí se namočit si hlavu, bojí se ve sprchovém koutě, nechce čurat jako chlapeček, má větší problémy s hrubou motorikou – může také jít i o vážnější (nebo kombinované) poškození. Přiznává, že se k synovi zpočátku nechovala dobře, pomohl jí psycholog v Diakonii, který zároveň se snažil změnit její negativní postoj k mužům. Syn navštěvuje křesťanskou školkou, kde je to prý lepší než v té předchozí, ve které měl velké psychické problémy.

O synovi říká, že pro ni je to teď „přednostní muž“, ovšem přiznává, že ho vychovává jako holčičku.

Vzdělání: stavební průmyslovka, vyhodili ji, údajně kvůli otci, který tam před léty studoval, poté vystudovala gymnázium s maturitou

Vztah k práci, zkušenosti z práce

Motto: „Musím myslet na jistoty, ač jistoty – jako křesťan – neuznávám. Chci mít trvalé zaměstnání“.

Po maturitě šla na poštu. Poté pracovala v soukromé firmě, odkud byla z důvodu reorganizace propuštěna. Poté šla na úřad práce, byla tam půl roku, místa, která jí nabízeli, nebyla vhodná, všude požadovali řidičák, který nemá. (Udělat si ho nemůže z důvodů psychické lability.) Pak několik let byla na mateřské dovolené.

Aby měla možnost získat byt, našla si místo na poště. Nyní pracuje brigádnicky v advokátní kanceláři; poštu opustila, protože jí tam dělali naschvály (vesnické ženy, já jsem jiná, oni to cítili, věděli, odkud jsem...), musely zdarma pracovat přesčas.

Osobnost: V průběhu celého pohovoru je zjevný motorický neklid, neustále popíjí vodu. (Uvádí chorobu ledvin a lékařské doporučení hodně pít.) V současnosti se ambulantně léčí na psychiatrii s depresivní poruchou.

Nahlíží sebe jako člověka, který umí mluvit otevřeně, zvláště s dětmi („umím poslouchat, děti cítí, že jsem otevřená; mají mě rádi i zvířata“). Ráda rozdává pomoc, neumí ji přijímat. Jednou dala do souvislosti svou neschopnost přijímat pomoc se svou ovlivnitelností.

Mluví o sobě „objektivně“ (spíše jako o objektu – výsledek psychologických sezení?). I když tvrdí, že psychology nechtěla, a že vůbec zájem v azylovém domě o psychoterapie nebyl, přesto zmiňuje nějaké psychologické metody a rady, kterými prošla nebo které jí byli udělené (např. „*když jsem se dostala do azylového domu, nedokázala jsem se podívat lidem do očí. Taková hra na chudinku*“). Připouští, že tyto rady jí byly přece jen uděleny psychologem. Podívat se do zrcadla, naučit se dívat lidem do očí, místo obviňování druhých naučit se vše odevzdávat Bohu). Dříve za vše negativní vinila ostatní, nyní se naučila vidět chyby i v sobě. Sebe vymezuje z kategorií „bezdomovec“. Říká, že je prostě jiná.

Vztahy k mužům jsou jedním z jejích hlavních problémů. Má k nim silně problematický vztah - uvádí, že každý muž v jejím životě jí buď zahýbal, nebo moc pil alkohol, nebo skončil v kriminále. Na dotaz proč si myslí, že tomu tak je: „mám vyspělý intelekt, nic si nenechám líbit, jsem drsná, proto přitahuji spodinu. Ale jsem velmi citlivá, hned se rozpláču.“

V 18 letech se odstěhovala k příteli, se kterým žila 2 roky. Vztah skončil kvůli alkoholismu partnera. Loni začala žít s novým přítelem, byl opět alkoholik, absolvovala potrat a rozešli se. Má potřebu „mít doma někoho, kdo ji vyslechne a pohladí, utěší“. Takového muže nikdy nepotkala. Jinak opakovaně mluví o údajných blocích vůči mužům. Od psychologa očekává pomoc s tímto problémem. Má opakované vztahy s alkoholiky, otec jejího dítěte údajně též hodně pil.

Víra: k víře ji dle jejích slov přivedla její mladší sestra, která chodila do Křesťanského společenství. Křtil ji jeden z charismatických představitelů této církve, kterého posléze zařadila ke „špatným“ mužům, když ji údajně odsoudil za to, že má dítě za svobodna. Začala potom mít kontakty s Církví bratrskou (má tam kamarádky), ale na bohoslužby nechodí.

O bezdomovcích: „...je mezi nimi je hodně těch, co dokáží jen brát, a dávat nic neumějí, mají potřebu ublížit ostatním; když s nimi nekomunikujete, protože jste jiná, mají tendence vás vyloučit a ublížit vám...měli by se naučit koukat lidem do očí a zbavit se svých závislostí...Vzdát se něčeho kvůli cíli... bezdomovci se sami dostanou „na ulici“, jsou z rozvrácených rodin, mají sociálně slabé vztahy, „chlást“...potřebovali by mít svoje soukromí (to právě umožňuje azylový dům)...“

Ona sama udržuje kontakty jen s těmi z „bývalých“ , které – stejně jako ji – do této situace „dostal život“ a kteří se z ulice dostali zpět.

Kdo jí nejvíce pomohl: kriticky nahlíží na úřady (hovořila o Správě sociálního zabezpečení): nerozlišují klienty, všechny házejí do jednoho pytle. Úřady jí prý nepomohly, např. byla 8 měsíců úplně bez prostředků, poté měla 2000 Kč na měsíc apod.

Pomohla jí pracovnice z denního centra, díky jejíž radě získala byt. Řekla jí: „Nejste jako ostatní, jste jiná, zasloužíte si tu radu: „Nastupte do práce a dostanete byt“. Místo si našla a po doložení dostatečného příjmu jí pomohl Magistrát hl.m. Prahy - dostala byt 1+0, má šanci na větší až bude mít vyšší příjem. Po porodu jí nejvíce pomohla matka. Nyní jí nejvíce pomáhají sestry.

Na otázku, kdo jí nejvíce pomohl na cestě zpět z ulice bez váhání odpovídá :“ Já sama a Bůh!“. I jako jedno ze tří přání vyslovuje:“Aby i jiní mohli udělat takový krok, jako já – nashromáždit v sobě tu sílu...“. A jako další přání vyslovuje : „aby život se mnou tolik netřískal“.

Závěr: přes neradostné dětství a labilní osobnost má tato žena šanci se z největších problémů vymanit. Roli hrají i její dobré intelektové schopnosti a vůle dostat se pryč z nedobré situace. Hodně jí v jejím snažení pomáhá víra.

Následující kasuistika je případem muže, do jehož života zásadním způsobem zasáhla smrt manželky. Do té doby byl z hlediska sociální patologie víceméně bezproblémový. Jedná se o poměrně frekventovaný případ jedince, jehož největším problémem je nesamostatnost, resp. neschopnost žít samostatně. V rozhovoru stále zdůrazňoval, že až si sežene slušnou ženu, vše se změní.

S nesamostatností může souviset i tendence k závislostem. V atypicky vysokém věku se stal závislý na Pervitinu a ze závislosti se léčil.

MUŽ, 50 let

vdovec, základní vzdělání, částečný invalidní důchod

Rodina: je nejmladší ze tří sourozenců, nejstarší sestru měla matka za svobodna. Bratr zemřel v r. 2004, se sestrami se nestýká. Navštěvoval mateřskou školku, na základní škole měl problémy s kázní, s prospěchem údajně ne. Rodina se v jeho 12 letech přestěhovala do města, tam začaly některé problémy. Dostal se do party mladých lidí, kde se hodně pilo, byli přistiženi opilí, všichni dostali dvojku z chování.

Otec a matka: velmi si otce vážil po pracovní stránce, hovořil o něm jako o velmi dobrém a uznávaném řemeslníkovi. Otec se politicky angažoval před r. 1968, vážil si ho za to, že po okupaci vystoupil z KSČ, i když sobě i jemu tím zkomplikoval život: údajně se nedostal na školu, kterou chtěl a šel proto do učení, odkud ho rovněž vyloučili.

O matce neměl co říci, „normálně se o nás starala“.

Jak se dostal na ulici: zemřela mu manželka (r.2000), spolu děti neměli, ona měla syna z předchozího vztahu. Po její smrti chtěl pomoci svému nevlastnímu synovi, který tehdy stavěl rodinný dům. Prodal proto svůj družstevní byt, dal synovi peníze a sám šel do státního bytu, který byl ovšem dekretovaný na nevlastního syna. O tento byt syn přišel s odůvodněním, že má kde bydlet (v rodinném domě, který dostavěl). Klient šel proto (r.2004 v dubnu) přímo na ulici, u nevlastního syna bydlet nechtěl (nemohl?). V létě měl 2004 měl nějaký čas podnájem, poté odešel do léčebny - viz dále. Z komunity v Němčicích, kde se léčil, předčasně odešel, opět na ulici, peníze na podnájem již neměl. Po čase si sehnal známost, nějaký čas u ní bydlel a před Vánoci se na ulici dostal znovu. („Vyhodila mě na svátky.“) Byl v ubytovnách, v současném azylovém domě je od května 2006.

Závislost:

V srpnu 2004 šel na léčbu drogové závislosti do Červeného hrádku. V rozhovoru udával, že byl závislý na Pervitinu, na otázku, proč v tak pokročilém věku začal s Pervitinem uvedl, že se stal dealerem a když to měl doma, „chtěl zkusit, co na tom ty lidi mají“. Po odvykací kúře se dostal do CNP (Centrum následné péče pro toxikomany v Českých Budějovicích) a poté do výše zmíněné komunity v Němčicích.

Zdravotní stav a Pervitin:

Klient uvedl, že Pervitin mu pomohl při jeho problémech s páteří, „postavil ho na nohy“. Páteř měl předtím v sádrovém krunýři (pracovní úraz), byl nepohyblivý a díky Pervitinu se krunýře zbavil, je nyní v částečném invalidním důchodu.

Vzdělání a práce:

Má pouze základní vzdělání. Tvrdí, že z učebního poměru ho vyloučili z politických důvodů kvůli rodičům. Pracoval v různých dělnických profesích, do smrti manželky nikdy nebyl nezaměstnaný. V současnosti pracuje v tiskárně, práci mu zprostředkovali pracovníci azylového domu, kde mu rovněž poskytují ubytování. Prodává též Nový prostor. Splácí dluhy (250 000,- Kč), které má z trestné činnosti.

Bezdomovecká komunita:

Uvádí, že žil krátce v komunitě na Hlavním nádraží v Praze. Popisuje situaci tak, že většinou žije na nádraží více znepřátelených skupin bezdomovců. Tyto hranice mezi skupinami je třeba ve vlastním zájmu respektovat; tvrdí, že v opačném případě jsou schopni i zabít. Tam, kde se toto respektuje, komunita přežívá.

Jednotlivé skupiny si rozdělí území pro shánění životních potřeb (žebrání, drobné krádeže apod.), kam nikoho z jiné skupiny nepustí. Každý jedinec shání pro skupinu jídlo a pití, dělí se s ostatními mezi sebou. Jedna skupina se obává druhé. Mezi bezdomovci jsou i Romové (ti hlavně obchodují s drogami). Klient popisuje, že jeden čas žil ve skupině s Romy, spali v nějaké boudě za koleje. Pomáhali mu přežít, ale když zjistili, že z něj nic „nekápně“, ze skupiny ho vyřadili. Mezi bezdomovci žili dále Ukrajinci, Maďaři, Slováci – ti se většinou volně přidružili k nějaké již existující skupině. Mezi bezdomovci byli i skinheadi. Dle klienta nebyli horší nebo nebezpečnější než ostatní, „pokud nezasahujete do jejich „práv“, nechají vás na pokoji“.

Sociální vazby: život mu naprosto změnila smrt manželky. Byli 25 let spolu (zemřela v r. 2000) a po její smrti nastaly všechny jeho uvedené problémy. Dokud žila, chodil pravidelně do práce, jeho zdravotní stav byl uspokojivý, měl koníčky (cestování, rybaření). Tvrdí, že bez ženy nedokáže žít, proto si hledal známosti. Jeho největším přáním je „žít jako člověk“, „zlepšit se ve vztazích“ – tím myslí zejména vztahy se ženami = schopnost najít vhodnou partnerku a umět vztah udržet. Uvádí, že k „dobrému žití potřebuje ženu“. Prioritou je pro něj v současnosti rodina a zdraví.

Kamarády – jak uvádí - patrně nemá a tvrdí, že mu nescházejí a nikdy nescházeli. Uvádí, že ho vždy dostali do problémů a svedli ke špatnostem – viz trestná činnost.

Trestná činnost: v 16 letech ublížení na zdraví, podmínka 8 měsíců na 2 roky. Prý ho provokoval kamarád, proto ho zbil a u soudu mu řekli, že se měl bránit adekvátně.

2. trest: §§187, 188 (nedovolená výroba a držení omamných a psychotropních látek) – byl odsouzen, ale ve výkonu trestu nebyl, byla mu soudem určena léčba, kterou úspěšně absolvoval.

Současnost: v azylovém domě je v rámci možností spokojen, nejvíce mu pomohli právě tam. Tato organizace si klienty vyhledává na základě odhadu jejich předpokládané schopnosti zařadit se zpět do běžného života. (Jeho našli a oslovili na základě prezentace na webových stránkách Nového prostoru). Naproti tomu velmi kritizuje situaci v Novém prostoru, kde vedení dle jeho slov „ožebračuje bezdomovce“ a považuje NP za prostředek k obohacování se ze strany vedení (tento jeho názor není mezi bezdomovci ojedinělý).

Celkově: má pocit bezmoci a zavinění někoho druhého ve všech klíčových momentech svého života. Vzdělání nemá: kvůli politické angažovanosti rodičů. Zdraví ztratil v práci. Na ulici se dostal, protože mu zemřela manželka a on neuměl sám žít. Drogy zkusil, protože byly k dispozici „něco na tom musí být, když to lidi shánějí a kupují.“ Trestně stíhán byl proto, že ho provokoval kamarád. K tomu se pojí přesvědčení, že ho „zachrání“ něco nebo někdo zvenku.

Tento jedinec je typickou „obětí“ okolností tak jak je popisuje Dalrymple.¹¹⁵ Autor píše, že lidé tohoto typu (s životním pocitem oběti vnější situace) mj. došli k přesvědčení a utvrzují se v něm, že „neexistuje nic, co by se dalo získat individuální snahou, protože svět je tak nespravedlivě zařízen.“ Proto nemá žádný smysl jakkoliv se namáhat a o něco se snažit. Má proto cenu dělat v každém okamžiku života pouze to, co člověka nejvíce baví, a to tak, aby se nenudil.

¹¹⁵ Dalrymple, T., Život na dně. Světový názor, který vytváří spodinu společnosti. Praha, Academia, 2005.

Tito jedinci – jak dále uvádí Dalrymple - jsou přesvědčeni, že za všech okolností jsou oběťmi. Své chování vysvětlují okolnostmi: jsou bezmocnou obětí rozsáhlých sociálních, psychických či ekonomických sil vůči nimž jsou bezmocní. Autor popisuje konkrétní případy ze své lékařské praxe v chudinském prostředí: důvod, proč pachatel zmlátil opakovaně svoji družku je, že „dostal záchvat“, v lepším případě ho družka vyprovokovala. Jiný si píchl heroin do žíly, protože „heroin je všude“ a nedá se mu uniknout apod. Autor shrnuje: problémy lidí, kteří žijí „na dně“ má na svědomí jejich sebeklam, právě ta představa, že za všechno může někdo jiný nebo různé okolnosti. Jen jedinec sám nemůže nikdy za nic, jen on sám je vždy obětí. Rozebírá kořeny tohoto sebeklamu a nachází je v nejrůznějších aspektech veřejného i soukromého života a zejména v dysfunkčním systému hodnot předávaných z generace na generaci.

Pro mnohé bezdomovce je charakteristické, že popírají v zájmu zachování své hrdosti, svoji spolupatříčnost – minulou nebo současnou - k bezdomovecké komunitě. Tak tomu bylo i v dalším případě muže středního věku. U něho byla víra ve vlastní schopnosti a ostych za své selhání ústředním tématem.

MUŽ, 38 let

na standardní dotaz, jak se stalo, že přišel o bydlení, se vehementně brání: „já jsem na ulici nikdy nebyl, já jsem měl vždycky kde bydlet“ „na ulici jsem se nikdy nedostal, to jsou úplně jiní lidé“. Skutečností je, že bydlí v azylovém domě a má ještě některé nedorozřešené problémy s různými úřady.

Původní rodina: pochází ze čtyř dětí, nejstarší sestra (* 1965), bratr (leden 1968), pak klient (prosinec 1968), nejmladší sestra (*1972). Rodina fungovala „normálně“, nemá ke svému dětství a vztahům v rodině co dodat. Současnost: otec nedávno zemřel, s matkou (65 let) má vlnité vztahy. Matka žije v Ostravě, nejezdí za ní, „zabouchl za sebou dveře“, údajně nechce rodinu se svými problémy zatěžovat. Nemá rád starší sestru, zdůvodňuje to tím, že zneužila finančně otce, který za ni a jejího (nyní již bývalého) manžela musel jako ručitel splácet půjčku. Dobrý vztah uvádí s bratrem, který žije s matkou. Mladší sestru nevidá, ta bydlí mimo Ostravu.

Vzdělání: v Ostravě absolvoval základní školu a poté se vyučil zedníkem. S prospěchem dle vlastního vyjádření problémy neměl, s chováním ano, měl z chování častěji dvojky. Později si dálkově doplnil vzdělání, vystudoval při zaměstnání stavební průmyslovku.

Vlastní rodina: Po vyučení šel na vojnu (1987-89), během vojny (1988) se oženil. Na dotaz, proč tak brzy, odpověděl „tenkrát jsem to neřešil“, ženit se nemusel. Rozvedl se v r. 1995, dvě děti vychovává bývalá manželka. Jako příčiny nesouladu uvádí: žena byla zvyklá z původní rodiny mít hodně peněz, on proto šel pracovat na šachtu (kde se v té době dalo vydělat nejvíce peněz; tam pracoval 6 let). V té době byla manželka 6 let doma s dětmi. Klient uvádí, že se ale dětem příliš nevěnovala. Měla hodně kamarádek, se kterými buď doma nebo v restauraci popíjela, pokud byla v restauraci, dávala děti ke své matce. Když se bavila s kamarádkama

doma, děti údajně často nechávala bez dozoru, bez jídla, neuložila je ke spánku. „Dělala si co chtěla.“ Když on přišel pozdě večer domů, děti byly vzhůru, neumyté, hladové. Na dotaz, proč chodil domů tak pozdě, říkal, že měl přesčas a připustil, že někdy šel na pivo s kamarády. Po dalších dotazech přiznává, že byl „stále mimo domov“ a ona mohla mít pocit, že je na všechno sama.

Problémy vedoucí k rozvodu však nastaly poté, kdy přišel v dolech o práci (útlumový program OKD), začaly spory o peníze a manželka nastoupila do zaměstnání. Zároveň si sehnala vlastní byt, kam se s dětmi odstěhovala a v r. 1995 podala žádost o rozvod.

Pracovní kariéra: po nuceném odchodu z dolů často měnil zaměstnání. Pracoval u firmy Progres jako zedník, skončil po dvou letech údajně kvůli platební neschopnosti firmy. Začal pracovat u firmy Krhut, se kterou jezdil na montáže po celé republice i do zahraničí. To už byl rozvedený a někdy v té době přišel o byt. Nechce se k tomu vyjadřovat, říká něco v tom smyslu „já jsem byt měl, ale když jsem ho nepotřeboval a v Ostravě jsem stejně nechtěl zůstat...“ Na námitku, že by se byt dal vyměnit tvrdil, že do Ostravy nikdo nechce a že byt by stejně nešel vyměnit. (Zpráva z azylového domu stručně uvádí „po rozvodu ztráta bytu“)

Bezdomovecká kariéra: On zůstal v bytě, který patřil OKD, o který posléze přišel. Popírá jakoukoliv svoji vinu a tvrdí, že byt „pustil“. Přihlášen je v současnosti v bytě u své matky, ale nebydlí tam. Po rozvodu a ztrátě bytu začal „jezdit po montážích“. Bydlel na ubytovnách, nyní je v azylovém domě Armády spásy.

Současnost: V azylovém domě je přijat na dlouhodobý pobyt, pracuje jako pomocník na dílně. Za to má slevu na ubytování, dále je mu vyplácena sociální podpora. Dluhy nyní nemá. Uvádí, že má v dohledné době nastoupit do zaměstnání (s budoucím zaměstnavatelem – soukromníkem už občas spolupracuje, zatím bez pracovní smlouvy) a nastěhovat se do podnájmu. Byt si pronajal s přítelkyní.

Sociální vazby: nejbližším člověkem je pro něj přítelkyně, se kterou žije 6 let na ubytovnách, nyní v AD. Přítelkyně byla jediným člověkem, který s ním komunikoval když byl ve vězení byl v Odolově). Přítelkyně je nemocná se štítnou žlázou, částečný invalidní důchod, byla 1x trestaná – před 15 lety pro §247, krádež, trest je vymazán.

Kamarádi: Uvádí, že od kamarádů by žádnou pomoc nikdy nechtěl, „protože se na ni lehce zvyká“ a on nechce být nikomu zavázán. S režimem v zařízeních neměl nikdy žádné potíže, protože „nikoho si nepřipouští k tělu“. Kamarádům nevěří, většinou ho zklamali, občas chodí do restaurace se třemi známými bezdomovci, má k nim výhrady, že moc pijí alkohol.

Trestná činnost: trestán byl 1x: § 213, neplacení výživného (výživné odmítal platit, protože „stejně jsem děti neviděl, nepustila mě k nim“)

Závěr: Nedělá ze sebe oběť, takové roli se vehementně brání. Není rezignovaný, i když si hodně stěžuje na různé úřady a zacházení s klienty zejména na Úřadu práce. (Kvůli trvalému pobytu v Ostravě musí 2x za měsíc dojíždět do Ostravy na úřad práce.) Prý mu nikdo nepomáhá a nepomohl, stěžuje si i na Armádu spásy, v jejímž zařízení je ubytován. (Z pohledu pracovníků AD je tomu jinak: situaci komplikuje klient, který není schopen si své záležitosti uspořádat.)

Posléze uvádí, že Armáda spásy může v budoucnu bezdomovcům a nezaměstnaným hodně pomoci prostřednictvím JOB CLUBU, který bude hrazen z prostředků Evropské unie. Sociální vazby má poněkud jednostranné (pouze přítelkyni), nebo slabé (2 kamarádi v hospodě)

Vazby na rodinu nulové, s matkou ani sourozenci se programově nestýká („zabouchl za minulostí dveří“), bývalá manželka mu brání v kontaktu s dětmi, soud to údajně neřešil.

Mezi bezdomovci je minimum osob s vysokoškolským vzděláním. Jeden z nich souhlasil s anamnestickým pohovorem i s jeho anonymním uvedením ve výzkumné zprávě.

MUŽ, 58 let

Rodina a dětství: pochází z úplné rodiny, je prostřední ze tří sourozenců. Má staršího bratra (*1946) a mladšího bratra (*1952). Otec byl generální ředitel velkého podniku, doma příliš nepobýval. Matka údajně preferovala oba jeho sourozence (nejstaršího protože byl nejstarší a nejmladší byl její „mazánek“), vždy za vše trestala jeho, neměl žádné výsadní postavení v rodině jako jeho sourozenci. Oba bratři v r. 1985 emigrovali a dodnes jsou v zahraničí. Po emigraci bratrů byl otec zbaven funkcí a „odejit“ do důchodu s minimálními finančními prostředky. Otce si klient vážil a obdivoval ho. Rodiče mu zemřeli v r. 2000 záhy po sobě.

Vzdělání: říkal, že je spíše humanitně zaměřen, ale otec ho přiměl studovat průmyslovou střední školu se zaměřením elektro. Ve 40 letech dálkově vystudoval vysokou školu: fakultu tělesné výchovy a sportu.

Pracovní kariéra a zájmy: od 7 let do 50 let hrál závodně fotbal za Spartu, vysokou školu vystudoval, aby mohl trénovat mládež, po vystudování vyučoval ve sportovní třídě. Do r. 1989 pracoval jako technický pracovník v ZPA, hodně jezdil do zahraničí, hodně vydělával. Když bratři v r. 1985 emigrovali, otce vyhodili z práce, jemu sebrali pas. Dále pracoval jako správce počítačové sítě.

Manželství: 1972-1985, 3 děti. Manželství se rozpadlo, protože manželka si našla jiného partnera. On býval často služebně mimo domov, byl i 2 roky pracovní v zahraničí. Manželka nechodila do zaměstnání, on dost vydělával. Děti se mu odcizily, byly proti němu „naváděny“ matkou.

Sociální vazby: Po rozvodu neměl žádný významný vztah. Dlouhodobě (4 roky) pomáhal manželce svého přítele, který zemřel na rakovinu, s dětmi, ona se pak vdala a již ho nepotřebovala. Proto mu údajně nemohla pomoci když ztratil bydlení. S jejími dětmi se stýká dosud, studují. Uvádí ještě další vztah, ten „rozehnali“ rodiče partnerky, spolu žili půl roku. Opravdové přátele má 2-3, žijí v zahraničí. Kamarádi, na které se obrátil v nouzi, mu nepomohli.

Jak se dostal na ulici: „Jednoho dne jsem přišel z práce domů, byl vyměněný zámek u dveří a starší bratr mě nepustil dovnitř.“ Co se tehdy stalo: bylo to po smrti rodičů, se kterými před jejich úmrtím bydlel v rodinném domku v Praze. Staral se o ně (bylo jim přes 70 let) i o dům. Po smrti neproběhlo běžné dědické řízení, neboť rodiče veškerý majetek darovali jeho staršímu bratrovi před svou smrtí, o čemž on nevěděl. Klient je názoru, že darovací smlouvy si bratr zajistil u rodičů násilím. Po r. 1990, kdy směl začít jezdit do České republiky, se choval k matce násilnický, jednou na něj z tohoto důvodu dokonce podala trestní oznámení. Násilník byl prý odmalička, potíže měl proto i v emigraci.

Život na ulici: v počátku byl ve velkém šoku a 2 měsíce jezdil nočními tramvajemi (bylo to v zimě). Na počátku požádal o pomoc postupně svoje děti (nepomohly, řekly, že je to nezajímá), ženu svého zemřelého kamaráda, které pomáhal 4 roky s dětmi („nešlo to“, byla už opět vdaná, nepomohla).

Obrátil se na charitativní organizaci Naději, tam po něm žádali vyplnit dotazník týkající se jeho sexuální orientace, až poté by prý dostal polévku. Odmítl.

Po dvou měsících se seznámil s prodávčem Nového prostoru, spolu byli 3 měsíce „ubytovaní“ ve starém autě. Prodával NP, poté pracoval ve skladu nakladatelství. Díky majiteli nakladatelství mohl být ubytován v pokoji nad skladem. Tam bydlel až do r. 2005, poté přešel do azylového domu, kde je dnes zaměstnán.

Víra: věří „v něco nad námi“, do kostela nechodí.

Kdo mu nejvíce pomohl:

nejvíce si pomohl sám – tak na 80%

Nový Prostor a charitativní organizace cca 15%

zbytek hodní lidé, např. majitel nakladatelství, kde pracoval a který poskytl mu bydlení
stát mu nepomohl vůbec

Dalšímu muži ovlivnil život přehnaně kritický otec, který s ním nebyl nikdy spokojen. Viděl ho jako nespolehlivého „průšviháře“ a klient jeho názor pouze uskutečnil...

MUŽ, 42 let

Rodina: Narozen v úplné rodině, má o 8 let mladší invalidní sestru

Otec : údajně ho neměl rád odmalička, nebyl podle jeho představ, „prostě jsem pořád něco vyváděl, moc jsem se neučil, byl jsem prostě takový průšvihář“. Otec ho nikdy neuhodil, prohřešky řešil tak, že pozval syna do své pracovny a ten musel dvě hodiny poslouchat otcova „kázání“, nesměl odporovat a ani si nesměl sednout . „A otec u toho seděl, a kdyby mě třeba zbil, bylo by to lepší, přijal bych to... bylo to psychické deptání.“ Ještě více zlobil, aby upoutal pozornost a vzbudil zájem otce. Nikdy spolu údajně otevřeně nepromluvili, klient všechno řešil s maminkou a babičkou. Otec ve všem upřednostňoval mladší sestru, která byla od dětství velmi nemocná. Veškerý majetek přepsal na ni, i to, co babička odkázala jemu, jmenovitě chatu.

Otec pracoval dlhodobě v zahraničí (v Holandsku), měl zodpovědné postavení stavbyvedoucího. Na otázku, zda mu otec někdy nabídl možnost pracovat ve své firmě, zvláště když si klient nemohl najít práci, která by ho uživila, se jen usmál: „To ne, táta věděl, že jsem nespolehlivý, asi se bál, že mu udělám ostudu. Ostudu bych mu nikdy neudělal, ale nesnesli bysme se.“

Po rozvodu (klienta) se s otcem rozhádal. Otec mu vyčítal, že v životě neustále jen začíná, že neudržel manželství a připravil ho o vnuka. Klient nepřijal otcův způsob života („a měl pravdu“). O tom, čím posléze ve svém životě prošel (ztráta bydlení, bezdomovectví, vězení), otec neví.

Matka: dodnes s ní udržuje kontakt (na rozdíl od otce). Matka ho nabádá, že by se měl změnit, usadit se, aby otec ho přijal a aby také dostal nějaký majetek. O všech peripetiích jeho života také neví.

Sestra: je s ní v minimálním kontaktu („připravila mně o dědictví“). Sestra je těžce nemocná, nemůže mít děti, setkává se se stejně nemocnými lidmi a klient na každém setkání zjišťuje, že vždy už někdo chybí, jelikož zemřel. Sestra nemá velkou naději dožít se pokročilého věku, klient jí lituje a nechce - dokud sestra žije - oživit otázky spojené s dědictvím; považoval by to za hyenismus.

Kamarádi: pořádné kamarády prý nikdy neměl, „tak na lumpárny“. – Mezi bezdomovci? – „To ne, rvou se o jídlo, kradou, závidí si – to přece nejsou žádné vztahy.“

Vzdělání: vyučený strojní zámečnick. Rekvalifikace: číšník, prodavač zeleniny, pracoval také v kotelně („tak jsem se musil také učit jak to tam funguje“).

Vztah k práci, zkušenosti z práce: 3 roky pracoval na celnici načerno (vykládal kontejnery pro Čiňany). Dostával 8-10 tisíc za kontejner na ruku, měsíčně mohl vydělat i 50-60 tisíc. „Ale jednoho dne to prasklo: neprojel kontejner, který měl, i když vše bylo předem domluveno a zapláceno.“ Říká, že postih nebyl žádný, jen zákaz pracovat na celnici. Šel pracovat jako skladník. Nějakou práci vždy měl, „ale u žádné dlouho nevydržel“. Nejvíce ho bavila práce se zeleninou. V azylovém domě, kde v současnosti bydlí, se stará o zahrádku. „Ale i když člověk má práci, musí se plácet po ubytovnách, kterou také ne vždy můžete zaplatit.“ O poměrech v ubytovně: pokoj pro dva stojí 5.600 Kč každého. A každý chce soukromí. V pokojích ve skutečnosti žije 5-6 i více lidí, „nedá se to dlouho vydržet“. (Klientovo tvrzení, že i když člověk má zaměstnání, a to i trvalý pracovní poměr, vůbec nezaručuje přijatelné bydlení, potvrzují i evropské zkušenosti, uváděné ve výzkumech a statistikách a prezentovaných na evropských konferencích o problémech bezdomovectví). Střídal zaměstnání, příležitostné práce, brigády (zde ovšem nastává známý problém s výplatou: „nepřízná vám peníze, vyhodí, nezaplatí“).

Vztahy k ženám: po rozvodu s manželkou, která se posléze vdala do Německa, si našel přítelkyni, nastěhoval se k ní a žil s ní delší dobu. Rozvod iniciovala manželka („měl jsem avantýry, hrál jsem automaty, prostě se to navršilo“). Totéž se opakovalo i v dalším vztahu, i když věděl, že „si takovou ženu nezaslouží“: „Říkal jsem si, že když to pokazím tentokrát, už takovou ženu mít nikdy nebudu.“ Nová partnerka navázala vztah s jiným mužem, klient „si sbalil svých pár švestek a odešel“.

Jak se stal bezdomovcem: poprvé po rozvodu („podvod, neohlídal jsem si to“). Svůj byt v Karlíně prodali načerno, potřebovali peníze na zařizování domku, který dostali od tchána. Na nemovitost neměl žádné doklady. Tchán mu po rozvodu zaplatil na rok ubytovnu, a také ho, „naštěstí“, zbavili vyživovací povinnosti. Pak se vždy nastěhoval k nějaké přítelkyni; na ulici skončil, až když mu několik měsíců nevypláceli mzdu za brigádu. Předtím žil na Slapech v loďce s kamarádem, se kterým pracoval na zmíněné brigádě. Měsíc přespával na ulici, skončil s vysokými teplotami v Armádě spásy. Na Armádu spásy ale zanevřel: „špatně ho tam léčili, dali nějakou injekci a teď musí na operaci se srdcem“ (má vrozenou srdeční vadu). O Armádě spásy :“ta vám nepřidá...”

Výroky o bezdomovcích:

- za 2-3 roky tam spadnete rychle (drogy, alkohol)
- mezi mladými jsou hlavně feťáci
- je mezi nimi tak 20-30% „lepších“, seženou si práci, ale ubytování ne. A zkuste spát na ulici, a pak jít ráno do práce... (Klient poukazuje na nutnost mít k dispozici levné ubytování a sociální byty.)
- v azylovém domě bylo už X kluků (bezdomovců), nedokázali se přizpůsobit, srovnat se z režimem, pijí, berou drogy. Takové jsme vyhodili.
- Já bych jim to jídlo nedával. Spíše to vyspání. Na jídlo si musí vydělat. Něco za něco. Většina „těch bezdomovců“ už chce jen jídlo, nic nechtějí dávat, jen se nažrat. Ani umýt se ne vždy chtějí.

(Do všech těchto zařízení docházejí pracovníci z úřadu práce, nabízejí klientům práci a ubytování, například úklid. ¾ klientů to odmítne. Nechtějí práci, nevyužívají příležitosti.)

Víra

„Když chci být sám, tak jednou jdu do lesa, jednou do kostela. A tam sedím, před Bohem.“

Kdo nejvíce pomohl:

- klient sám sobě
- azylový dům – ze začátku
- Armáda spásy nepomohla vůbec

Motto: nic nezbyvá, než snažit se z toho dostat.

Tři přání:

- vrátit se k Simoně (bývalá dlouhodobá partnerka). Už mluvil s její matkou, je sama. Teď nechce, ale zavolá jí, až půjde na operaci.
- zdraví
- „vrátit čas zpátky, i když nic nemá cenu vracet zpátky“

Osobnost:

Nahlíží na sebe jako na nespolehlivého člověka, který u ničeho dlouho nevydrží. Neplánuje a ani neočekává nějaké události ve svém životě. Chtěl by mít opět vztah se ženou, ale neví, co pro to dělat: „až to přijde, copak jsem na baterky?“ „Copak jsem na baterky?“ opakuje několikrát na různých místech pohovoru, jako refrén nebo jako životní krédo. Je to o tzn. „zodpovědnosti“? Sebe za bezdomovce nepovažuje – nemá kde bydlet, to ano, ale do „jejich subkultury nepatří“. Byl ve vězení, ale nezmínil se o tom v rozhovoru, i když podle logiky rozhovoru to říci měl.

Pomoc umí přijmout a ví, že ji potřebuje.

Bezdomoveckou kariéru následujícího muže odstartovala závislost na výherních automatech, na kterých dle vlastních slov „prohrál vlastní rodinu“. Svoji roli patrně sehrála i ztráta matky v 16 letech.

MUŽ, 38 let

Rodina: narozen v úplné rodině, má bratra.

Otec: „Táta je na tom podobně, jako já – také žil s družkou 10 let, ta ho vyhodila, teď bydlí u bratra“. Otec napsal byt na bratra, když se ženil, teď se tam vrátil. Je v důchodu, ale zároveň ještě pracuje. Otec klientovi prý nerozumí, o jeho problémech moc neví.

Matka: zemřela když mu bylo 16 let (to byla jediná věta, kterou řekl o matce)

Bratr: udržuje s ním kontakt, bratr je „solidně zajištěný“. Pomoc bratra nicméně odmítl, sám se chce postavit na vlastní nohy. Psychicky mu nejvíce pomáhá manželka bratra, která mu jediná rozumí : „Ta mě dokáže „přečíst“, táta třeba vůbec.“

Kamarádi: opravdové přátele nemá, ale když dostal podmínku kvůli alimentům, tak pomohli nejenom táta a bratr, ale také „kluci“ (půjčili mu peníze).

Vzdělání: vyučený mechanik-opravář; 3,5 r. studoval sociálně-právní školu, nedokončil

Vztah k práci, zkušenost z práce: pracoval jako manipulát ve skladu; 5 let pracoval v plynárnách. Také pracoval s dětmi. Rok jezdil po stavbách, pak firma zkrachovala a současně přišel o byt. Když se ocitl na ulici, byl to zpočátku otrěs – vybíral popelnice. Pak prodával Nový prostor. Teď pracuje ve skladě opět, předtím – také pracoval jako skladník, sehnal si práci přes Agenturu, pracovní smlouvu mu však nedali a po zkušební době 3 měsíců ho vyhodili. Na otázku, proč s ním nebyli spokojeni, řekl, že chodil včas, všechno plnil – ale tam byl systém přesčasů, nikoho nenutili, bylo to zvláště i placeno, ale čekali – jako samozřejmost, že to bude dělat, jako všichni (projev jisté formy loajality a oddanosti vůči firmě, odevzdání a obětování jí svého času – ostatně v zahraničních firmách, v bankách atd. právě od špičkové placených zaměstnanců se očekává stejný projev loajality – čas mimo pracovní dobu má být strávený s „kolegy“ a jejich ohodnocení a postavení se přímo a nepřímo odvíjí od této pohotovosti obětovat svůj volný čas). Náš „bezdomovec“ ale nechtěl přijít o to jediné, co měl – svůj volný, nekontrolovaný čas – a tak přišel o zaměstnání (potvrzují to i analýzy francouzských odborníků, že bezdomovci jaksí apriori nejsou schopni bezezbytku přijmout pravidla hry společnosti – a ta je proto vylučuje). Říkal, že si byl vědom všech očekávání zaměstnavatele, jenže v té době hrál Bezdomovecké divadlo (Ježek a Čížek, občanské sdružení), musel chodit na zkoušky a to pro něj bylo – v ten moment – důležitější. Občas hráli za jídlo, někdy uspořádali sbírku.

Závislosti, deprese, podmíněné odsouzení: sedm let hrál automaty, byla to prý hráčská vášeň. Ze začátku prohrával peníze, které měl „bokem“, pak už i rodinné finance. Po chvíli odmlčení dodává: „prohrál jsem rodinu, peněz možná ani tolik ne“. Hráčská vášeň odezněla až když se ocitl na ulice a neměl už žádné peníze. Manželka se synem odešla, 2 roky žili v odloučení, pak si manželka našla někoho jiného. Když zjistil, že někoho má – „složil jsem se z toho“. Dvakrát v průběhu tří měsíců se léčil s depresí na psychiatrii. Neplatil alimenty –

neměl z čeho – manželka podala trestní oznámení, dostal podmínku. Právě tehdy mu pomohli táta, bratr a kamarádi, a tak manželku vyplatil a podmínka skončila.

Vlastní rodina a ztráta bydlení: 11 let byl ženatý, má šestnáctiletého syna, gymnazistu. Manželka ho opustila, později se rozvedli. Po rozvodu odešel, našel si přítelkyni, měli byt – přítelkyni napsal na dekret, jezdil po stavbách, ona neplatila nájemné, členem družstva nebyl a tak přišel o byt. Dostal se opět do depresí, byl na léčení a tak postupně přišel i o práci. Tenkrát bydlel v Teplicích, odešel do Prahy, protože věděl, že v Praze je více příležitostí, slyšel o Naději a Armádě spásy.

Kdo Vám nejvíce pomohl v cestě zpět „z ulice“? „Na ulici“ byl 2,5 roku. Přespával ve squatech, i v zimě. Pak rok chodil do „Naděje- vykoupat se a převléknout, vzít si čisté věci. I v kritických podmínkách člověk má být přijatelně čistý“. Teď bydlí v Agapé. Tam se dostal přes správce, se kterým se seznámil ve Švédsku, kde byli na mezinárodním utkání ve fotbale („bezdomevecký fotbal“, dočetl se o něm v Novém prostoru). Hráli tam mistrovství světa ve fotbale (bezdomevci, mentálně postižení, drogově závislí). Byl to první krok. Dále pomohla „odborná sdružení“ – je důležité - jak říká - „neztrácet kontakt s majoritní společností. Je to základ“, říká. Přes Agapé začal chodit na brigády, vzali ho do tiskárny.

O sobě: „Bojím se opět šlápnout vedle. Byl jsem mimo společnost, něco mi asi chybí - mohl jsem si dělat, co jsem chtěl, měl jsem určitou volnost, na kterou jsem si zvykl. To bude asi ten hlavní důvod, proč lidé, kteří byli nějakou dobu mimo společnost, už se zpět nechtějí vrátit... Také jsem začal psát, když jsem se ocitl mimo společnost, dříve na to nebyl čas.“ (napsal hry a básně: po povodních napsal hru pro divadlo „Noe a tři synové“ a zpracoval povídku od Haška)

„Co mi je teď? – usmívá se.. „Víte, člověk ztrácí a dostává, o tom to je celé..“

3 přání:

chce mít trvalý vztah se ženou, „žádnou holku z ulice nechci“

byt, soukromí

práci, nalezení zázemí, pochopení

chce se zlepšit

O bezdomovcích: kritická doba života na ulici je 2 roky. Po té době by měl začít navazovat styky s normální společností.

Drobnou ztrhanou nemocnou ženu pronásledoval osud od dětství. Byla jako dítě znásilněna vlastním bratrem, rodiče jí nikdy neodpustili, že si to nenechala pro sebe a všechno ohlásila.

ŽENA, 39 let

Rodina: narodila se v úplné rodině, má o 4 roky staršího bratra. Když jí bylo 11 let, bratr ji znásilnil, svěřila se rodičům, později i ve škole. Bratr byl odsouzen na 6 let, první 3 roky strávil v diagnostickém ústavu, zbylé ve vězení. S bratrem se už nikdy nesetkala. Rodiče jí vyčítali, že všechno ohlásila, nikdy prý jí to neodpustili. V 19 letech odešla navždy z domova, s rodiči už si stejně „neměli co říct“.

O matce říká, že „byla prdlá, blbá, neměla jsem ji ráda – i když je to moje máma“. Matka je v invalidním důchodu, otec taxikář. Matka se nikdy nezajímala ani o ni, ani o vnuka – jako by nebyli.

Vlastní rodina: Má syna Jakuba (8 let), jeho otcem je soused, spolužák, kamarád z dětství a první láska v jedné osobě; s ním se však rozešla ještě v době těhotenství a navázala vztah s mužem o 18 let starším, se kterým bydlela 5 let v jeho bytě (který si pronajímali). Druh pracoval „jako komwag, to znamená – popelář“, pomáhal jí s výchovou syna. Vztah se rozpadl kvůli nevěře druhá.

Byt opustili oba, protože stejně už nemohli platit nájem (údajně 10 000 Kč). Neměla kde s dítětem bydlet, dítě přihlásila přes sociální odbor do Dětského domova na Vinohradech (dětský domov pro postižené děti), sama odešla na ubytovnu do Naděje, ve které bydlela 1 rok.

Rodina, vztahy: po rozchodu s přítelem měla nový vztah, „docela dlouhý“, trval 1,5 roku. S novým přítelem bydleli – a ještě s dalšími čtyřmi muži ve squatu („byla jsem tam jediná ženská“). Všichni byli bezdomovci. Po roce a půl zjistila, že partner je ženatý, má desetiletou dceru. Když odcházel ze squatu, „všechny okradl“. Stýká se jeho kamarádem, se kterým si zřejmě pronajímají nějakou prostorou („to Vám ale neřeknu kde, ne ve squatu, nechci to zakříknout“). Krizi po rozchodu jí pomohl překonat současný partner (a přátelé, dodává).

Syn: mluví o něm jako o „Kubíčkoví“, narodil se se zkrácenou Achillovou šlachou; odmalička prodělával léčebné pobyty v lázních. V současné době je v pěstounské péči v křesťanské rodině na Moravě, vidí ho jednou za rok. Říká, že to snáší těžce („vždyť jsem ho vyplávala, pamatuji si, jak jsem ho učila chodit“). Na druhou stranu je ráda, že syn je zabezpečený – ujala se ho věřící rodina z Moravy. Se synem si dopisuje a jednou do roka – na Vánoce – ho navštěvuje. „S Kubíčkem máme výborný vztah, má mě rád“.

Kamarádi: tvrdí, že kamarádů měla vždy hodně a vzápětí dodává, že se nikomu a nikdy nesvěřuje. V azylovém domě, kde momentálně bydlí, si ráda popovídá se „spolubydlícími“, nikoho však – jak sama říká – „nepustí k sobě“, protože jsou to alkoholici. Tvrdí, že je jich velmi mnoho, většinou starší muži. Mladí jsou hlavně fetišáci. Alkoholismus rázně a nekompromisně odsuzuje. Ona sama si vystačí s „kafem a cigárem“, kouří tak 15 cigaret denně.

Vzdělání: tříletý obor ošetřovatelka ve zdravotnictví. Chtěla pracovat – a pořád chce – u koní, věnovat se chovatelství. Chce chodit do večerní školy, zatím to nejde – výuka je od rána a ona

musí do práce. Od personálu azylového domu sv. Teresie si slibuje, že jí v přání studovat pomohou, že všechno zařídí, těší se „na přijímačky“.

Vztah k práci, zkušenost z práce: ve svém oboru působila 3 roky, na oddělení dětských respiračních onemocnění v Motole. Práce ji bavila, ale každodenní styk s nevléčitelně nemocnými dětmi ji ničil jak psychicky, tak fyzicky. „...když vidíte, jak zaživa umírají a nikdo jim nemůže pomoci a oni to také vědí, tak vás to ničí...“ Navíc dostávala málo peněz, asi 8000 Kč čistého, z čehož se podle jejích slov "nadalo vyžít". Pak zkoušela různé brigády, např. v Delvitě, Tesco; dostávala 50 Kč na hodinu. Nyní pracuje přímo v azylovém domě, kde bydlí („...dělám přímo tady, jinde bych nebyla, tady mi nikdo neublíží...“). Pracuje v šatně za 100 Kč na hodinu: „...vybalujeme věci z pytlů, dáváme je do regálů“ (věci z charity). Pracuje 6 hodin denně.

O bezdomovcích: ženy na ubytovně v Naději jsou "nemožné, dělají si naschvály, závidí". O tamějším pobytu říká: „Byla to katastrofa, žádné porozumění“. V Naději jsou podle ní ženy ještě horší, než v azylovém domě, kde momentálně bydlí. Ale ani u „sv.Teresie“ není spokojená: na pokojích je 8-10 žen, všem to vadí, každá chce mít svůj klid. Není to řešení. Lidé přicházejí a odcházejí do azylových domů, do Naděje, do squatu a žádné vztahy a přátelství nelze navázat. Muži jsou zde "alkoholici nebo feťáci".

Osobnost: útlá, malá, ztrhaná žena. Má vážné urologické onemocnění („prasklou ledvinovou tkáň“), léčí se 4 roky, chodí na dialýzu. Má operovaný i močový měchýř. Několikrát opakuje, že znásilnění mělo na ni ten dopad, že je nedůvěřivá, hlavně vůči mužům. Rozhovor poskytuje ráda, ochotně sděluje i intimní podrobnosti.

Kdo nejvíce pomohl: lidé v azylovém domě, sociální pracovníci. „Víte, pro mě je to dobrý skok – ta práce, klid a jistota“. A ještě – paní Maruška: “To je moje máma, ať mám cokoli, jdu za ní“.

Tři přání:

- být se svým synem
 - být oba zdraví
 - mít vlastní bydlení
-

Další životní příběh ukazuje, jak je možno se dostat mezi bezdomovce i s dobře „nastartovaným“ životem - dětstvím prožitým ve fungující rodině a se slušným vzděláním. Stačí, když jedinec dělá zásadní životní kroky a „neví proč“.

MUŽ, 42 let

Rodina: měl - jak říká - vynikající rodinu. 5 sourozenců, otec je podnikatel, rodinu uživil, matka mohla zůstat doma a věnovat se rodině. Teď jsou vztahy zprerhané, na vině jsou – podle slov klienta - manželky bratrů. Bratři ho nakonec odepsali také. S rodiči nekomunikuje. K definitivnímu přerušení kontaktů s tzv. „primární rodinou“ došlo po druhém rozvodu

klienta. Když se rodiče dozvěděli, že – jak sám hodnotí „opustil i druhou rodinu“- podle jeho dalších slov „úplně mně odepsali“.

Vlastní rodina : byl dvakrát ženatý. První manželství bylo bezdětné, skončilo rozvodem pro nevěru z obou stran. Po rozvodu odjel do Mělníka, chtěl všechno začít znova, založil si druhou rodinu, našel si zaměstnání (dělal v hospodě vrchního číšníka), narodil se mu syn. Práce se mu líbila, dobře vydělával („no, byla to pohoda, peníze, měl jsem všechno“). Najednou – a říká, že sám neví proč – odešel ze zaměstnání (z hospody). V rodině vznikly neshody, protože přestal vydělávat, začala intervenovat tchyně, nakonec rodinné napětí vyřešil „po svém“ – nevěrou a odešel z rodiny. Synovi je teď 6 let, když klient opustil rodinu dítěti bylo 11 měsíců. Manželka na jednu stranu ho žaluje, že se nesetkává se synem, na druhou stranu kontakt s dítětem znemožňuje.

V současnosti má přítelkyni, se kterou si chce pronajmout byt, zatím však oba bydlí v azylovém domě.

Kamarádi: nějaké kamarády prý vždy měl, nikdy se na ně však neobracel, když vznikl nějaký problém. Na otázku proč, jenom pokrčil rameny. „Nezkoušel jsem to“. V azylovém domě sv. Terezie, kde momentálně bydlí, nikomu nemůže věřit.

Vzdělání: průmyslová stavební škola, má maturitu.

Vztah k práci, zkušenosti z práce: v oboru pracoval krátce, v době, když byl ženatý poprvé. Pak obor opustil (neví proč) a už se k němu nikdy nevrátil. Dělal pak v hospodě, kde se mu líbilo a kterou také opustil – a opět neví proč. Když zpětně hodnotí tento svůj krok, přiznává, „že to byla blbost“ a že už by nikdy to neudělal. Jeho třetím – a posledním „normálním“ zaměstnáním byla opět hospoda, tentokrát v Krkonoších. Pracoval v ní jako číšník, měl dokonce podkrovní bydlení, sám toto období svého života hodnotí jako nejlepší : “ Měl jsem se jako v pohádce“. Dále se příběh opakuje s neodvratnosti osudu v antické tragédii: opět opustil zaměstnání a svůj podkrovní byt a znovu neví proč. Stejně to i hodnotí : „z vlastní blbosti“. Zpět ho už nevzali a od té doby práci už nesháněl. Chvilí chodil po brigádách, vybíral popelnice. Teď pracuje v šatně v azylovém domě, kde zároveň i bydlí.

Jak se stal bezdomovcem: po odchodu ze svého posledního zaměstnání se ještě pokusil vrátit, ale už ho do práce zpět nevzali „a stal se ze mně bezdomovec“. Na ulici s přestávkami strávil 4 roky. V zimě přespával i na ulici (tzv. „rough sleeping“), na ubytovnu se dostal maximálně na dvě noci. V Naději několikrát strávil noc na židli na chodbě, neboť volná lůžka nebyla k dispozici. Po všech těchto zkušenostech prohlašuje, že už nikdy nechce žádnou charitu.

Výroky o bezdomovcích:

- v Naději jsou jenom kriminálníci a ti, co jim vypomáhají jsou - jak je označuje sám klient - „bývalé socky, které si hrají na kingy a to nemám zapotřebí“
- život na ulici všem podlamuje zdraví a psychicky „je to na nervy“
- bezdomovci chlastají laciné víno („kolomaz“), to je už poslední stadium
- na ulici jsou i doktoři a inženýři. Dostali se tam kvůli chlastu

Osobnost:

Motto: “život bezdomovce ze mě udělal horšího člověka a agresivnějšího ke všemu“. V průběhu celého pohovoru jakoby se snažil tento svůj bazální postoj potvrzovat

a naplňovat. Je málomluvný, ne vždy odpovídá na otázku, uhýbá se pohledem. Komunikace občas vážne.

Kdo nejvíce pomohl: chodí za sociálním kurátorem na Praze 1. Ten mu dle jeho slov nejvíce pomohl s vyřizováním různých záležitosti, např. psaním žádostí na úřady.

Tři přání:

- potřebuje finanční výpomoc, aby se mohl trochu vzchopit
- bydlení („ze stanu nemůžete vstát a chodit do práce“)
- klidný život (na výzvu upřesnit a vysvětlit, jak si ten klidný život představuje, odsekl: „bydlení, 15 000 čistého, rodina“).

Další kasuistika vypovídá naopak o muži, jehož start do života šťastný nebyl. Matku a otce nikdy neviděl a adoptivní rodiče ho v 18 letech „vyhodili“.

MUŽ, 28 let

Rodina: Otce nezná, matce byl odebrán hned po narození, protože ta se údajně o něj nemohla starat kvůli svému handicapu (od dětství ochrnutí pravé strany těla). Porodila ještě dvě děti, které jí byly také odebrány. Matku a sourozence nikdy neviděl, o své řecké matce ví jen její jméno, které vyslovuje s posvátnou úctou.

Do dvou let věku vyrůstal v kojeneckém ústavu, pak byl adoptován.

Odchod z rodiny: Do svých 18 let žil se svými adoptivními rodiči, starali se o něj hezky, pak ho otec vyhodil, protože začal být podle vlastních slov na něho drzý.

Uznává, že chyba byla na jeho straně: rodiče naléhali, aby si sehnal práci, nechápali prý, že po úraze měl bolesti, on to jejich nepochopení citově neunesl a začal být drzý. K úrazu došlo právě v jeho 18 letech, kdy v opilosti (měl 1,7 promile v krvi) spadl ze 7. patra. Předtím nikdy nepil a nefetoval, proto to na něj tak zapůsobilo. „*Vypil jsem toho najednou moc a ztratil jsem kontrolu.*“

To, že otec vyhodil, zazlívá mu dodnes; s matkou udržuje občasný vztah, pomáhá mu psychicky.

Adoptivní rodiče mu poté, co jim udělal, jak sám říká „*lumpárny na chatě*“, aby se jim pomstil za vyhození z domu, přestali věřit.

Kamarádi: Přátele měl, jak tvrdí, „*před 7,5 léty, když jsem ještě bydlel doma*“. Pomáhali psychicky, finančně přispíval jenom jeden kamarád, který mu posílal balíčky do vězení.

Vzdělání: střední odborné učiliště strojírenské, vyučen.

Vztah k práci, zkušenosti z práce: Po vyučení nedostal práci v oboru, protože údajně brali jen 3 nejlepší, mezi kterými nebyl. Práci v oboru nenašel dle vlastních slov také proto, jelikož všichni zaměstnavatelé požadovali praxi. Šel dělat – na 8,5 hod. denně, jak podotýká, „ke

strojům“. Dále popisuje, že té práci nerozuměl a neuměl ji proto udělat; že navíc po celou pracovní dobu musel manipulovat z těžkými předměty a po úraze to nezvládal. Proto ho vždy k někomu přiřadili, aby „chytíl zručnost“. Sám uznává, že se ničemu nenaučil a momentálně může dělat jen pomocné a námezdné práce. Nakonec ho po roce vyhodili. Skončil na psychiatrii: *“Dal jsem si dvě piva s prášky; mysleli si, že jsem se chtěl zabít“*. Po 3 týdnech ho přemístili – po domluvě ze sociálním kurátorem- do Azylového domu v Prostějově.

Trestná činnost: Už ve statutu bezdomovce jezdil na brigády. Když mu nezaplatili za práci, začal krást. Ze začátku jídlo, pak kolo (ukradl 5 horských kol), aby také měl na jídlo. Říká, že kradl „příležitostně“. Byl odsouzen celkem třikrát na 9, 8 a 18 měsíců (§ 247, 1 odstavec).

Odjel do Rakouska, kde ho zaměstnali u cirkusu. Moc se mu tam líbilo, chovali se k němu přívětivě, chtěl vydělat na „základ“ (musí totiž splácet soudní poplatky –250 tisíc, a 50 tisíc „exekuce“. *„Jakmile jdu do práce, splácím; ten dluh narůstá.“*. Z platu mu zbývalo tak 4.700 Kč, z toho 3500 zaplatí za stravu a bydlení, na život zbývá 1000 Kč.). Takže u cirkusu v cizině pracoval 2 týdny, pak se zamiloval „do jedné krásky“, ovšem nešťastně. Reagoval pro sebe již vyzkoušeným způsobem (na každou zátěž reaguje stereotypně): opil se, ztratil kontrolu a – a to neumí vysvětlit – nasedl do vlaku a „skončil jsem v Čechách“. Vrátit se nemohl – neměl hotovost na lístek. *„Nevím, co mně to napadlo“*, - uzavírá rozpačitě. Dělal také veřejně prospěšné práce (místo podmínky za drobnou krádež) v Armádě spásy v Krnově. Odjel opět do Německa, chtěl vydělat, bydlel v tamní Armádě spásy, tvrdí, že Němci mu moc pomáhali, po týdnu znenadání odjel a opět neví, jak se mu to mohlo stát. Nakonec, svoje zkušenosti z práce shrnuje: *„ Já znám jeden obor. Já se vyznám v lidech. Protože přežít v tomto prostředí – je to umění. Já mám školu života“*.

Výroky o práci a zaměstnanosti:

Najednou mluví jako kniha: *“Práce je základ pro člověka, plnohodnotná práce. Nezaměstnanost – je práce našich politiků. Dříve člověk dostal smlouvu na rok, bydlení bylo ve smlouvě. Teď je to cik-cak: buď dostanu práci, nebo bydlení, ne obojí“*. Konstatuje, že pořád nemůže vydělat na ten základ. Psal dokonce dvakrát prezidentovi o tom, že se zhoršila politická situace a lidé jsou bez práce. Problém nezaměstnanosti vnímá především jako politický problém.

V průběhu rozhovoru vyšlo najevo, že měl jít do práce, ale nešel, protože údajně špatně pochopil šéfa. Ozve se mu v pátek (náš rozhovor probíhá ve středu).

Výroky o bezdomovcích:

- *my (klient myslí „bezdomovce“) jsme slabí, psychicky i fyzicky. A ti silnější to vytuší a zneužijí. Kdybychom byli chytřejší, tak bychom žili jinak, na jiné úrovni. Něco nám schází.*
- *Bezdomovci jsou hloupí, problémy si vytvářejí sami... Pijí, pak otravují, dělají bordel.*
- *Drogy a alkohol jsou největší problémy bezdomovců, ale do toho se dostávají pod tlakem okolnosti (rozvod apod).*
- *Z té ulice je těžko se dostat, snažím se o to už 7,5 let.*
- *V některých rajónech si lidé zvyknou na pohodlný a luxusní život v Armádě spásy a už si nic nehledají; tady jsou aktivnější.*
- *Mezi bezdomovci přátele nemám, v mém srdci jsou to jen věci...*

Sociální vazby: Ve svém prvním Azylovém domě v Prostějově, kam ho umístili po léčení na psychiatrii, podle vlastních slov „udělal bordel“ . Rozčilovali ho tam lidé, že pili, pak nařikali, že nic nemají, některé tam dokonce živil, a nakonec ho ještě okradli (třikrát se vloupali do jeho skřínky). Opět se opil, chytil se s někým – a znovu se ocitl na ulici. Vnímá to jako krivdu, protože „*on napadl mě, a nikomu jsem neublížil, rozbil jsem pouze nábytek. Na lidi neútočím*“. Trvalé vztahy nemá, protože – jak říká – má „cestovatelský život“. Uvažuje nahlas, že vztahy nemá proto, že není schopen dodržovat sliby. „*Když slíbíte a nedodržíte to – ztrácíte*“. A dodává, že životní styl bezdomovců to ani v podstatě neumožní: „*když bydlíš na ulici, ono vám to většinou ujede. Je těžko něco plánovat a dodržovat.*“

Víra: čte Bibli, nalézá v ní mnoho pravdy o lidech, o světě. „*Je to všechno o nebi*“.

Vztahy k ženám: Po vztahu touží, žádný nemá. Rozhodně nechce ženu z prostředí bezdomovců.. Myslí, že ženy mají pevnější vůli a proto se spíše udrží „na povrchu“, proto je jich mezi bezdomovci méně než mužů.

Tři přání:

- Šikovnou, inteligentní ženu, která by mu rozuměla. S povzdechem dodává:“ Já se v nich moc nevyznám“.
- Práci, kterou bych mohl dělat pořad, tak, jak to bylo dříve: 20-30 let, třeba ve fabrice.
- „Někdy náš Bůh nás nechává samotnými. Chtěl bych, aby On zapracoval na těch, kteří páchají zlo, třeba Muslimové, ale i já.. Aby nám pomohl“.

Závěr (nejenom) k poslední kasuistice:

Na posledním případě obzvlášť vyvstává problém „jinakosti“ (otherness) a exluze, o kterých se tolik mluví v současné filozofické literatuře a který „prosvítá“ skrze naše pokusy popsat a uchopit jednotlivé osudy v anamnéze - kasuistice. Náš klient to sám vnímá a pojmenovává: „...jsme prostě jiní, něco nám schází, kdybychom byli jako ti ostatní, tak bychom žili jinak.“ Samozřejmě, můžeme vystopovat jakousi „zákonitost“ v jejich příbězích: nahromadění nepříznivých okolností, dětství, po kterém nezbyla žádná nostalgická vzpomínka, rodiče, se kterými se nepodařilo vytvořit vřelý citový vztah, sourozenci, se kterými se v dospělosti nestýkají a kteří nevědí o tom, co potkalo jejich bratra nebo sestru.. Přátelství, které nikdy nezažili, partnerské a manželské vztahy, které pokaždé a vždy se rozpadly, děti, o které se nestarají a které se nezajímají o ně. Důvěra, která byla pokaždé zklamaná. Naděje, která se nikdy nenaplnila. Plány, které vždy ztroskotaly. Dále – práce, za kterou opakovaně nedostali zapláceno; byt, o který neuváženě přišli... Je pravdou, že v jejich životě se stále opakují stejné a sobě podobné situace (v našem přece také), ze kterých se nedokázali poučit (my někdy také ne); ano, reagují stereotypně (my také).

Pomocí dnešních psychoterapeutických metod dokážeme odhalit množství neblahých a osudových zážitků dětství, prozradit je klientovi a přesvědčit ho, že veškeré problémy v jeho životě pramení z toho, že rodiče mu nerozuměli..Ztráta zaměstnání, rozvod, smrt blízkého člověka nejsou mimořádné situace, setkáváme se s nimi všichni...Proč ale na ulici se ocitnou zrovna tito jedinci?

Např. anglický lékař chudiny Dalrymple¹¹⁶ prezentoval názor, že za všechny negativní skutečnosti ve společnosti může „dysfunkční systém hodnot předávaný z generace na generaci“ a „oni sami“ – tím, že mají tendence vnímat sami sebe jako oběti „rozsáhlých sociálních, psychických či ekonomických sil vůči nimž jsou bezmocní“. Toto naše konečné zjištění, že vinu za stávající situaci mají oni sami přece se neliší ve své podstatě od přesvědčení samotných vyloučených, že za všechno mohou okolnosti: je jen s opačným znaménkem.

Dalrymple však jde ve své kritice ještě dále: prezentuje názor, že vše je způsobeno liberálními intelektuály (slovo intelektuál má u tohoto autora vždy negativní náboj), kteří svými akademickými a posléze obecně akceptovanými názory způsobili rozvrat tradičních hodnot, snížení vzdělanosti a celkové kulturnosti. Nejvýrazněji se to dle autora projevilo v názorech na sexuální vztahy (sexuální revoluce) a názorech na zločinnost a další sociálně patologické jevy, které byly „zrelativizovány“. Tím má na mysli snahu pochopit jednání delikventů a snažit se minimalizovat represivní zásahy při zvýraznění preventivních a terapeutických aktivit. Např. kriminologové přišli svého času s myšlenkou, že vlastně téměř každý je zločinec, neboť téměř každý se ve výzkumu přiznal, že někdy něco ukradl. Delikventi, kteří byly potrestáni, pak mají tendenci vnímat se jako oběť. Na morální relativismus, se kterým přišli tito intelektuálové, doplácí vždy spodina společnosti. „...většina sociální patologie, jíž se projevuje spodina, pochází z názorů, které k ní pronikly od inteligence.“

Podobné názory jsou nepochybně zajímavé, poukazují však na složitou sociální skutečnost pouze z pozice zkušenosti jednoho autora. Celou situaci je třeba vidět i z dalších úhlů pohledu a brát v úvahu více činitelů, i když i podobně neotřelé názory jsou přínosné a mohou některé těžko pochopitelné události v životech exkludovaných jedinců osvětlit.

Celkově anamnestické pohovory poukázaly zejména na několik skutečností.

Každý příběh každého člověka, se kterým jsme prováděli anamnestické šetření, byl jedinečný v mnoha aspektech: tito lidé pocházeli z fungujících rodin, z rozvedených rodin i z kojeneckých ústavů a dětských domovů. Vzdělání měli nejrozličnější – od nedokončeného základního vzdělání po vysokoškolské. Příčiny jejich životního pádu i konkrétní spouštěče se též odlišovaly, atd.

Přitom jsou bezdomovci stále vnímáni jako nediferencovaná víceméně homogenní skupina – a to nejenom veřejným míněním. I příslušné instituce zatím nereagují na jejich rozdílné potřeby. Většinou je jim nabízeno dočasné ubytování a strava. To je naprosto nezbytné a chvályhodné, neřeší to však další problémy bezdomovců, právě ty, které je do této situace dostaly a udržují je v ní. Každý jedinec nebo skupina jedinců potřebuje odlišný přístup, jinak je jejich situace vlastně čím dál více „konzervována“. Je potřeba jim nejen nabídnout základní pomoc, ale též je naučit, jak si pomoci sami. Pro bezdomovce je proto třeba vypracovat a připravit alternativní víceúrovňové programy, které by umožňovaly diferencovaný přístup a diferencované možnosti pro různé skupiny bezdomovců. Je třeba diferencovat zejména mezi dlouhodobými a krátkodobými bezdomovci, podrobně zjišťovat příčiny jejich exkluze, zejména míru „vlastního“ zavinění, různé jejich handicap atd.

¹¹⁶ Dalrymple, T., Život na dně. Světový názor, který vytváří spodinu společnosti. Praha, Academia, 2005.

- **Státní instituce** nejsou dosud plně připraveny na odpovídající a kvalifikovanou pomoc bezdomovcům, přičemž tento problém značně narušuje kvalitu života společnosti a má vzrůstající tendenci. Navíc má potenciál k prudkému růstu v blízké budoucnosti (pokračující deregulace nájemného, stále vyšší počet lidí v důchodovém věku, jejichž reálné příjmy se spíše snižují atd.)

- **Neziskové organizace** víceméně poskytují základní služby v akutních případech, chybí však stále alternativní víceetapňové programy. Měly by být postupně vypracovány:

- speciální programy pro motivované bezdomovce, kteří jsou na změnu života již připraveni. Cílem programu by mělo být mj. i to, aby resocializační proces proběhl co nejrychleji a efektivně.

- speciální motivační programy pro bezdomovce, kterým motivace ke změně dosud chybí.

Je třeba si uvědomit, že bezdomovci jsou velmi často lidé, kteří se ocitli na životní křižovatce tak, jak se to v životě stává. Ale v této chvíli neměli blízko sebe okruh blízkých lidí, který by je podržel a poradil jim, nebo nechtěli slyšet názory druhých a vydali se na cestu, která je nakonec přivedla na ulici.

V našich rozhovorech se stále (s ojedinělými výjimkami) objevovalo jedno téma: státní instituce nám nejsou schopny pomoci, neziskové organizace pomáhají, ale nedostatečně či nevhodně. (Opět se sporadickými výjimkami.) Pomoc, které si klienti nejvíce cenili a kterou považovali za rozhodující, většinou přicházela odjinud, nebo se nedostavila vůbec...

Jinými slovy: není možno pomoci zásadním způsobem zpět z ulice tomu, kdo sám nechce, kdo nemá vůli zásadně změnit svůj život, kdo není ochoten dělat i věci, které ho v daném okamžiku „nebvají“. Takovému člověku patrně pomoci není. Pomoc sociálních pracovníků, policistů, lékařů a dalších odborníků je však možná a naprosto nezbytná. A to v těch případech, kde jedinec dospěl k tomu, že chce změnit život, dále tam, kde sice chybí motivace a kde je třeba klienta přesvědčovat, že změna je možná a že by bylo vhodné se o ni alespoň pokusit. Pak je třeba takovému člověku připravit podmínky k překonání pasti bezdomovectví.

Dodatek ke kasuistikám:

Anamnestické rozhovory určené pro kasuistické šetření probíhaly od poloviny do konce roku 2006. Zajímalo nás, jak si naši klienti počínají v současnosti, s jeden a půlročním časovým odstupem. Dotazem na sociální pracovníky v příslušných azylových domech bylo zjištěno, že většina z nich pokračuje v úspěšně zahájené cestě ven z bezdomovectví, mnozí z nich již mají byt, práci a někteří žijí s partnery. U jednoho z nich se nepodařilo současný stav zjistit a dva z nich stále žijí v azylovém domě a jejich situace se nedá označit jako jednoznačný úspěch, ale na druhé straně není podle sociálních pracovníků beznadějná.

11. K možnostem prevence bezdomovectví

11.1. Shrnutí relevantních poznatků

Omezení bezdomovectví považujeme za preventivní krok a součást systému prevence kriminality. Země Evropské unie jsou vázány čl. 13 a 14 Evropské sociální charty, ze které mj. vyplývá povinnost zabezpečit základní životní podmínky a přístup k sociálním službám celé populace.¹¹⁷ Některé země EU mají tato a další práva v konkretizované podobě preventivních opatření zahrnuta ve svých národních akčních plánech (Rakousko, Dánsko, Finsko, Irsko, Lucembursko). Bezdomovci patří k těm lidem, kteří mají přístup ke svým právům v tomto smyslu nejobtížnější.

Prevence bezdomovectví souvisí s prevencí kriminality i prevencí viktimizace. Pro problematiku bezdomovectví platí totéž, co pro ostatní negativní jevy: aby bylo možno vytvářet adekvátní preventivní programy, je třeba se s jevem důkladně seznámit a při projektování preventivních aktivit je nutno vycházet z co nejobektivnějších a nejpodrobnějších znalostí reality. Zejména, jedná-li se o téma v našich podmínkách relativně nové.

Z výše zmíněných důvodů je v zahraničí řadu let prováděn podrobný monitoring bezdomovectví, z něhož se vychází při plánování prevence. Z rozsáhlého několikaletého šetření provedeného v USA¹¹⁸ vzešel soubor opatření tzv. 1. a 2. stupně (v podstatě jde o primární, sekundární i terciární prevenci):

V 1. stupni preventivních opatření jde o poskytování nejrůznějších služeb při orientaci v základních životních situacích, zvládnutí základních životních dovedností (schopnost komunikace, spolupráce s lidmi, umění samostatně jednat), dále pomoc při bydlení, vzdělávání, služby na trhu práce, zdravotní služby včetně psychiatrických apod.

Ve 2. stupni jde zejména o poskytnutí bydlení různým způsobem ohroženým nebo handicapovaným osobám. Poskytování ubytování je nutné individualizovat a doplnit nezbytnými službami.

¹¹⁷ ESCH byla přijata v r. 1992 Parlamentním shromážděním v Bruselu a později ji ČR ratifikovala.

¹¹⁸ Vhodné indikátory a metodologické postupy monitorování bezdomovectví jsou např. ve studii „1996 National Survey of Homeless Assistance Providers and Clients“, Federální statistický úřad, Washington 1997. In: Příklady nejlepší praxe boje proti bezdomovectví. Praha 2003.

Preventivní opatření musí být diferencovaná i pokud se týká cílových skupin bezdomovců. Bezdomovci se rekrutují zejména z těchto skupin¹¹⁹:

- dětství a/nebo mládí strávili v dětském domově
- prošli nápravným zařízením a po návratu zjistili, že se nemají kam vrátit;
- cizí státní příslušníci, kteří se špatně zadaptovali na nové prostředí;
- lidé mající problémy s alkoholem, gamblerstvím, jinými závislostmi;
- tělesně a duševně handicapovaní;
- dlouhá léta vedli normální život a pak se ocitli bez práce a/nebo ztratili rodinu.

Jedná o zásadně rozdílné skupiny a k jako takovým je třeba k nim přistupovat a volit diferencované metody pomoci a reintegrace.

V anglosaském prostředí byla na základě metaanalýzy výzkumů o bezdomovectví opatření k prevenci tohoto jevu formulována následovně¹²⁰. Preventivní intervence by měla mj. obsahovat:

- rady týkající se bydlení
- psychosociální služby určené k zamezení sociální izolace
- psychosociální služby pomáhající při problémech s návykovými látkami a duševním zdravím
- podporu a pomoc lidem, kteří jsou v ohrožení ztráty domova (rozpad rodinných vztahů, partnerská krize, antisociální chování)
- podporu nájemného bydlení mladých lidí a dalších potencionálně problémových skupin
- znovuzačleňovací programy pro osoby opouštějící výkon trestu a armádu
- plány a pomoc při splácení hypoték
- práce s mladými lidmi, kteří jsou ohroženi bezdomovectvím.

Jak nejučinněji pomáhat a přitom jejich situaci nekonzervovat, tzn. vracet je – tam kde je to možné – do běžného života, je stálým námětem diskusí. Možností je několik a jejich aplikace je na jedné straně platná pro bezdomovce všeobecně, na straně druhé je třeba dobře rozlišovat podle individuální situace. Je totiž známo, že bezdomovci jsou hodnoceni jako velmi problematické osobnosti, jedinci bez rozvinutých volných vlastností, neschopní sebeovládání, kteří se nedokáží poučit ze zkušenosti a ulpívají na svých nefunkčních způsobech chování. Ve složitějších situacích selhávají. Dle Banyarda¹²¹ se specificky vyrovnávají se zátěžemi, používají tzv. paliativní strategii, pro niž je typické, že neřeší problém, ale pouze omezuje jeho negativní následky.

Jak vypadá situace v některých zahraničních zemích, kde již mají více zkušeností (a také více finančních prostředků)?

¹¹⁹ více viz: Králová, J., Společenská rizika související s bezdomovectvím.<http://www.upol.cz/fakulty/lf/struktura/pracoviste/ustav-socialniho-lekarstvi-a-zdravotni-politiky/phdr-jaroslava-kralova/>

¹²⁰ viz Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.) Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004.

¹²¹ in Vágnerová, M. Osobnost bezdomovce. In: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál 2004.

V Rakousku¹²² mnohé programy zajišťuje Charita a další neziskové organizace ve spolupráci s městským úřadem ve Vídni. Důraz je kladen na návrat osob do zaměstnání a získání schopnosti řešit problémy nezávisle. Klienti jsou školeni při přípravě pohovoru v novém zaměstnání, pomoc dostávají při získávání dokladů, vyplňování různých formulářů apod.

Úřadem města Vídeň je např. podporován program, který by mohl a měl být inspirací pro naše podmínky. Např. nabídka organizace SAMBAS je široká: od zprostředkování informací o volných pracovních místech, přes různá školení zaměřená na možnosti získání finanční pomoci nebo změny chování až po psychologickou podporu při sociálním vyloučení. Mottem organizace je „začni něco dělat místo čekání“, „změny jsou možné i u tebe“, důvěrné rozhovory s klienty se snaží o identifikaci problémů a individuální přístup. Sambas se snaží být spojnicí mezi příslušnými úřady a institucemi

V Polsku působí nadace Barka. Pracuje na principu nabídky domova a práce potřebným lidem za to, že se zapojí do aktivit střediska. Systém umožnil takové možnosti sociální podpory jako jsou např. rekvalifikační kurzy, lékařská pohotovostní služba, léčba alkoholismu, právní a psychologické poradenství, materiální pomoc pro chudé rodiny. Iniciativa Barka např. vytváří pracovní místa v sociálních družstvech, na ekologických farmách, ve stavebnictví a tyto nové možnosti především vrací těmto lidem smysl života a v neposlední řadě jim dává alespoň určitou ekonomickou nezávislost.

V Maďarsku je dle odhadů 30-40 tisíc lidí bez domova. Pozoruhodné je, že 48% z nich má práci, i když ne vždy legální, jak plyne z průzkumu provedeného v r. 2000. Zajímavým přístupem k bezdomovcům je poskytování tzv. *tranzitních bytů*. Jedná se o ubytování, které klienty motivuje k osamostatnění: především je jim poskytována účinná pomoc a podpora sociálního pracovníka. Požadavkem je, aby klient měl práci – může být i bez smlouvy, načerno – a každý měsíc dokázal ušetřit částku, která by stačila na skromné samostatné ubytování. S tím, co si našetří jsou propuštěni a mají tak určitý startovací můstek do života.

Dalšími v zahraničí úspěšnými programy jsou nejrůznější reintegrační plány, jejichž cílem je znovuzařazení nezaměstnaných do práce.

Je možno shrnout, že základem preventivních aktivit ve vztahu k bezdomovcům je *nekonzervovat poskytnutou pomocí jejich situaci*. Tzn. poskytnout tzv. první pomoc, ale na tu – po zlepšení stavu jedince – co nejdříve navázat s nabídkou spektra aktivit, které by měly pomoci návratu k „normálu“.

¹²² údaje čerpány z publikace Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví. (Sborník). FEANTSA, S.A.D., Armáda spásy, Naděje, Praha 2003.

11.2. Prevence bezdomovectví v ČR

Omezení bezdomovectví považujeme za preventivní krok a součást systému prevence kriminality. Systém prevence kriminality se zejména v posledních letech daleko intenzivněji věnuje možnostem odstranění příčin kriminality, a to zejména těch, které zvyšují riziko šíření kriminální infekce mezi ohroženými sociálními skupinami populace, mezi něž patří i bezdomovci. Jednou z priorit Republikového výboru pro prevenci kriminality (RVPPK) je i prevence kriminality v rámci sociálně vyloučených a handicapovaných komunit.

Preventivními aktivitami (v oblasti prevence negativních společenských jevů) jsou míněny všechny aktivity vyvíjené státními, veřejnoprávními i soukromoprávními subjekty, které se zaměřují na ovlivňování kriminogenních podmínek a na potenciální i faktické pachatele i oběti trestné činnosti. Kromě zmenšování rozsahu a závažnosti kriminality je cílem preventivních opatření také zvyšování pocitu bezpečí občanů. Současné preventivní aktivity na centrální i místní úrovni vycházejí ze základní myšlenky, že kriminalitě nelze čelit výhradně represivními prostředky, které vedle etických problémů neúměrně zatěžují státní rozpočet finanční náročností.

V našich podmínkách se ukazuje jako přínosné zaměřit preventivní aktivity v oblasti bezdomovectví dvěma základními směry:

1. omezovat faktory vedoucí k bezdomovectví (v rámci primární a sekundární prevence)
2. reintegrovat stávající bezdomovce zpět do společnosti (terciární prevence)

ad 1: Zde se jedná především o vytipování rizikových skupin a odpovídající sociální práci s těmito skupinami:

- * lidé, kteří opakovaně nebo dlouhodobě neplatí nájemné a další poplatky za bydlení
- * lidé, kteří opouštějí ústavní zařízení: dětské domovy, psychiatrické léčebny, věznice
- * dlouhodobě nezaměstnaní jedinci a rodiny, zejména neúplné
- * lidé, kteří se musí psychicky i sociálně adaptovat na zásadní životní změny (rozvod, úmrtí partnera, vážné onemocnění člena rodiny, týrání v rodině apod.)
- * starší osamělí lidé bez rodinného zázemí a dalších sociálních kontaktů (přátel)

ad 2: V oblasti terciární prevence je velmi důležitá především rychlá reakce příslušných institucí. Je známo, že délka bezdomovectví je přímo úměrná následným těžkostem při reintegraci. Proto by měla být zajištěna kvalitní výměna informací mezi příslušnými institucemi, která by ve svém důsledku vedla k rychlé identifikaci „nových“ bezdomovců a k adekvátním rozhodnutím, jak dále postupovat při jejich reintegraci.

K prevenci bezdomovectví může dále přispět i větší pomoc a aktivity ze strany obce, příp. dalších organizací při „dočasné“ ztrátě bydlení.

Jedná se např. o ty případy, kdy je občanovi (a často celé rodině s malými dětmi) poskytnut sice jako přístřeší menší byt (po výpovědi z bytu z důvodu neplacení), ale současně je vedena exekuce na úhradu tohoto dluhu, a to i v případech, kde se jedná o obecní byt. Tato rodina potom, jsou-li prováděny srážky ze mzdy nebo důchodu a často i sociálních dávek, není schopna platit nájemné v tomto novém bytě a vzniká tak nový dluh a tím i hrozba výpovědi. Je-li tato nová výpověď podána, ztrácí tato rodina většinou už definitivně možnost bydlení v normálních podmínkách. V těchto případech (zejména tam, kde se jedná o rodinu s malými dětmi s jedním příjmem nebo sociálními dávkami) by měla být dána možnost splácení tohoto prvního dluhu odložit do té doby, než se situace rodiny stabilizuje a bude schopna platit běžné nájemné i dluh.

Dále by měla být větší možnost získání sociálního bytu od obce pro bezdomovce, kteří tam mají trvalý pobyt (a to i v Praze), kteří mají již stálé zaměstnání nebo jiný příjem a podmínky pro poskytnutí sociálního bytu splňují. Jinak tito klienti, dosud žijící v azylových domech, bez pomoci obce jen těžko mohou získat bydlení v normálních podmínkách.

Problémem v této souvislosti je, že v České republice zatím nemůže trh s byty nabídnout adekvátní alternativu nízkopříjmovým skupinám. Pro ně bude nutno stavět byty formou podporovaného bydlení včetně potřebných nezbytných služeb. Holobyty nejsou ideálním řešením, vedou k dalšímu vytváření vyčleněných ghett.

Konkrétně to znamená vytvořit takový systém terciární prevence bezdomovectví, který by byl schopen poskytnout okamžitou „první pomoc“: saturovat základní potřeby osob bez domova (ubytování, jídlo a základní hygiena. Na tuto pomoc by měl navazovat několikastupňový a variabilní program, který by tyto lidi motivoval svoji stávající situaci změnit. Úkol je to nelehký, systém by měl minimum bezdomovců „propustit“ mimo svoji síť, obrazně řečeno by je měl postupně nastartovat k chuti změnit svůj život i s přispěním vlastních sil. Vzhledem k tomu, že bezdomovectví je způsobeno různými faktory, mělo by být nejdříve diagnostikováno, jak se dotyčná osoba dostala na ulici, a podle toho zvolit nejvhodnější formu pomoci. A též dbát na to, aby se k prvotnímu problému nezačaly družít související aspekty bezdomovectví, ale naopak snažit se likvidovat prvotní problém, dokud je relativně izolovaný.

Nejnovější aktivitou v oblasti (nejenom) prevence bezdomovectví je v r. 2007 ukončený projekt „Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR“ spolufinancovaného Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR, který probíhal v letech 2005 – 2007. Realizátorem projektu bylo Sdružení azylových domů společně s Armádou spásy, Diecézní charitou Brno, Nadějí a Slezskou diakonií.

Vzhledem k tomu, že se jedná o první větší projekt tohoto typu v České republice a některé jeho výsledky se dotýkají tématu naší práce, zmíníme se podrobněji o jeho zaměření. Vedle definice a typologie bezdomovectví, o němž bylo informováno v příslušné kapitole, bylo jednou z aktivit projektu vytvoření monitorovacího systému¹²³, který by měl

¹²³ V rámci zmíněného projektu byly stanoveny následující požadavky na informace nezbytné pro plnění strategických záměrů v práci s bezdomovci:

- údaje monitorující počet lidí spících venku
- údaje o počtu uživatelů služeb pro bezdomovce a počtu dostupných ubytovacích míst
- údaje přesně monitorující celkový počet domácností bez domova
- údaje o počtu osob žijících v dočasném či nejistém či nevyhovujícím obydlí
- údaje o počtu potencionálních bezdomovců nebo osob bezdomovectvím ohrožených
- údaje o počtu osob, kterým hrozí vystěhování
- údaje o počtu osob, které mají být propuštěny z institucí a nemají domov.

být zdrojem relevantních statistických údajů a vytvoření seznamu azylových domů v ČR, jejich kapacit a vytiženosti. Další pro preventivní práci důležitou aktivitou bylo ověření efektivity vyššího počtu sociálních pracovníků – experimentálně měli na starosti „pouze“ 10 klientů – což bylo vyhodnoceno jako jednoznačně přínosné. Dalšími tématy byly problémy bezdomovců se získáváním práce a zjištění největších zdravotních rizik souvisejících se životem bez domova.

Výstupem celého projektu je „Návrh udržitelného rozvoje sociálních služeb pro bezdomovce“¹²⁴. Autoři konstatují, že odstranění bezdomovectví nemá jednoduché řešení a vyžaduje vícerozměrný přístup se zapojením veřejné správy, občanské společnosti, výzkumné a vědecké veřejnosti. Zmiňují tři základní přístupy: prevenci, terapii a represi.

Prevenci je považována v této oblasti za nejúčinnější a nejlevnější způsob řešení problému. Zároveň konstatují, že v našich podmínkách „je prevence dosud v začátcích – můžeme-li vůbec o ní mluvit“. Za řešení považují vytvoření systému sociálního bydlení pro ohrožené osoby a domácnosti dotované z veřejných zdrojů. Prevenci bezdomovectví považují za téma pro další zkoumání.

Terapii bezdomovectví považují za nákladnější, nicméně naprosto nezbytný přístup v situaci, kdy je sociální prevence zanedbána. Konstatují, že ani terapie bezdomovectví nepatří k prioritám, i když zákon o sociálních službách umožňuje např. budování nízkoprahových denních center - kdy důležitá je jeho poloha v blízkosti místa, kde se bezdomovci nejvíce pohybují - v kombinaci s noclehárnami a azylovými domy společně s působením streetworkerů a specifických terénních programů. Konstatuje se, že v České republice zcela chybí systémová návaznost na služby azylových domů, čímž se míní nějaká forma sociálního bydlení, nebo alespoň sociální služby s bydlením spojené.

Represe je i v této oblasti v současnosti pokládána za krajní prostředek, navíc (možná s výjimkou odstrašující funkce) je zde neúčinná. Vystěhování neplaticů bez náhrady vede k přesouvání problému a ve svém důsledku často k dalším finančním ztrátám. Řešením je důsledná sociální práce.

Základním problémem v prevenci bezdomovectví je v současnosti – dle mého názoru – nesystémový přístup k řešení problémů. Tím mám na mysli několik skutečností. Především – bezdomovci jsou často chápáni a pojímáni – a to i státními orgány – jako homogenní skupina osob s víceméně negativními charakteristikami. Dle toho je k nim přistupováno. Situace se řeší až když je akutní, tzn. nastanou mrazy. Většina finančních prostředků směřuje do jakési „první pomoci“, což je pouhé přespání, noclehárna.

System, který by se měl začít vytvářet, by měl být víceúrovňový a jednotlivé stupně by měly být oboustranně přístupné. Finanční prostředky by měly být rozděleny rovnoměrněji. Na noclehárny by měly navazovat např. zařízení pro denní pobyt, v dalších stupních pak azylové domy, domy „na půl cesty“ a chráněné byty, častěji v této souvislosti nazývané tréninkové bydlení, na které by ve vhodných případech mohlo navazovat již zmíněné sociální

¹²⁴ kol. autorů: „Návrh udržitelného rozvoje sociálních služeb pro bezdomovce. Projekt Strategie sociální inkluze bezdomovců. Grada 2007.

bydlení¹²⁵. Klienti by měli jednotlivými stupni postupně procházet, samozřejmě dle svých možností.

Poznání forem, rozsahu a příčin problému by mělo být průběžně a důkladně zkoumáno, jen tak může být pomoc potřebným lidem adekvátní a prevence účinná.

Příklad programu aplikovaného v České republice: Projekt Aktivizace pracovního potenciálu osob se sociálním znevýhodněním

Tento projekt, realizovaný od r. 2007 v Praze s pomocí evropských sociálních fondů, spoluvytváří systém pomoci skupinám ohroženým sociálním vyloučením při návratu na otevřený trh práce, konkrétně občanům se záznamem v rejstříku trestů, v nejistých bytových podmínkách a bez domova. Je zaměřený na obnovu a rozvoj pracovních a sociálních dovedností a schopností u příslušníků ohrožených skupin. S každým účastníkem projektu je potom individuálně uzavírána konkrétní smlouva o spolupráci v projektu.

Projekt je realizován v devíti partnerských organizacích (Armáda spásy, Naděje, Charita, Nový prostor, Středisko křesťanské pomoci Horní Počernice, o.s.Společnou cestou,o.s.Ježek a Čížek,o.s.Plán B), koordinátorem projektu je Centrum sociálních služeb Praha.

Cílem projektu je poskytnout osobám ohroženým vyloučením na trhu práce možnost znovuzapojení se do běžného pracovního života, a to prostřednictvím vzdělávacích aktivit v Job klubech, a také tréninkovým a podporovaným zaměstnáním.

V těchto Job klubech pracují pracovní asistenti, kteří klientům pomáhají hledat zaměstnání (pomocí internetu, tisku), umožňují jim telefonovat se zaměstnavatelem, učí je pracovat s počítačem (a po zvládnutí základních znalostí jim zprostředkovávají další počítačové kurzy) a seznamují je se základy pracovního práva. Důležitou součástí je i trénink sociálních dovedností, pomoc se sepsáním životopisu a v komunikaci se zaměstnavatelem. Velká část klientů si najde touto cestou zaměstnání a dále již s Job klubem nespolupracují.

Část klientů (zejména ti, kteří mají záznam v rejstříku trestů, dlouhou dobu nepracovali, většinou nemají kvalifikaci a pracovní návyky ztratili nebo je vůbec neměli) využívá tzv. tréninkového zaměstnání. V každé z těchto partnerských organizací se jedná přibližně o 5-15 těchto míst, většinou v provozu organizace (prádelna, třídění šatstva, úklid, truhlářská dílna, šicí dílna, kuchyně, výdejna a rozvoz stravy apod.) Zde klienti pracují pod vedením pracovních asistentů a jsou za to odměňováni (50 Kč/hod.). Podmínky na tréninkových pracovištích by se měly v co největší míře podobat běžným pracovním podmínkám, i když zejména v počátečních obdobích je přihlíženo k specifikům a určitým handicapům klientů (kratší pracovní doba, častější přestávky, případné drobnější porušení pracovní kázně je řešeno domluvou a vysvětlením). Při závažnějším a opakovaném porušení pracovní kázně však již dojde k ukončení činnosti s tím, že po určité době, maximálně po 3 týdnech, se klient může znovu do tréninkového zaměstnání zapojit. Tréninkové zaměstnání trvá celkem maximálně 6 měsíců, během této doby se podmínky v něm pro klienta „zprísňují“ a na konci tohoto období si klient s pomocí pracovního asistenta hledá další zaměstnání.

¹²⁵ v chráněných (tréninkových) bytech využívají klienti do velké míry pomoci sociálních pracovníků, kteří je „učí“ bydlet; sociální byty jsou pro ně finančně zvýhodněné, ale o provoz se starají sami, bez přímého dohledu

S pracovním asistentem je v kontaktu po celou tuto dobu, řeší s ním i další případné problémy (exekuce, dluhy apod.).

Při dobrém vedení se i v tomto tréninkovém zaměstnání mezi klienty vytvářejí určité pracovní vazby i pocit odpovědnosti za svoji práci a díky odměně dochází i k částečnému zlepšení jejich situace. Jsou stále vedeni v evidenci Úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání (kvůli placení zdravotního a sociálního pojištění, které projekt nezajišťuje) a v případě, že pobírají již vyšší odměnu, dávky pomoci v hmotné nouzi se jim krátí nebo úplně zastavují.

Do tréninkového zaměstnání mohou být zapojeni jak klienti, bydlící na azylových ubytovnách nebo noclehárnách těchto organizací, tak i docházející a je určen nejen pro bezdomovce, ale pro všechny znevýhodněné skupiny - bezdomovci tvoří ale velkou část těchto klientů. Hledání dalšího zaměstnání je u nich potom spojeno i s hledáním ubytovny nebo podnájmou nebo zaměstnání s ubytovnou.

Další částí projektu Aktivizace je podporované zaměstnání. Je určeno pro ty klienty, kteří si ani po absolvování tréninkového zaměstnání nenašli sami nebo s pomocí asistenta další práci. Toto podporované zaměstnání probíhá již v běžných pracovních podmínkách u běžných zaměstnavatelů, kteří však získávají finanční příspěvek na jejich mzdu (cca 20 % mzdových nákladů). Klientům přitom dále pomáhá pracovní asistent, zejména v počátečním období. Podporované zaměstnání může trvat maximálně 2 roky. Vzhledem k tomu, že celý projekt začal od ledna r. 2007, tak v současné době teprve první klienti začínají v podporovaném zaměstnání, zkušenosti s tímto druhem zaměstnáním jsou proto zatím malé.

Celkově se ale dá již nyní říci, že se tento projekt Aktivizace osvědčil a prošli jím již stovky klientů. Ukazuje se, že zejména individuální pomoc těmto klientům jak při hledání zaměstnání, tak možnost tréninkového a podporovaného zaměstnání u nich, vedle samotného pracovního začlenění, pomáhá vytvářet nebo znovuvytvářet i potřebné sociální vazby.

Shrnutí a závěry

Bezdomovectví není v České republice již několik let úplně novým jevem, přesto znalosti o něm nelze považovat za dostatečné. V posledních letech však bylo učiněno několik pokusů tuto mezeru ve znalostech překonat. Bylo tomu tak především v oblasti terminologické a typologické, dále ve znalostech o zdravotní problematice bezdomovectví a mnohé poznatky z oblasti sociální. Poznatky z oblasti kriminologie a sociální patologie však téměř nebyly k dispozici.

Problémy s bezdomovci se v průběhu let zvyrazňují a ani výhledy do blízké budoucnosti nejsou příliš optimistické. Přes zmíněné skutečnosti dosud na bezdomovce legislativa nepamatuje. Na rozdíl od právních řádů některých jiných států bezdomovectví jako takové v České republice upraveno není. Bezdomovci jsou (resp. donedávna byli dle §52 vyhlášky č. 182/1991) zahrnováni mezi „občany společensky nepřizpůsobivé“, konkrétně mezi „občany žijící nedůstojným způsobem života“. Od 1.1.2007 nabyl účinnosti zákon č.108/2006 Sb. o sociálních službách, který rovněž bezdomovectví nedefinuje, ale hovoří o „osobách v nepříznivé sociální situaci spojené se ztrátou bydlení“ (§ 57 zák.). V širším slova smyslu se oblasti bezdomovectví dotýká i Ústava ČR a Listina práv a svobod.

Mezi orgány a organizace zabývající se problematikou bezdomovectví patří jak orgány státní správy a samosprávy, jejichž povinnosti vyplývají z ústavy a zákona č.2/1969 o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy ČR, tak i neziskové organizace a církve, jejichž aktivity vycházejí z toho, že řešení takto rozsáhlé oblasti negativních jevů nemůže být záležitostí jen jednoho sektoru. (Z této myšlenky vychází i Národní akční plán sociálního začleňování (NAPSI) pro roky 2006-2008.) Většina z organizací, které jsou poskytuje levné ubytování, zejména formou azylových domů, některé z nich se snaží o pomoc i v oblasti pracovní a právní.

V právní terminologii je bezdomovec také nazýván „občan bez přístřeší“ a v sociální oblasti je zařazován do kategorie „občanů společensky nepřizpůsobivých“. Nejnověji byla pro české prostředí vytvořena definice rozlišující čtyři velké kategorie, vycházející z evropského členění: Bezdomovci jsou lidé:

- a) bez střechy (přežívající venku, případně v noclehárně)
- b) bez bytu (v ubytovnách pro bezdomovce, osoby bez možnosti bydlení ve zdravotnických a sociálních zařízeních, ve věznicích)
- c) v nejistém bydlení (u příbuzných, v bytě bez právního nároku, ve výpovědi z bytu)
- d) v nevyhovujícím bydlení (boudy, chatrče, maringotky, na pracovišti, přelidněné byty).

Rizikovou skupinou jsou tzv. potencionální bezdomovci, což jsou osoby, kterým bezdomovectví reálně hrozí z důvodu nevhodných nebo nejistých bytových podmínek. Přibývá i další skupina potencionálních bezdomovců – migranti, přistěhovalci a azylantí.

České úřady ani zařízení sociální pomoci nemají podrobnější informace o těchto lidech. Celostátní sčítání bezdomovců nebylo provedeno, jsou však známy výsledky dvou sčítání z Prahy a jednoho sčítání z Brna, které byly poměrně nedávno uskutečněny. Celostátně je tedy nutno vycházet z kvalifikovaných odhadů, které uvádějí, že v ČR je cca 9000 bezdomovců (z r.1996), jiné novější odhady hovoří o cca 0,35% české populace, tj. přes třicet

tisíc jedinců. Dle sčítání lidu v roce 2001 žilo v různých nouzových obydlích cca 45 000 lidí. Sdružení azylových domů uvádí, že se na ně obrací průměrně denně 2 240 (!) lidí, kteří chtějí přenocovat.

Významnou charakteristikou ve vztahu k sociální prevenci je délka bezdomovectví: čím déle je člověk bezdomovcem, tím hůře se reintegruje zpět do společnosti.

Bezdomovectví je možné považovat za sociální deviaci a sociálně patologický jev především proto, že způsob života bezdomovců se podstatně odchyľuje od obecně akceptovaných společenských norem. Bezdomovec bývá postižen krajním sociálním vyloučením, jehož příčinou nebo i důsledkem je ztráta bydlení. Dalším významným faktorem je skutečnost, že jedinec, který ztratil domov, zároveň s domovem ztratil důležité osobní a sociální vazby, příp. jejich ztráta k jeho bezdomovectví vedla. „Dobrovolných“ bezdomovců je u nás i v ostatních zemích přes obecné povědomí minimum.

Problematická existence sociálně vyloučených jedinců se odráží i v názorech lidí ve veřejném mínění, fenomén bezdomovectví je dle výzkumů veřejného mínění spojen s mnoha negativními stereotypy, např. s kriminalitou, tuláctvím, alkoholismem, duševními i tělesnými chorobami, současně většina spoluobčanů cítí vůči bezdomovcům soucit. Především jsou bezdomovci stále vnímáni veřejností jako potenciální ohrožení bezpečí a veřejného pořádku.

Pojem sociální vyloučení (exkluze) je možno považovat za vhodné východisko zkoumání faktorů bezdomovectví. Bývá vymezováno jako proces, kdy jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavovány přístupu ke zdrojům nezbytným pro zapojení se do sociálních a ekonomických aktivit společnosti jako celku. Primárně je důsledkem chudoby a souvisí s ním často i nízké vzdělání a různé formy diskriminace.

Na základě empirických poznatků z českého prostředí se ukazuje, že v zahraničí zjištěné a popsané faktory včetně spouštěcích mechanismů bezdomovectví jsou srovnatelné a podobného charakteru. Důsledky jsou rovněž podobné: výskyt závažných problémů doprovázejících fenomén bezdomovectví: sociálně patologických jevů, zvýšené nemocnosti a nebezpečí dalšího šíření chorob, kriminalita i viktimizace vlastní osoby.

U bezdomovců jsou konstatovány ve vyšší míře charakteristické osobnostní vlastnosti, které mohou být jak příčinou, tak i důsledkem jejich specifického způsobu života. Nejčastěji bývají zmiňovány psychickou labilita, silné emocionální reakce a všeobecné psychické rozlady, přecitlivělost, bojácnost, nedostatek odpovědnosti vůči okolí i vůči sobě, postupná ztráta volných vlastností, ztráta pracovních návyků a dovedností, neschopnost sebeovládání, neschopnost poučit se ze zkušenosti a ulpívání na nefunkčních způsobech chování ad.

Četné jsou u těchto jedinců též poruchy psychiatrického rázu. Ve srovnání s běžnou populací je zjišťována značně vyšší prevalenci psychických onemocnění. Častá je taky komorbidita, zejména psychózy kombinované s poruchou způsobenou abúzem psychotropních látek, příp. s depresivními poruchami. Častými diagnózami opakovaně zjišťovanými ve vyšší míře u bezdomovců byly dále psychózy, tzv. hraniční osobnost (borderline), zvýšená suicidita a různé fobie.

Jedním z nejzávažnějších negativních jevů vyskytujících se u bezdomovců je závislost na tabáku, alkoholu a dalších návykových látkách a drogách. V současné době se

alkoholismus týká spíše starší generace, mladí upřednostňují pervitin, marihuanu, v nouzi i třeba okenu nebo toluen.

Kriminalitě a viktimizaci bezdomovců je v naší i zahraniční literatuře věnována minimální pozornost. Přitom zločinem jsou tito lidé ohroženi více než ostatní populace - jako pachatelé, ale i jako oběti. Těm, kteří dosud nebyli trestáni, hrozí ve zvýšené míře riziko, že trestný čin spáchají. Vede k tomu především hmotná nouze, ale i pohyb v kriminogenním prostředí. Při pokusech tyto informace získat jsme zjistili pravděpodobnou příčinu této skutečnosti – v trestních statistikách položka bezdomovectví není sledována.

Výsledky sondy v azylových domech ukázaly, že 40% našich respondentů bylo soudně trestáno, někteří i vícekrát a mnozí z nich měli zkušenost i s pobytem ve vězení.

Pokud jde o viktimizaci bezdomovců, nepodařilo se objevit studii nebo výzkum věnovaný tomuto tématu, přičemž se tito lidé nepochybně stávají obětmi trestné činnosti častěji než bydlící populace, zejména pak ti, kteří přespávají na veřejně přístupných místech (tzv. roughsleepers). Dle informací Bílého kruhu bezpečí jsou trestné činy páchané na bezdomovcích velmi často značně brutální a vyznačují se vysokou latencí. Sondou v azylových domech bylo zjištěno, že zkušenost s viktimizací vlastní osoby přiznalo 38,8% zkoumaných jedinců, z nichž většina (75%) případ ohlásila na policii. K těmto výsledkům je nutno podotknout, že tzv. roughsleepers jsou nejspíše obětmi různých útoků častěji než obyvatelé azylových domů.

Z hlediska prevence kriminality jsou důležitými prvky mj. vztah mezi bezdomovci a policií. Vztahy mezi bezdomovci a policií jsou s velkou pravděpodobností – podobně jako v zahraničí – napjaté a často vyostřené.

Omezení bezdomovectví je možno považovat za součást systému prevence kriminality. Zejména v posledních letech se celý systém daleko intenzivněji věnuje možnostem odstranění příčin kriminality, a to zejména těch, které zvyšují riziko šíření kriminální infekce mezi ohroženými sociálními skupinami populace, mezi něž patří i bezdomovci. Jednou z priorit Republikového výboru pro prevenci kriminality je i prevence kriminality v rámci sociálně vyloučených a handicapovaných komunit.

Empirické části výzkumu (sonda a anamnestické šetření) byly koncipovány tak, aby doplnily dosud získané poznatky o kriminologickou tematiku se zvláštním zaměřením na sociální prevenci. Extenzivně zaměřená sonda v určitých směrech potvrdila dosud získané poznatky pokud se týká základních sociodemografických charakteristik, rodinného stavu a rodinného zázemí. K podobným výsledkům dospěli další autoři i pokud se týká příčin bezdomovectví. Důraz byl v sondě kladen na empirii opomíjenou oblast sociálně patologických jevů a kriminality. V tomto ohledu bylo zjištěno, že nejruznější negativní jevy jsou podle předpokladu výrazným doprovodem fenoménu bezdomovectví a že mezi lidmi bez domova žijícími v azylových domech je významně více pachatelů trestné činnosti i obětí různého, většinou pouličního, násilí. Velmi závažná je u bezdomovců zdravotní problematika, která se týká jak somatických chorob, tak v nemalé míře i psychických poruch a nemocí psychiatrické povahy.

Anamnestické šetření se snažilo postihnout situaci těchto lidí více do hloubky. Původní záměr nahlédnout do životů nemnoha lidí, kterým se podařilo se z těžké situace života bez domova dostat zpět se naplnil zčásti, neboť o některých z nich (2 – 3 případy) se dosud nedá

řící, že se návrat zdařil. Zjistili jsme, že návrat zpět je možný při souběhu několika příznivých okolností, z nichž nejdůležitější je vůle a motivace člověka se z této situace dostat, která je zároveň základem, na němž lze stavět další podmínky k návratu nezbytné. Následovat by měla pomoc zvnějšku: někdo – nejspíše organizace – bezpodmínečně musí takovému člověku poskytnout účinnou pomoc při shánění zaměstnání a bydlení, ale především při odstraňování těch faktorů, které ho velmi často na ulici dostaly: důsledky různých traumat z dětství, snížená schopnost adekvátně komunikovat se společností a jednotlivci, nedostatečná kvalifikace, trestná činnost v anamnéze, apod. Velkou pomocí pro tyto lidi je, když jim někdo poskytne něco, s čím se třeba v životě ještě nesetkali: důvěru. Může to nasměrovat celý jejich život pozitivnějším směrem.

Sociálně vyloučení jedinci, mezi které bezdomovci patří, především nezvládají zajišťování svých potřeb společensky aprobovaným způsobem. Porušují psané i nepsané normy, jejichž dodržování společnost vyžaduje a jejichž nedodržování různým způsobem postihuje. Nedodržování norem společnost a její identitu ohrožuje, proto zpravidla tyto jedince trestá. Trestání jim však většinou nepomůže a dostávají se do začarovaného kruhu mezi vězením, azylovým domem, ulicí, pracovním úřadem...

Otázka, zda jsou tito lidé nějakým způsobem sociálně nemocní, či zda je nemocná sama společnost a tím reprodukuje určité množství těchto lidí, zůstává nadále otevřená. Oba myšlenkové proudy mají k dispozici velmi silné argumenty. Pokud však sestoupíme z teoretických výšin ke konkrétnímu jedinci, většinou zjistíme, že roli hrají faktory z obou stran spektra. Osobnostně je takový člověk nějakým způsobem handicapován, ale „podepsalo“ se na něm i bezprostřední okolí a celá společnost se svými nároky a institucemi. Bezdomovci jsou v mnoha ohledech sociálně defektní, neumějí zacházet se sociálními vazbami. Mají poruchovou sociální interakci mezi sebou a ostatními lidmi i mezi sebou a společností.

Člověk, který byl společností vyloučen, byl ve svém životě nějakým způsobem determinován genetickými a sociálními faktory. Tyto faktory (výchova v rodině, ve škole, vrstevnické skupiny, případně zaměstnání) na něj nějakým způsobem působily a výsledkem byla mj. snížená odolnost vůči ohrožujícímu sociálnímu prostředí. V rovině osobnostní se jedná o snížení motivace a vůle k udržení „normálních“ (běžných) sociálních vazeb, rodinných, přátelských a v neposlední řadě pracovních.

Výše naznačená složitost problémů vyžaduje při nápravě problémů především dobrou diagnostiku a zjištění intenzity problémů. A na to navazující dobrou léčbu a následnou prevenci.

Summary

Štěchová, Markéta – Luptáková, Marina – Kopoldová, Bedřiška: Homelessness and the homeless from a criminological perspective

The publication “Homelessness and the homeless from a criminological perspective” is the concluding report from research conducted between 2005 and 2007, which focused on a broad spectrum of socio-pathological phenomena related to homelessness. It sought to examine these problems in greater detail and from a criminological perspective, an area of work which, until then, had been absent in the Czech Republic.

The first chapter offers an analysis of the legislation (both current and past) relating to homelessness. Other chapters draw on the relatively broadly conceived recent Czech literature that has dealt with this subject in relation to socio-pathological phenomena, crime and victimisation of the homeless. A selection of foreign literature has been included, in particular of English and French provenance. The work also encompasses an empirical survey aimed at an initial mapping of specific facts from the current population of Prague homeless who have temporary accommodation in shelters. The second part of the empirical survey comprises a presentation of casuistries of a selection of the homeless; its main aim was to determine the possibility of paths (and if they exist, what sort of paths) which lead back from total social exclusion to society, and therefore the possibility of the resocialisation of the homeless.

Empirical findings from the Czech environment show that problems with the homeless in the Czech Republic have become more pressing over the years and that the prospects for the immediate future are not particularly optimistic. (Despite this, legislation on the homeless is scarce. Although Act No. 108/2006 Coll., on Social Services, came into effect as of 1 January 2007, it does not define homelessness. Instead, it refers to “persons in an adverse social situation connected to the loss of housing”.)

The survey also found that the factors determined and described abroad, including the mechanisms that trigger homelessness, are comparable in character to the situation in the Czech Republic. The consequences are similar, too: the occurrence of the grave problems that accompany homelessness: socio-pathological phenomena, higher incidence of illness and the risk of spreading diseases, crime and the victimisation of the actual person. Differences between the Czech Republic and the countries of Western Europe are apparent in the relatively undeveloped system that exists in the Czech Republic to support the homeless and to prevent this phenomenon. Its shortcomings can be attributed to a lack of experience and the fact that there are fewer financial resources to draw upon in the Czech Republic for this problem. Recent years have seen intensive cooperation develop between the Czech Republic and the European Union in this field.

The homeless are described as having a higher incidence of personality traits that may be both the cause and the effect of their specific way of life. Most commonly mentioned are psychological lability, exaggerated emotional reactions and general psychological disturbance, over-sensitiveness, timidity, lack of responsibility towards their surroundings and themselves, progressive loss of volitive qualities, loss of work habits and skills, inability to

control themselves, inability to learn from experience or give up dysfunctional forms of behaviour.

Such individuals also frequently have psychiatric disorders. Compared with the general population, they register a significantly higher prevalence of mental disorders. Co-morbidity is also common, particularly psychoses combined with a disorder caused by the abuse of psychotropic substances, or with depressive disorders. Common diagnoses repeatedly found to have a higher prevalence among the homeless were psychoses, what is termed borderline personality, increased suicide rates and various phobias. One of the most serious negative phenomena occurring among the homeless is a dependency on tobacco, alcohol and other addictive substances.

The homeless are more at risk of crime, both as perpetrators and as victims. Those among them who have not yet been sentenced face a greater risk that they will commit a crime, or that they will become the victim of a crime. This is chiefly the result of real destitution, but also the fact that they move in a criminogenic environment. Results from the survey conducted in shelters showed that 40% of our respondents had been sentenced by a court, some of them several times, and many of them had experienced imprisonment. Of the individuals surveyed, 39% admitted to experiencing victimisation of their own person (according to information from the *Bílý kruh bezpečí* [White Ring of Safety], high latency is typical for crimes perpetrated on the homeless). It should be pointed out that what is termed roughsleepers are victims of various attacks more frequently than the surveyed inhabitants of shelters.

Reducing homelessness is part of the system for the prevention of crime, which, in the Czech Republic (especially in recent years) has looked at possibilities for remedying the causes of crime among socially-excluded and handicapped communities, which also include the homeless and where there is an increased risk of the spread of criminal infection. An important element in preventing crime is the relationship between the homeless and the police. In the Czech Republic it is highly probable (similar to abroad) that these relations are tense and often at breaking point.

The empirical part of the research also confirmed that socially-excluded individuals (which include the homeless) are generally not able to cater for their needs in a socially-approved fashion. They violate written and unwritten norms which society expects to be adhered to and whose non-adherence it punishes in various ways. A failure to adhere to society's norms poses a threat to its identity and as a result it usually punishes these individuals. Punishment, however, is usually not an appropriate solution and the homeless find themselves in a vicious circle, caught between prison, shelters, the street and the Labour Office. The past history of research also shows that to return from the street is possible if there is a correlation of several favourable circumstances, of which the most important are the will and motivation of the person to get out of this situation. Outside assistance in this case is an absolute necessity: organisations should provide this person with effective help in finding employment and housing, but most of all in remedying those factors that very often caused them to find themselves on the street in the first place: the results of various trauma from childhood, a lower ability to communicate adequately with society and individuals, lack of qualifications, a past history of crime etc.

Použitá literatura

- Avramov, D. ed, Youth Homelessness in European Union. Feantsa 1997.
- Barták, M. Zdravotní stav populace bezdomovců v ČR a jeho determinanty I. (Bezdomovství v zrcadle veřejné politiky). Institut zdravotní politiky a ekonomiky. Kostelec nad Černými lesy 2004.
- Bártová, Š., Lažanská M., Matulová, J., Soper, J. Squatting a pražská municipalita. Závěrečná zpráva z výzkumu. Zadavatel: Městské centrum sociálních služeb a prevence. Praha 2004.
- Baumruková, P. a kol., Obce, města, regiony a sociální služby. Praha, Socioklub 1997.
- Belorgey J.-M. La gauche et la pauvres. Paris, Lyros, 1988
- Borgetto, M., Lafore, R. Droit de l'aide et l'action sociales. Paris, Montchrestien, 1996
- Bulíček, J., Bezdomovství a závislosti. www.zkola/zkedu/zaskolou.cz
- Dalrymple, T., Život na dně. Světový názor, který vytváří spodinu společnosti. Praha, Academia, 2005.
- Damon, J. La question SDF. Paris, Presses Universitaires de France, 2002
- Declerck, P. Les naufragés. Avec les clochards de Paris. Paris, Plon, 2001
- Dragomirecká, E., Duševní stavy pražských bezdomovců. In: Psychiatrie, 2004, č.4.
- Edgar, B., Doherty, J., ed., Women and Homelessness in Europe. The Policy Press, UK, 2001.
- Edgar, B., Doherty, J., Mina-Coull, A., Support and Housing in Europe. The Policy Press, UK, 2000.
- Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S., Bezdomovství. (Přehled výsledků výzkumů z Velké Británie.) Vydal Institut zdravotní politiky a ekonomiky, Kostelec nad Černými lesy 2004.
- Garraud, Ph. Le chômage et l'action publique. Le « bricolage institutionnalisés ». Paris, L'Harmattan, 2000.
- Gilarová, P., Bezdomovectví jako sociální problém České republiky [semestrální práce]. Praha, FSV UK 2002. Počet stran 7.
- Girtler, R., Okrajové sociální kultury. Masarykova univerzita Brno, 2001.
- Goffman, E., Stigmaté. Paris, Éditions de Minuit, 1989
- Horáková, M., Současné podoby bezdomovectví v ČR, pilotní sonda. Praha: VÚPSV, 1997.
- Horáková, M., Výzkum bezdomovství v Evropě, In: Sociální politika 2/1996, s.13.
- Hradecká, V., Hradecký, I.: Bezdomovství – extrémní vyloučení. Praha, Naděje, 1996.
- Hradecký, I. a kol., Definice a typologie bezdomovství. Naděje 2007.
- Hradecký, I., Národní zpráva o bezdomovství v České republice 2005. Praha 2005.
- Hradecký, I., profily bezdomovství v České republice. Proč spí lidé venku a kdo jsou ti lidé. Tematická zpráva 2005 zpracovaná pro Evropskou observatoř bezdomovství. Praha, 2005.
- Hradecký, I., Konflikt, bezdomovci a veřejný prostor. Profily bezdomovství v České republice. Praha, 2006.
- Janata, Z., Kotýnková, M. Životní podmínky lidí bez domova. Zpráva ze sondážního šetření VÚPS, Praha 2002.
- kolektiv autorů, Návrh udržitelného rozvoje sociálních služeb pro bezdomovce. Grada, 2007
- Kosová, P., Omelková, L., Sedláček, P. Bezdomovectví v hlavním městě Praze. Praha MCSSP, 2004.
- Kotýnková, M., Fenomén sociálního vyloučení v kontextu české společnosti. Příspěvek z konference Česká společnost na konci tisíciletí, FSV UK. Praha 1998.
- Kotýnková, M., Lidská důstojnost a sociální vyloučení. In: Sociální politika 6/1996.
- Králová, J., Společenská rizika související s bezdomovectvím.
<http://www.upol.cz/fakulty/lf/struktura/pracoviste/ustav-socialniho-lekarstvi-a-zdravotni-politiky/phdr-jaroslava-kralova/>
- Kucler, M. Bezdomovství v ČR. Diplomová práce. Praha FF UK, 2004.

- Lintymer, V. Spektrum služeb pro bezdomovce: rozsah a principy sociální práce. Diplomová práce, FF UK, Praha 2002.
- Mareš, P. Sociologie nerovnosti a chudoby, Slon, Praha 1999.
- Markowitz, F.E., Psychiatric Hospital Capacity, Homelessness, and Crime and Arrest Rates (Kapacita psychiatrických léčeben, bezdomovectví, míra kriminality a počet zadržených osob). In: *Criminology: An Interdisciplinary Journal*. – 44, 2006, č.1.
- Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P., Sociální práce v praxi. Praha, Portál 2005.
- Mullikas, M. Nichtsesshaftigkeit in Deutschland – auch Probleme haben ihre Karriere. Disertace Philosophie und Sozialwissenschaften, Freie Universitaet Berlin, 1997.
- Národní akční plán sociálního začleňování na léta 2004-2006.
www.mpsv.cz/scripts/clanek.asp?
- O názorech veřejnosti na situaci bezdomovců, zpráva z výzkumu CVVM SoÚ AV ČR, Praha 2001.
- Obadalová, M., Problém bezdomovství, In: Sociální politika, 2003, č.1.
- Pavelková, J., Problematika žebráků a bezdomovců. In: Speciální pedagogika. - 16, 2006, č.3.
- Pěnkava, P. Možné způsoby přístupů k osobám ohroženým sociální exkluzí. Zápočtová práce. Univerzita Hradec Králové, 2005.
- Prevence sociálně nežádoucích jevů. (Tentokrát o bezdomovcích.) Ročník III, č. 10/2004.
- Prinzová, M. Bezdomovci očima veřejnosti a sociálních pracovníků. Bakalářská práce. Fakulta sociálních studií MU, Brno 2001.
- Prinzová, M. Problémy a situace bezdomovců. Závěrečná oborová práce. Fakulta sociálních studií MU, Brno 2000.
- Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví. (Sborník). FEANTSA, S.A.D., Armáda spásy, Naděje, Praha 2003.
- Roché, S. La delinquance de 1975 à 2000. Evolutions de chiffres et des concepts. Paris, 2002.
- Romain, D. Le droit public face à la pauvreté. Paris, LGD, 2002.
- Roubain, L. La réforme de l'Etat. Paris, CEVIPOF, 2002.
- Sčítání bezdomovců Praha 2004, závěrečná zpráva, Praha 2004.
- Schreiber, V., Dohromady 6 milionů bezdomovců. In: Vesmír 85, 2006, č.2, s 68.
- Schwarzová, G., Sociální práce s bezdomovci. In: Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P., Sociální práce v praxi. Praha, Portál 2005.
- Sirovátka, T. (ed.) Sociální exkluze a inkluze menšin a marginalizovaných skupin, 2004, Brno: MU a Nakladatelství Georgetown.
- Smejkal, R.: Analýza bezdomovectví v USA. Shrnutí postupu a výsledků výzkumu bezdomovectví v roce 1996 v USA. VŠE. Praha 2001.
- Šafaříková, M. Lidé bez domova. In: Sociologický časopis. Ročník 30, SÚ AV ČR Praha 1994, s.373-380.
- Touraine, A. Face à l'exclusion. //Esprit 1994, N 14.
- Vágnerová, M. Osobnost bezdomovce. In: Psychopatologie pro pomáhající profese. Praha, Portál 2004.
- Varga, L. Bezdomovství a kriminalita. In Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha 2003.
- Varga, L. Bezdomovství z hlediska kvantifikovatelnosti získaných dat. In Sborník příspěvků ze semináře sekce sociální patologie MČSS. Praha 2005. s.100-104.
- Varga, L. Sociální pracovník má povinnost udělat vše potřebné pro zlepšení situace klienta. In: Sociální práce/Sociální práca. - 2007, č. 1, s. 21.
- Veleta, R., Svoboda k ničemu. In: Éthum 25/2002.
- Zapletalová, K., Příčiny bezdomovectví. In Sociální práce/Sociální práca. – 2006, č.1, s.119-124.
- Zjevné bezdomovství v Praze, kol. autorů, Praha 2003.

BEZDOMOVECTVÍ A BEZDOMOVCI Z POHLEDU KRIMINOLOGIE

Autoři: PhDr. Markéta Štěchová
PhDr. Marina Luptáková
JUDr. Bedřiška Kopoldová
Vydavatel: Institut pro kriminologii a sociální prevenci
Nám. 14.října 12, 150 21 Praha 5
Určeno: Pro odbornou veřejnost
Tiskárna: Vydavatelství KUFR s.r.o.
Naskové 3, Praha 5
Dáno do tisku: únor 2008
Vydání: první
Náklad: 180 výtisků

www.kriminologie.cz

ISBN 978-80-7338-069-4